

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัยเรื่องพระพุทธศาสนากับกุศโลบายในการขึ้นสู่อำนาจและการบริหารประเทศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ศึกษาจากเอกสาร พงศาวดารและการสัมภาษณ์นักวิชาการสำคัญที่มีสาขาที่เกี่ยวข้องในการวิจัยครั้งนี้ ทำให้สามารถจำแนกการนำเสนอออกเป็น 4 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตอนที่ 2 การผนวชก่อนขึ้นครองราชสมบัติของพระมหากษัตริย์

ตอนที่ 3 ผลการศึกษาวิจัยพระพุทธศาสนากับกุศโลบายในการขึ้นสู่อำนาจ

ตอนที่ 4 ผลการศึกษาวิจัยพระพุทธศาสนากับกุศโลบายในการปกครองการบริหารประเทศ

ตอนที่ 1 พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการศึกษาพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งราชวงศ์จักรี ผู้วิจัยพบว่า

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 4 แห่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรัชกาลที่ 2 และสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี เสด็จพระบรมราชสมภพเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พุทธศักราช 2347 ณ พระราชวังเดิมกรุงธนบุรี โดยเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 47 มีสมเด็จพระเชษฐาและสมเด็จพระอนุชาพร้อมสมเด็จพระบรมราชชนนี 2 พระองค์คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายสิ้นพระชนม์ในวันประสูติ พระบาทสมเด็จพระปวงเรนทรามศวร พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว นับแต่แรกประสูติจนมีพระชนม์ได้ 6 พรรษา เจ้าฟ้ามงกุฎทรงดำรงอิสริยยศเป็น “สมเด็จพระเจ้าหลานยาเธอเจ้าฟ้า” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มศึกษาอักษรสมัยตั้งแต่เสด็จประทับที่พระราชวังเดิมในสำนักสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสและสำนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) วัดโมลีโลกยาราม

เมื่อสมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ เจ้าฟ้ามงกุฎจึงได้เปลี่ยนฐานะเป็น “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า” พระองค์ได้เสด็จเข้าประทับในพระบรมมหาราชวังพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนี คนทั่วไป เรียกกันว่า “ทูลกระหม่อมฟ้าพระองค์ใหญ่” หรือ “ทูลกระหม่อมฟ้าใหญ่”

เหตุที่เจ้าฟ้ามงกุฎเด่นขึ้นจากการเป็นเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ที่ได้รับการยกย่องจากคนทั่วไปก็คือพระราชพิธีเกี่ยวกับการเจริญพระชนม์ของพระราชกุมารซึ่งได้จัดให้มีขึ้นอย่างครบถ้วนตามพระราชพิธีสำหรับพระองค์ถึง 2 ครั้ง คือ เมื่อพุทธศักราช 2356 พระชนมายุ 9 พรรษา สมเด็จพระบรมชนกนาถทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีลงทรงเฉลิมพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทววงศ์ พงศ์ศิวภษัตรีย์ขัตติยราชกุมาร” ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2359 เจ้าฟ้ามงกุฎทรงพระชนมายุได้ 13 พรรษา ได้มีพระราชพิธีโสกันต์เต็มตามตำราเจ้าฟ้าอีกครั้งหนึ่ง ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท การมีพระราชพิธีลงทรงเป็นเพราะเหตุทรงมีพระคำรัสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่า “ทำเพียงครั้งเดียวก็พอแล้วสำหรับเพื่อเป็นเกียรติแก่พระราชวงศ์และเพื่อรักษาราชประเพณีที่เคยมีมาแต่สมัยอยุธยาไม่ให้สูญไป” ดังนั้นเหตุดังกล่าวจึงเป็นเครื่องเพิ่มพูนฐานะในสังคมและเป็นการแสดงถึงบุญบารมีได้อย่างหนึ่งว่า จะได้เป็นพระมหากษัตริย์ในอนาคต

เจ้าฟ้ามงกุฎทรงมีโอกาสแสดงบทบาททางการเมืองครั้งแรกเมื่อชาวมอญ ประมาณ 40,000 คน มีสมิงสอดเบาเป็นหัวหน้า ได้อพยพครอบครัวหนีพม่าเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารเมื่อ พ.ศ. 2357 พวกมอญเข้ามาด้วยกัน 3 ทาง คือ ด้านพระเจดีย์สามองค์จังหวัดกาญจนบุรีด่านแม่สอด จังหวัดตากทางหนึ่งและทางจังหวัดอุทัยธานีทางหนึ่ง ในการเตรียมการเพื่อรับมอญอพยพนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จเป็นแม่กองคุมพลไปสร้างเมืองปทุมธานีให้เป็นที่อยู่ของมอญและโปรดให้เจ้าพระยาอภัยภูธร สมุหนายกคุมเสบียงไปรับพวกมอญที่เมืองตาก ส่วนทางด้านพระเจดีย์สามองค์ที่กาญจนบุรี โปรดให้เจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งมีพระชนมายุเพียง 11 พรรษา เป็นแม่ทัพคุมพลออกไปรับครัวมอญ โดยมีเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นพระอภัยบาล สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ทรงให้ความเห็นในการที่โปรดให้เจ้าฟ้ามงกุฎคุมพลออกไปรับพวกมอญนี้ไว้ว่า “ดูเหมือนจะมีพระราชประสงค์ให้เจ้าฟ้ามงกุฎได้โอกาสทรงศึกษากระบวนการที่พิสดารทำนองเดียวกับพระองค์ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไปทำสงครามกับพม่าแต่ยังทรงพระเยาว์ประการหนึ่ง ส่วนอีกประการหนึ่งนั้นจะให้ปรากฏไปเมืองพม่าว่า โปรดฯ ให้สมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่เสด็จออกไปรับจะได้เป็นที่ครั้นคร้ามแก่พม่าและพวกมอญที่เข้ามาสวามิภักดิ์จะได้อุ่นใจ” ส่วนการบังคับบัญชาจริงๆ นั้นอยู่ที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี พระปิตุลาตามเสด็จด้วย

เมื่อพระชนมายุ 14 พรรษา ทรงบรรพชาเป็นสามเณร ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระญาณสังวร (สุข) เป็นพระอาจารย์ ถวายศีลแล้วประจำพรรษา ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ทรงบรรพชาอยู่ 7 เดือน จึงทรงลาสิกขาบทจากนั้นเสด็จประทับ ณ พระที่นั่งคูสิตมหาปราสาททรงศึกษาวิชาความรู้ต่างๆตามราชประเพณีสำหรับพระราชกุมาร เช่น การฝึกหัดอาวุธและวิชาคหศาสตร์ อักษรศาสตร์ สมเด็จพระบรมชนกนาถโปรดเกล้าฯ ทรงฝึกสอนราชศาสตร์พระราชทานด้วยพระองค์เองและทรงให้บัญชาการกรมมหาดเล็ก มีสิทธิขาดในการแต่งตั้งและถอดถอนมหาดเล็กนับว่าเป็นโอกาสที่ทำให้พระองค์ได้สนิทสนมคุ้นเคยกับขุนนางต่างๆในกรมมหาดเล็กและหนึ่งในจำนวนขุนนางนั้นก็คือ นายช่วง บุนนาค ซึ่งต่อมาก็คือสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้เป็นกำลังสำคัญคนหนึ่งในการสนับสนุนให้พระองค์ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีสิ้นพระชนม์ จึงได้พระราชทานพระราชวังเดิมครั้งกรุงธนบุรี ให้เสด็จออกอยู่ต่างวังเมื่อพระชันษาได้ 18 ปี แต่ได้ทรงครอบครองพระราชวังเดิมไม่ถึง 3 ปี ก็เสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุตามพระราชประเพณี

ตอนที่ 2 การผนวชก่อนขึ้นครองราชสมบัติของพระมหากษัตริย์

การผนวชก่อนขึ้นครองราชสมบัตินั้นมีกษัตริย์หลายพระองค์ ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาทรงกระทำตามขัตติยราชประเพณี ซึ่งทำให้พระองค์ทรงมีความสุขกลมกลืนในการปกครองประเทศอย่างดียิ่ง ทรงนำหลักธรรมพระพุทธศาสนานำมาประยุกต์ใช้ในการปกครองและบริหารบ้านเมืองส่งผลให้พลสกนิกของพระองค์อยู่เย็นเป็นสุข ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

พระเจ้าธรรมเจดีย์ปฏิภน บางคำราเขียนเป็นพระเจ้าธรรมเจดีย์รามาชิดิ ทรงเป็นมหาราชที่ยิ่งใหญ่ของมอญองค์หนึ่ง ทรงเป็นนักปราชญ์ นักการปกครองที่สามารถ ได้เคยบวชเป็นพระภิกษุมาก่อน อดีตเป็นพระนักเทศน์รูปหล่อ คนชอบมาก พระนางเซงสอบูทรงอุปถัมภ์ พระมหาปฏิภน พระนางเซงสอบูที่ทรงพระสงฆ์อุปถัมภ์นั้น เป็นพระราชธิดาในพระเจ้าราชาธิราชแห่งกรุงหงสาวดี อาณาจักรมอญ เมื่อพระราชบิดาคือพระเจ้าราชาธิราชสิ้นพระชนม์ พระโอรสองค์ใหญ่ไม่ได้ราชสมบัติ ผู้ที่ได้สืบทอดราชสมบัติเป็นพระโอรสองค์ที่สองที่ได้พระนามว่า พระธรรมราชา ครองกรุงหงสาวดี พระยาแคงพระโอรสองค์ที่สามไม่พอใจจึงไปสวมมิกัดกับพม่า พระธรรมราชาไม่ปรารถนาที่จะรบพุ่งกับพม่า พระองค์จึงได้ประนีประนอมให้พระยาแคงไปครองเมืองมะตะมะและให้พระยารานครองเมืองพะสิม พระยารามได้นำพระนางเซงสอบูส่งไปถวายพระเจ้าสีหสุแห่งกรุงอังวะ ซึ่งเป็นการตอบแทนที่ได้ช่วยเหลือให้พระองค์ได้ขึ้นเสวยราชย์ที่พะโคหรือกรุงหง

สาวดี ขณะนั้นพระนางมีพระชนมายุ 29 พรรษา มีพระโอรส 1 พระองค์และพระธิดา 2 พระองค์ ได้แก่พระยาวรุ (Byinnya Paru) เนตาคาต้อ (Netaka Taw) และเนตาคากิ้น (Netaka Thin) พระเจ้าสิหสูได้มีความหลงใหลเส่นหาแก่พระนางเป็นอย่างยิ่ง ทำให้พระนางเซงโบเม (Shin Bo Mai) พระมเหสีเก่าซึ่งมีสายสัมพันธ์กับทางไทใหญ่ เกิดความอาฆาตริษยา พระนางเซงโบเมจึงไปสมคบคิดกับไทใหญ่ให้ยกทัพมาตีอังวะ กลายเป็นสงครามที่รุนแรงพระเจ้าสิหสูทรงออกรบเองจนสิ้นพระชนม์ ในพ.ศ. 1969 พระโอรสที่เกิดกับพระชายาองค์เก่าจึงได้ครองราชสมบัติ แต่สงครามยังไม่สิ้นสุดลง พระองค์ทรงรบจนสิ้นพระชนม์อีก ต่อมามีคนชื่อ มังตรา คุมสมักรพรคพวกฆ่าพระนางเซงโบเมทิ้งเสีย แล้วตั้งตนเป็นพระเจ้ากรุงอังวะ เมื่อพระมหาปิฎกธรได้ทราบเรื่องราวพระนางไม่สามารถกลับมายังเมืองหงสาวดีได้ จึงพาศิษย์สี่คน ไปคิดกลอุบายพานางตะเจ้าท้าว (เป็นชื่อเดิมของพระนางเซงสบู) มาขึ้นครองราชย์ในแผ่นดินหงสาวดีได้สำเร็จ ส่วนพระมหาปิฎกธรก็มีความรู้สึกไม่ดีไม่สบายใจที่ตนเข้าไปมีส่วนร่วมในการคิดกลอุบายดังกล่าวจึงเกิดความละอายและขอลาสิกขา พระยาวรุ พระโอรสของพระนางเซงสบูที่เกิดจากพระสวามีเก่า ได้ครองเมืองมอญเมื่อพ.ศ. 1989 อยู่ในราชสมบัติได้เพียง 4 ปีจึงสิ้นพระชนม์ ต่อมาไม่เหลือเชื้อสายพระเจ้าราชาธิราชที่เป็นชายสืบสกุล พระนางเซงสบูจึงได้ขึ้นเสวยราชย์ในที่สุด พระนางเซงสบูทรงครองราชสมบัติได้ 7 ปี พระนางได้ตั้งพระธรรมเจดีย์เป็นรัชทายาท (เสถียร โปธิ์นันทะ 2535: 145)

ต่อมาพระนางได้มอบราชสมบัติให้พระมหาปิฎกธรเป็นพระเจ้าหงสาวดี มีพระนามตามจารึกไว้ในหลักศิลาที่กล่าวว่า พระเจ้ารามธิบดี เพราะมีความดีความชอบที่สามารถช่วยเหลือพระนางพระยาท้าวภักดิ์หรือพระนางเซงสบูที่พม่าหลอกจับพระองค์ไปไว้ในกรุงอังวะ รอดพ้นกลับสู่เมืองมอญ ได้พระราชทานพระราชธิดาให้เป็นพระมเหสีพระเจ้าธรรมเจดีย์ทรงปกครองเมืองมอญเจริญรุ่งเรืองไม่ว่าจะเป็นด้านการปกครอง การพระศาสนา ศิลปวัฒนธรรม การศึกษา ทรงครองราชสมบัติร่วมสมัยกับพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งของไทย ผลงานสำคัญของพระเจ้าธรรมเจดีย์ที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้คือ หลักศิลาจารึกที่โปรดให้จารึกไว้เมื่อพ.ศ. 2012 ในกรุงหงสาวดีที่กล่าวถึงมาเรียกกันทั่วไปว่า จารึกกัลยาณี เป็นภาษามอญและภาษาบาลี (นนท์ ธรรมสถิต 2532: 135)

จารึกกัลยาณีได้กล่าวถึง ประวัติศาสตร์ของชนชาติมอญสมัยโบราณจนถึงสมัยของพระเจ้าธรรมเจดีย์ ส่วนหนึ่งได้กล่าวถึงพระธรรมศาสตร์ พระธรรมวิลาสและได้กล่าวถึงหลักการปกครองสมัยของพระองค์ ซึ่งเรียกเป็นภาษามอญว่า “ธรรมเจดีย์ สะปยาดสะ โตน” ซึ่งมีลักษณะเป็นหลักจริยธรรมจารึกที่สำคัญในสมัยนั้น ถึงแม้จะไม่ได้เรียกว่า พระธรรมศาสตร์ก็ตาม แต่การบริหารบ้านเมืองของพระองค์ ทรงดำรงอยู่ในราชธรรมและพระราชศาสตร์ที่กำหนดไว้ตามพระธรรมศาสตร์ นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงกำหนดไว้ตามพระธรรมศาสตร์ ทรงกำหนดระเบียบการ

คณะสงฆ์ให้สอดคล้องกับพระวินัยในพระพุทธศาสนาจึงได้รับการขนานพระนามว่า ทรงเป็น
 ธรรมิกราช ในรัชสมัยพระเจ้าธรรมเจดีย์นี้มีพระสงฆ์มอญรูปหนึ่งนามว่า “พระพุทธโฆษา” ได้บวช
 ใหม่ที่ประเทศลังกาและมีฉายาใหม่ว่า “จุลพุทธโฆษา” เพื่อมิให้พ้องกับพระพุทธโฆษาพระอริย-
 สงฆ์ชาวอินเดียผู้ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ลังกาเป็นคณะแรก พระจุลพุทธโฆษามีความรู้ทั้ง
 ทางธรรมและทางโลกนิตยธรรม ได้แปลคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของพระเจ้าฟ้ารั่วจากภาษามอญเป็น
 ภาษาพม่า เพื่อใช้เผยแผ่พระธรรมศาสตร์ในเมืองพม่าอีกด้วย จาริกกัลยาณีของพระเจ้าธรรมเจดีย์
 นี้ที่ทรงให้จาริกไว้นั้น ได้ถูกพม่าทำลายแตกหักยับเยินเป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง คราวเข้ายึดเมืองหง-
 สาวดี เมื่อพ.ศ. 2300 หลักที่เป็นภาษามอญนั้นถูกทำลายสิ้นคงเหลือแต่ส่วนที่เป็นภาษาบาลี

หมิงไท่จู จูหยวนจาง เป็นพระนามเดิมของจักรพรรดิหงหวู่ ผู้สถาปนาราชวงศ์ต้าหมิง
 ของจีน เกิดในครอบครัวชาวนาที่หมู่บ้านกูจวง ตำบลจงหลี่ อำเภอเหาโจว มณฑลอันฮุยพ.ศ. 1871
 บิดามีชื่อว่า จูชื่อจิน มารดามีชื่อว่า เจินลี ในวันที่เขาเกิดนั้นมีเรื่องเล่าว่า พ่อไปตักน้ำได้พบผ้าแพร
 แดงผืนหนึ่ง ซึ่งคนในหมู่บ้านต่างเห็นว่าเป็นมงคลนิมิตจูชื่อจินจึงตั้งชื่อบุตรชายคนนั้นว่า จูหยวน
 จาง แปลว่า แผ่นหยกชั้นเลิศ

ในวัยเยาว์จูหยวนจางมักจะแหวะเวียนไปเที่ยวเล่นที่วัดหวงเจี๋ย จนเจ้าอาวาสที่วัดให้
 ความเอ็นดูในความฉลาดหลักแหลมและสอนการอ่านเขียนให้ ทำให้จูหยวนจางสามารถรู้หนังสือ
 ได้ในระดับหนึ่ง เมื่อจูหยวนจางอายุได้ 17 ปีได้เกิดภัยแล้ง ภัยจากศึกเตนและโรคระบาดขึ้น ทำให้
 บิดามารดาและพี่ของเขาย่อยเสียชีวิตไปในเวลาเพียงครึ่งเดือน จูหยวนจางจึงตัดสินใจปลงผมออก
 บวช โดยมีหน้าที่คอยจุดธูป กวาดพื้น ตีระฆัง อีกทั้งในช่วงเวลานั้นยังต้องอดทนต่อการถูกหลวงจีน
 รูปอื่นๆก่อนขอตัวออกบวช เพื่อให้มีข้าวกิน

ภายหลังภัยแล้งลูกกลมสาหัสขึ้น ทำให้แม่แต่้วัดวาอารามอันเป็นสถานที่ต้องอาศัยผู้คน
 มาบริจาคก็อยู่ไม่รอด เจ้าอาวาสจำต้องส่งพระสงฆ์ให้ออกไปรุดงค์หาทางอยู่รอดเอาเอง จูหยวนจาง
 จึงต้องแบกสัมภาระติดตามขบวนรุดงค์ออกมา ซึ่งในช่วงเวลาที่ออกรุดงค์นี้เองทำให้จูหยวนจางได้
 เห็นและสัมผัสถึงความทุกข์ยากของประชาชน ผ่านไป 3 ปีจูหยวนจางได้กลับมายังวัดหวงเจี๋ยอีก
 ครั้ง เขาได้รับจดหมายชักชวนจากสหายนามว่า “ทังเหอ” ให้ไปเข้าร่วมกองทัพประชาชนภายใต้ธง
 ของกัวจื่อซิง หลังจูหยวนจางไปเข้าร่วมกับกองทัพ ได้สร้างผลงานทางการศึกหลายครั้ง บวกกับ
 เป็นคนที่อ่านออกเขียนได้ในระดับหนึ่ง จึงได้รับการให้ความสำคัญจากกัวจื่อซิงเป็นอย่างยิ่ง จนได้
 ก้าวขึ้นมาเป็นหนึ่งในแม่ทัพสำคัญในกองทัพ อีกทั้งได้แต่งงานกับบุตรบุญธรรมของกัวจื่อซิง
 กระทั่งภายหลังจึงได้ออกจากหางโจวซึ่งเป็นฐานที่ตั้งของกัวจื่อซิง สร้างกองกำลังของตนขึ้นมา
 กองทัพภายใต้การนำพาของจูหยวนจางได้บุกเข้ายึดจีซิ่ง (นานกิงในปัจจุบัน) แล้วเปลี่ยนชื่อเป็นอั้ง
 เทียนฝูจากนั้นก็ค่อยๆขยายกองกำลังไปเรื่อยๆจนสามารถบุกพิชิตกองทัพของเฉิน โห่ยเถียงได้ใน

พ.ศ. 1909 เอาชนะกองกำลังของจางซื่อเจิงจางซื่อเจิงต้องฆ่าตัวตาย กระทั่งเมื่อเอาชนะกองกำลังตามแนวชายฝั่งเจ้อเจียงของฟิงกั๋วเจิน ได้จึงตั้งตนขึ้นเป็นฮ่องเต้และทำให้ประเทศจีนได้กลับคืนสู่ความเป็นปึกแผ่นอีกครั้ง (ยุทธชัย อนันตศักรานนท์ 2551 ออนไลน์)

พระเทียรราชา พระเทียรราชาทรงบวชนิราชกัณฑ์ก่อนจะทำรัฐประหารยึดอำนาจ เป็นเหตุการณ์ช่วงระยะก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 1 “พระเทียรราชา” หรือสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ซึ่งเป็นพระอนุชาต่างพระมารดาของสมเด็จพระไชยราชาธิราช พงสาวดารกรุงศรีอยุธยาบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนหรือวัดโพธิ์ท่าเตียน บันทึกไว้ว่า “จุลศักราช 889 หรือ พ.ศ. 2070 สมเด็จพระไชยราชาธิราชเจ้า เสด็จสวรรคต ณ มัชฌิมวิถีประเทศ (กลางทางระหว่างไปรบกับเชียงใหม่ แต่ต้องกระสุนขณะนำทัพเข้าตีเมืองหริภุญไชย ลำพูน อันเป็นเมืองหน้าด่านของเชียงใหม่ในทศได้สมัยนั้น) พงสาวดารบางแห่งอ้างอิงจากหลักฐานกล่าวไว้ว่า “ถูกลอบปลงพระชนม์โดยการวางยาพิษโดยแม่เจ้าอยู่หัวศรีสุดาจันทร์” มุขมนตรีเชิญพระบรมศพเข้าพระนครศรีอยุธยา สมเด็จพระไชยราชาธิราชเจ้า อยู่ในราชสมบัติมหิศวรรษ 14 พรรษา มีพระราชโอรสสองพระองค์ พระราชโอรสผู้พี่ทรงพระนามว่า “พระยอดฟ้า” พระชนม์ได้ 11 พรรษา พระราชโอรสผู้น้องทรงพระนามว่า “พระศรีศิลป์” พระชนม์ได้ 5 พรรษา ครั้นถวายพระเพลิงพระไชยราชาเสร็จแล้วก็ถึงคราวผลัดแผ่นดินฝ่ายพระเทียรราชา (สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ) ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ของสมเด็จพระไชยราชานั้นจึงดำริว่า “ครั้นกูจะอยู่ในคราวสัปดนี้ เห็นภัยจะบังเกิดมีเป็นมั่นคง ไม่เห็นสิ่งใดที่จะเป็นที่พึ่งได้เห็น แต่พระพุทธรูปและผ้ากาสาพัศตร์ อันเป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์จะเป็นที่พำนักพันภัยอุปัทวันตราย” ครั้นดำริแล้วก็ทรงออกผนวชเป็นภิกษุภาวะอยู่ ณ วัดราชประดิษฐฐาน...”

การที่พระเทียรราชาออกผนวช ก็เพื่อให้การผลัดเปลี่ยนแผ่นดินเป็นไปโดยความราบรื่น เพราะพระเทียรราชาเป็นพระอนุชาพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อนหากอยู่ในเพศฆราวาสต่อไปนั้น ก็อาจทำให้เกิดความระแวงได้ว่าจะเป็นที่ภัยต่อราชสมบัติของยุวกษัตริย์คือ พระยอดฟ้าที่เป็นหลานของพระองค์ แต่ระหว่างที่พระเทียรราชาออกบวชนั้น แม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์พระมารดาของพระยอดฟ้าได้เป็นผู้ว่าราชการหลังม่านแทนยุวกษัตริย์และพงสาวดารระบุว่าได้ทรงมีชู้อยู่กับพันบุตรศรีเทพพนักงานเฝ้าหอพระด้านนอกวัง จนมีพระราชธิดาด้วยกัน 1 องค์และต่อมาก็ได้ก่อเหตุปลงพระชนม์พระยอดฟ้าแล้วยกพันบุตรศรีเทพซู้รักขึ้นเป็นกษัตริย์ พระนามว่า “ขุนวรวงศาธิราช”

เมื่อบ้านเมืองเป็นทุรยุคคั้งนั้น บรรดาขุนนางก็ทนไม่ได้ไปร่วมวางแผนกับพระภิกษุเทียรราชาในวัด ตามพงสาวดารว่ามีการเสียดียงเทียนทำนายว่าหากพระเทียรราชามีบุญจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ขอให้เทียนที่จุดเป็นสัญลักษณ์แทนท่านนั้นดับที่หลังเทียนที่ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนขุนวรวงศาธิราช ครั้นผลเสียดียงเทียนเป็นไปดังใจหมายแล้วจึงพากันทำการยึดอำนาจรัฐประหารล้ม

ล้างราชบัลลังก์แม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์และขุนวรวงศาธิราชเป็นผลสำเร็จแล้วได้ทูลขอให้พระภิกษุพระเทียรราชาลาสิกขาหรือทรงปริวัตรกลับเพศเป็นฆราวาสเสด็จขึ้นครองราชย์ในพระนาม “สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ” พระเทียรราชามีพระชายาคือ สมเด็จพระศรีสุริโยทัยซึ่งต่อมาปลอมพระองค์เป็นชายออกรบศึกพม่าจนพระองค์สิ้นพระชนม์บนคอช้างทำให้พม่าถอยทัพกลับเมืองไป (พระเทียรราชา ออนไลน์)

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม มีพระนามเดิมว่า “พระศรีศิลป์” เดิมบวชเป็นพระภิกษุอยู่ที่วัดระฆัง มีความรอบรู้ทางด้านพระไตรปิฎกมากจนได้รับการเลื่อนสมณศักดิ์เป็น พระพิมลธรรม อนันตปริชา มีผู้ที่นิยมท่านมาก รวมทั้งจหมื่นศรีสรักษ์ยังได้ฝากตัวเป็นบุตรบุญธรรมของท่านด้วยในแผ่นดินของพระศรีเสาวภาคย์ จหมื่นศรีสรักษ์และบรรดาลูกศิษย์ของท่าน ได้ช่องสุ่มกันที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ แล้วจึงบุกเข้าไปยังพระราชวังหลวงและจับพระศรีเสาวภาคย์นำไปสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ แล้วอัญเชิญพระพิมลธรรมอนันตปริชาให้ลาสิกขาบวช ขึ้นเสวยราชสมบัติแห่งกรุงศรีอยุธยา เมื่อปีขาล จุลศักราช 973 (พ.ศ. 2154) ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและทรงแต่งตั้ง จหมื่นศรีสรักษ์เป็นพระมหาอุปราช

พระราชพงศาวดารอีกฉบับหนึ่งกล่าวไว้ว่า พระเจ้าทรงธรรมเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ 21 แห่งอาณาจักรอยุธยาทรงเป็น โอรสของพระเอกาทศรถแห่งราชวงศ์สุโขทัยที่ได้เข้ามาครองอำนาจในอยุธยาภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก

พระเจ้าทรงธรรมเป็นโอรสที่เกิดจากพระสนมมิใช่จากพระมเหสีซึ่งเป็นข้ออ้างในการครองราชย์ไม่หนักแน่นนักแต่การสืบสันตติวงศ์ในสมัยอยุธยาได้มีกฎเกณฑ์ไม่ ในบางครั้งขึ้นอยู่กับความสามารถที่จะควบคุมกำลังคนไม่ว่าจะเป็นกลุ่มขุนนางข้าราชการหรือไพร่พลหรือจะใช้กำลังในการยึดอำนาจในลักษณะที่เรียกว่า “ปราบดาภิเษก” การที่พระเจ้าทรงธรรมได้ขึ้นมาครองราชย์ได้ ก็เพราะเจ้าฟ้าสุทัศน์พระโอรสอันเกิดจากพระมเหสีและได้รับสถาปนาเป็นพระมหาอุปราชซึ่งมีสิทธิ์จะได้สืบราชสมบัติต่อมานั้นถูกขู่หาขบถต่อพระราชบิดา (พระเอกาทศรถ) จึงต้องเสวยยาพิษและสิ้นพระชนม์ไปก่อน

แต่หลักฐานของชาวยุโรปของอยุธยาสมัยนั้น ยืนยันว่าพระเจ้าทรงธรรมขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเอกาทศรถ ดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่าในขณะที่พระเอกาทศรถจะสวรรคต พระเจ้าทรงธรรมทรงผนวชอยู่ที่วัดระฆังได้สมณฐานันดรเป็น “พระพิมลธรรมอนันตปริชา” ทรงเชี่ยวชาญทางด้านพุทธศาสนา มีลูกศิษย์ลูกหาและขุนนางข้าราชการนิยมขึ้นขอบ ไม่น้อยทำให้สามารถช่องสุ่มผู้คนเป็นกำลังเข้ายึดอำนาจได้ พระเจ้าทรงธรรมครองราชย์สมบัติอยู่ 18 ปีและถือเป็นสมัยที่ประสบความสำเร็จพระองค์เป็นกษัตริย์อยุธยาที่ได้รับการยกย่องสรรเสริญมากพระองค์หนึ่ง

ลักษณะเด่นของรัฐสมัยพระองค์คือ ด้านพระพุทธศาสนา วรรณกรรม การต่างประเทศและความสงบภายใน

ด้านพุทธศาสนาสมัยพระองค์มีการค้นพบรอยพระพุทธรูปบาท ที่สระบุรีตามประวัติกล่าวว่า นายพรานชื่อนุญเป็นผู้ค้นพบโดยบังเอิญบนภูเขาเล็กๆบริเวณนั้น พระองค์ได้ทรงสร้างมณฑปครอบพระพุทธรูปบาทและทรงเริ่มประเพณีการเสด็จไปบูชาพระพุทธรูปบาทตั้งแต่สมัยพระองค์ ประเพณีนี้ถือได้ว่าเป็นประเพณีของการจาริกแสวงบุญที่สำคัญที่สุดของกษัตริย์อยุธยาตราบจนกระทั่งเสียกรุงแก่พม่าและได้กลายเป็นประเพณีของชาวบ้านในแถบภาคกลางมาจนถึงทุกวันนี้ อาจกล่าวได้ว่าการได้ไปไหว้พระพุทธรูปบาทเป็นประจำทุกปี ทำให้สถานที่แห่งนี้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนามากที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทยประเพณีจะทำในเวลาหลังฤดูเกี่ยวข้าวแล้ว คือประมาณเดือนกุมภาพันธ์หรือมีนาคม นอกเหนือจากการสร้างประเพณีบูชารอยพระพุทธรูปบาทแล้วยังมีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดและพระพุทธรูปสำคัญอีกด้วยเช่นพระมงคลบพิตร มีการแต่ง“มหาชาติคำหลวง”ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้ มหาชาติหรือพระเวสสันดรถือเป็นวรรณกรรมทางศาสนาที่สำคัญมากที่สุดเรื่องหนึ่งของไทย ทางด้านการต่างประเทศมีการค้ากับฮอลันดาและญี่ปุ่น ฮอลันดาทำการค้ากับไทยประเภทผ้าฝ้าย แลกเปลี่ยนกับหนังสัตว์และพริกไทยซึ่งฮอลันดานำไปขายต่อให้จีนกับญี่ปุ่น ทำให้ไทยมีฐานะเป็นแหล่งการค้าระหว่างตะวันออกกับตะวันตกไทยพยายามที่จะสร้างสัมพันธไมตรีนี้กับฮอลันดาทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตน

ในส่วนของญี่ปุ่นสมัยพระเจ้าทรงธรรมมีความสัมพันธ์ทั้งในด้านราชการและการค้าดูเหมือนว่าการค้ากับสองประเทศนี้ญี่ปุ่นจะต้องการสินค้าวัตถุดิบเช่น หนังสัตว์ ดีบุก ตะกั่ว ไม้ฝาง น้ำตาล น้ำมันมะพร้าว ฯลฯ เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้ากับไทยที่ต้องการ เช่น เงินและทองแดง ในบางครั้งญี่ปุ่นก็ต้องการสินค้าตะวันตก (โดยผ่านอยุธยา) เช่น ปืนและวัตถุระเบิด สมัยพระเจ้าทรงธรรมมีคนญี่ปุ่นเข้ารับราชการมีตำแหน่งเป็น “ออกญาเสนาภิมุข” คือ ยามาอะ นางามาอะ เมื่อพระเจ้าทรงธรรมสวรรคต ก็ได้เข้ามาอยู่กับการเมืองภายในของการสืบราชสมบัติทำให้ถูกกำจัดด้วยการส่งไปเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและถูกลอบวางยาพิษ เมื่อพ.ศ. 2173 บ้านเรือนชาวญี่ปุ่นถูกทำลายแม้จะฟื้นตัวใหม่แต่จากการที่ญี่ปุ่นปิดประเทศมีผลทำให้บทบาทของชาวญี่ปุ่นลดลงแม้ลูกหลานคนเหล่านี้จะยังอยู่ในอยุธยาก็ตาม

สมัยพระเจ้าทรงธรรมเป็นสมัยที่บ้านเมืองมีสงครามพอสุมควร อาณาจักรกัมพูชาที่กู้เอกราชของตนทางทวายและตะนาวศรีซึ่งเป็นหัวเมืองมอญก็หลุดจากการคุ้มครองของไทยและเชียงใหม่เองก็เป็นเอกราช นับว่ารัชสมัยของพระองค์ไม่ประสบความสำเร็จทางการทหารและการแผ่ขยายอำนาจ แต่เป็นสมัยที่เจริญรุ่งเรืองด้านการศาสนาและการต่างประเทศ พระเจ้าทรงธรรม

ประจวบและสวรรคตเมื่อพระชนมายุได้ 38 พรรษาและปัญหาการสืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ก็มีคล้ายกับตอนที่พระองค์ขึ้นครองราชย์เช่นกัน (กัมม์ ออนไลน์)

เจ้าฟ้าอุทุมพร ทรงเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศที่ประสูติแต่กรมหลวงพิพิธมนตรี (พระพันวัสสาอัยยิกา) ครั้นล่วงเข้า พ.ศ. 2310 พระเจ้าบรมโกศประชวร จึงทรงมีพระบรมราชโองการให้เจ้าฟ้าเอกทัศนำไปทรงผนวชที่วัดโลกแสง กลางพระนครศรีอยุธยา จากนั้นทรงประกาศมอบราชสมบัติให้เจ้าฟ้าอุทุมพรพระโอรสองค์สุดท้าย ในพระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่าว่า ช่วงที่พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศใกล้สวรรคต พระภิกษุเอกทัศยังไปเยี่ยมดูอาการว่าเสด็จพ่อสวรรคตหรือยัง ครั้นพระเจ้าอยู่หัวสวรรคตพระภิกษุเอกทัศจึงทรงลาผนวชทันที ทางด้านเจ้าฟ้าอุทุมพรนั้นบรรดาเหล่าอำมาตย์มุขมนตรี ได้อัญเชิญขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ระหว่างนั้นเจ้าฟ้าอุทุมพรเสด็จไปยังพระราชวัง พระเจ้าเอกทัศทรงขึ้นนั่งบัลลังก์กษัตริย์ บางทีก็นำพระแสงอาญาสิทธิ์มาใช้ พระองค์รับรู้ว่าพระมารดาว่าอยากเป็นกษัตริย์พระมารดาทรงมีความรักในพระราชบุตรจึงมาทูลขอให้พระเจ้าอุทุมพรสละราชสมบัติให้พระเจ้าน้องยาจก พระเจ้าอุทุมพรทรงเบื่อหน่ายจึงสละราชสมบัติเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหา จากนั้นทรงผนวชเสวยที่วัดประดู่ทรงธรรม (คำให้การกรุงศรีอยุธยา รวม 3 เรื่อง: 491-493)

ต่อมาพระเจ้าอลองพญา กษัตริย์พม่าทรงทราบข่าวการสวรรคตของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจึงทรงยกทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยาบริเวณข้างวัดหน้าพระเมรุทัพพม่าระดมยิงปืนใหญ่เข้ากำแพงพระนคร พระเจ้าเอกทัศมีอาเจียนตามานเข้าศึกจึงทรงให้ข้าราชการบริวารไปทูลเชิญพระภิกษุอุทุมพรให้ทรงลาผนวชมาช่วยรับศึกพม่า โดยทรงสัญญาว่าหากเสร็จศึกแล้วจะทรงยกราชสมบัติคืน เจ้าฟ้าอุทุมพรทรงลาผนวชมาช่วยราชการพระองค์ทรงมีพระราชบัญชาให้ปิดประตูเมืองพระนครและให้ขยายกำแพงพระนครออกไปด้านหน้า วัดหน้าพระเมรุพอทัพหลวงพม่ามาถึงก็ไม่สามารถเข้าประชิดกำแพงพระนคร ทัพที่สูงสุดพระเจ้าอลองพญาจึงทรงถอยทัพกลับไปทางด้านแม่ละเมาและสวรรคตระหว่างทาง ครั้นเข้าศึกยกทัพกลับไปแล้ว ศึกสงบแล้วแทนที่จะทรงมอบหมายให้พระอนุชาครองราชย์อย่างที่ควรจะเป็นพระเจ้าเอกทัศกลับทรงเพิกเฉยต่อสัญญากลับมาทวงราชบัลลังก์คืน โดยทรงขึ้นนั่งบัลลังก์แล้วพาดพระแสงดาบที่พระเพลา (ตัก/ขา) เจ้าฟ้าอุทุมพรก็ทรงเข้าพระทัยแล้วจึงทรงทูลลาผนวชอีกครั้งที่วัดประดู่ทรงธรรมและย้ายไปจำวัดในบริเวณพระตำหนักคำหยาดอีกครั้ง เหตุครั้งนี้พระองค์จึงได้รับฉายาว่า “ขุนหลวงหาวัด”

จากการประมวลเอกสารประวัติศาสตร์กล่าวไว้ว่าปลาย พ.ศ. 2308 ตอนต้นพ.ศ. 2309 พม่ายกทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง พระเจ้าอังวะ กษัตริย์พม่าทรงให้แม่ทัพคนสำคัญมาล้อมกรุงถึง 2 ทาง ทางใต้ที่ด่านสิงขรเพชรบุรีและทางเหนือที่ด่านแม่ละเมาเมืองตาก พระภิกษุอุทุมพรทรง

หนีภัยสงครามมาอยู่ที่วัดประดู่ทรงธรรมแล้วหลบหนีเข้ากำแพงพระนครได้ในที่สุดพ.ศ.2310 กรุงศรีอยุธยาแตกชาวบ้านชาวเมืองถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย ในจำนวนนี้ปรากฏพระภิกษุอุทุมพรด้วยทหารพม่าได้สอบปากคำเชลยสยามและรู้ว่าพระภิกษุรูปนี้เป็นใครจึงเป็นที่มาของพงสาวดารฉบับสำคัญที่แปลเป็นภาษาไทยในคำให้การขุนหลวงหาวัดและมีการบันทึกไว้ชัดเจนในพงสาวดารพม่าว่า “ขุนหลวงหาวัด” ก็คือพระเจ้าอุทุมพรหรือเจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ

เมื่อพระนครแตกใน พ.ศ. 2310 พระองค์ยังอยู่ในสมณเพศและได้มาอยู่ ณ เมืองอังวะพร้อมกับราชานุวงศ์อื่น ๆ รวมถึงประหารายณ์ทั้งหลายและได้จำพรรษาที่เมืองอังวะและอมรปุระจนถึง พ.ศ. 2339 พระองค์ก็เสด็จสวรรคตที่เมืองอมรปุระ

ปัจจุบันศิลาจารึกหลักหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ที่ใกล้ตลาดระแหงเมืองมณฑลเยลเยประเทศพม่าก็ยังปรากฏพระนามเจ้าฟ้าดอกมะเดื่ออยู่ พงสาวดารมหาราชวงศ์หลวงฉบับพม่ากล่าวไว้ดังนี้ “พระศรีธรรมราชา (พระบรมโกศ) มีพระโอรสสองพระองค์ พระโอรสองค์โตนามว่าเจ้าฟ้าเอกทัศ พระโอรสองค์รองนามว่าเจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ (พระเจ้าอุทุมพร) พระเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งแก่อำมาตย์ทั้งหลายไว้ว่า หากแม้พระองค์ไม่อยู่แล้วให้เจ้าฟ้าดอกมะเดื่อขึ้นปกครองบ้านเมือง หลังจากพระศรีธรรมราชาสวรรคต อำมาตย์ทั้งหลายปฏิบัติตามคำสั่งพระเจ้าอยู่ เจ้าฟ้าดอกมะเดื่อจึงได้เสวยราชสมบัติกรุงศรีอยุธยาขึ้นครองราชย์ได้สามเดือน พระองค์เสด็จไปพบพระสังฆราชเพื่อขอผนวชแต่พระสังฆราชไม่อนุญาตเพราะยึดถือเจตนารมณ์ของพระเจ้าอยู่หัวซึ่งมีรับสั่งไว้จึงให้เจ้าฟ้าดอกมะเดื่อถือศีลสืบและปกครองบ้านเมืองต่อด้วยธรรม แต่พระองค์ทรงครองราชย์ต่อได้สามเดือนก็ยกราชบัลลังก์ให้แก่เจ้าฟ้าเอกทัศ” (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ 2533: 135-140)

ตอนที่ 3 ผลการศึกษาวิจัยพระพุทธศาสนากับกุศโลบายในการขึ้นสู่อำนาจ

เมื่อทรงมีพระชนมายุได้ 21 พรรษา เจ้าฟ้ามงกุฎก็เสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงโปรดให้จัดการผนวชอย่างเงียบไม่มีกระบวนแห่มีเจ้านายบวชร่วมกัน 7 พระองค์รวมเป็น 8 พระองค์ โดยบวชเป็นพระภิกษุ 2 รูป สามเณร 6 รูป เสด็จออกผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามทรงพระนามขณะผนวชว่า “วชิรญาณภิกขุ” เมื่อทรงผนวชแล้วเสด็จทรงทำอุปัชฌาย์วัดอยู่วัดมหาธาตุ 3 วันแล้วเสด็จขึ้นมาประทับอยู่วัดสมอราย

หลังจากทรงผนวชได้เพียง 15 วัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็สวรรคต โดยไม่ได้ทรงตรัสมอบราชสมบัติให้แก่เจ้านายพระองค์ใดและในขณะนั้นก็มีได้มีเจ้านายพระองค์

ใดดำรงตำแหน่ง กรมพระราชวังบวรสถานมงคลอันเป็นตำแหน่งรัชทายาท ดังนั้น จึงเป็นภาระของพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีผู้ใหญ่ตลอดจนสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะผู้ใหญ่ที่จะต้องมาประชุมกันเพื่อทำการเลือกพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ขึ้นมาสืบสันตติวงศ์ต่อไปผลของการตกลงปรากฏว่ามีมติเลือก พระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ให้ขึ้นครองราชสมบัติ เจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งขณะนั้นทรงผนวชอยู่จึงทรงผนวชต่อไปอย่างไม่มีกำหนด จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านรัฐศาสตร์ ด้านประวัติศาสตร์และผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านได้แสดงความคิดเห็นน่าสนใจอย่างยิ่งซึ่งทำให้ผู้ศึกษาวิจัยสามารถวิเคราะห์แยกประเด็นหลักๆ ได้ 5 ประการ คือ

3.1 การดำรงสถานภาพเป็นพระวชิรญาณภิกษุกับบทบาททางการเมือง

เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎทรงผนวชแล้วได้ผนวชต่ออย่างไม่มีกำหนดนั้นก็ก่อให้เกิดคำถามที่ว่าพระองค์ทรงบวชหนีราชภัยหรือทรงสนพระทัยในหลักธรรมพระพุทธศาสนาและพระองค์ได้แสดงบทบาททางการเมืองในขณะที่เป็นพระวชิรญาณภิกษุหรือไม่ จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 9 ท่านมีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

3.1.1 พระวชิรญาณภิกษุไม่มีบทบาททางการเมืองตั้งแต่เริ่มทรงผนวชพระองค์ทรงตั้งใจไปศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างอุตสาหะ

พระเทพวิสุทธิกวีได้แสดงความคิดเห็นว่า “หากจะมองเชิงการเมืองก็จะเห็นได้ว่าพระองค์ท่านมีความเสียสละเพื่อประโยชน์ของชาติโดยแท้จริงแล้วพระองค์ไม่ทรงครองราชย์ตั้งแต่ต้นที่โอกาสมีพร้อม” (พระเทพวิสุทธิกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระราชญาณกวีได้วิเคราะห์ให้ทราบว่า “ผมยังคิดว่าทางด้านการเมืองในขณะนั้น พระวชิรญาณภิกษุท่านยังไม่มีบทบาทอะไรมาก เพราะวาระรัชกาลที่ 3 ท่านทรงมีคุณูปการต่อประเทศชาติบ้านเมืองมาก ท่านเหมาะสมมากและก็อยู่ในช่วงที่เรียกว่า พุ่มพุกบุญญาบารมีไปก่อนของรัชกาลที่ 4 ที่ความรู้ก็ยังไม่มากยังหนุ่มอยู่ เรียนหนังสือก็ยังไม่ได้เรียนมากท่านก็ศึกษาเล่าเรียน เรียนรู้เรื่องฝรั่งมังค่าเรียนทุกอย่างเลย จนกระทั่งฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเรียนภาษาบาลีอย่างแตกฉาน ปฏิบัติกรรมฐาน ทรงค้นพบหลักศิลาจารึกต่างๆแล้วก็นำมาประพฤติปฏิบัติตามทรงคิดค้นอักษรอริยกิจขึ้นมาแทนอักษรไทย หลักศิลาจารึกพ่อขุน เป็นต้นฝรั่งเข้ามาสยามแล้วนี่ฝรั่งว่าเราป่าเถื่อน ถ้าพูดถึงรัชกาลที่ 4 ต้องพูดถึงฝรั่งให้มากกรรมยุติกนิกายเกิดขึ้นมา เพราะฝรั่งเป็นแรงผลักดันฝรั่งว่า “ไหนคุณบอกว่าศาสนาคุณดีไม่เห็นมีอะไรเลย” พระวชิรญาณภิกษุกล่าวว่า “กึ่งนี้ใจฉันนี่แหละตัวอย่างขนาดฉันเป็นลูกพระเจ้าแผ่นดินฉันยังบวชไม่ได้ได้ลูกพระเจ้าแผ่นดินสละราชบัลลังก์มาศึกษาเล่าเรียนพระพุทธศาสนา” ท่านก็อธิบายเป็นภาษาวิทยาศาสตร์ให้เขาเห็นว่ากรรมยุติกนิกายก็เหมือนโมเดลใหม่ให้ตะวันตกได้รู้ได้เข้าใจพระพุทธศาสนามากขึ้นอีกด้วย” (พระราชญาณกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ให้ความเห็นไว้ว่า “ความจริงเราต้องบอกว่า บทบาททางการเมือง ในขณะที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงผนวชเป็นพระวชิรญาณภิกขุนี้แทบไม่มีเลย เพราะว่าต้องเข้าใจว่า รัชกาลที่ 3 ตอนขึ้นครองราชย์โดยการเบียดรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นรัชทายาทซึ่งต้องขึ้นตามกฎมณเฑียรบาล เพราะฉะนั้นทุกอย่างถ้าพูดอย่างชาวบ้านก็คือรัชกาลที่ 3 ต้องการขึ้นครองราชย์บังคับน้องให้บวชเหมือนเลือก Choice คุณจะบวชหรือคุณจะไม่บวช 2 อย่าง รัชกาลที่ 4 เลือกที่จะบวชประวัติศาสตร์บันทึกไว้อย่างน่าสยขยกว่ารัชกาลที่ 4 ต้องการจะผนวชรัชกาลที่ 4 ต้องยอมรัชกาลที่ 3 เพราะว่าในแง่ของข้าราชการทั้งหมดหรืออำนาจทางการเมืองทั้งหมดในยุคนั้นอยู่ในมือของรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจเป็นบุคคลที่คุ้นเคยกับเสนาบดีข้าราชการตลอดจน เศรษฐีและคหบดีมันเทียบกันไม่ได้ รัชกาลที่ 4 มีคืออยู่อย่างเดียวคือเป็นรัชทายาทเกิดจากพระหเสีเท่านั้นเองวิชาความรู้ถึงมืออยู่คนไม่มีชนคนไม่มีพวกไม่มีเพื่อนมันก็ไปไกลไม่ได้ นั่นคือรัชกาลที่ 4 ต้องยอมแล้วถามว่าในเมื่อรัชกาลที่ 4 เข้ามาผนวชหลักทางการเมืองให้รัชกาลที่ 3 จะกล้ามีบทบาททางการเมืองอยู่หรือ เพราะประการที่หนึ่งรัชกาลที่ 3 ต้องสั่งให้คนประกบดูแลตลอด ถ้าขยับหรือมีผลอะไรทางการเมืองก็มีผลเสียหายแน่นอน ดังนั้นพระองค์ทำอะไรไม่ได้เลย จึงตั้งใจศึกษาพระศาสนาและภาษาอังกฤษจริงๆจนแตกฉานศึกษา ดาราศาสตร์ โหราศาสตร์จนแตกฉาน คนที่จะเรียน ดาราศาสตร์ ภาษาศาสตร์ วรรณคดีต้องทุ่มเทเวลาจริงๆต้องไม่วอกแวกกับเรื่องอื่นและที่สำคัญจริงๆถ้าเราศึกษาการเมืองหรือเล่นบทบาททางการเมือง สมาธิหรือเวลาไม่มีพอที่จะศึกษาศาสตร์ วรรณคดี ดาราศาสตร์ โหราศาสตร์ หรือแม้แต่ตัวผมเองเชื่อว่าบทบาททางการเมืองของพระวชิรญาณภิกขุต้องบอกว่าแทบไม่มีเลย หรือถ้าจะมีก็ต้องบอกว่าทำเป็นไปตามบทบาทของพระยศหรือพระราชอาณาจักรของเจ้าฟ้ามงกุฎที่กำหนดให้เป็นซึ่งเป็นประโยชน์น้อยมาก” (พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์สัมภาษณ์ 2554)

ปิยนถ บุนนาคได้วิเคราะห์ไว้ว่า “ขณะที่ท่านเป็นพระวชิรญาณภิกขุนี้ อาจารย์คิดว่าท่านไม่พยายามมีบทบาททางการเมืองและไม่แสดงออกทางการเมือง ต้องยอมรับและเข้าใจว่าการบวชเป็นการลี้ภัยทางการเมืองและรัชกาลที่ 3 ท่านก็ศรัทธาพุทธศาสนามาก อีกอย่างหนึ่งคือ ผู้นำไทยนั้นพอจะมีปัญหาทางการเมืองก็บวชกัน ส่วนใหญ่เป็นลักษณะอย่างนั้นเพื่อที่จะทำให้ผู้บริหารบ้านเมืองให้เกิดคลายความกังวลและตัวท่านเองก็จะปลอดภัย สำหรับอาจารย์คิดว่าถ้ามองแบบตรงไปตรงมา มองแบบบริสุทธิ์ใจ มองในแง่ดี ท่านทำเพราะว่าตอนช่วงนั้น ศาสนาคริสต์กำลังเข้ามาแพร่หลายในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกมิชชันนารี ชาวเยอรมันและชาวอเมริกันที่เข้ามาเผยแพร่ รัชกาลที่ 3 เองพระองค์ก็ทรงไม่ได้ห้ามสำหรับคนไทย ที่นี้รัชกาลที่ 4 ท่านอาจจะทรงเห็นว่า เพื่อที่จะเป็นการไป Reform ศาสนา เพราะว่ามีงานภายในตอนนั้นอาจจะข่อย่อยออกไปบ้าง พระองค์ทรงดำริว่าอยากจะทำให้มีการปฏิรูปศาสนาพุทธเพื่อที่จะได้สามารถแข่งขันและ

สามารถที่จะทำให้ศาสนาคริสต์ไม่ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อเรามากจนเกินไป เราต้องทำอะไรให้เขาเห็นว่า ฝ่ายเราได้มีการปฏิรูปให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น

เพราะฉะนั้นถ้ามองในแง่ Positive นั้น ท่านทำด้วยความมุ่งมั่นในพระพุทธานุศาสนามีความบริสุทธิ์ Purity มีข้อวัตรปฏิบัติให้ดียิ่งขึ้น แต่พระองค์ทรงสนพระทัยปฏิบัติของพระฝ่ายมอญและทรงมุ่งห่มแบบมอญซึ่งรัชกาลที่ 3 ทรงตรัสเอาไว้ก่อนสวรรคต “ท่านฟ้าใหญ่ทรงแต่งแบบมอญ แต่เราอยากให้เห็นแบบไทยๆมากกว่า” ที่นี้รัชกาลที่ 4 ทรงเดินจาริกธุดงค์ไปตามบ้านเมืองคน ตามป่าเขาลำเนาไพรตามชนบทต่างๆ ซึ่งอย่างนี้จะบอกว่าท่านทำอย่างนี้มีผลทางการเมืองก็คงไม่โดยตรง แต่ทุกอย่างที่ท่านทำทุกอย่างล้วนเป็นผลต่อการขึ้นเป็นกษัตริย์ของท่านแต่เดิมเจ้านายชั้นสูงจะออกนอกวังไม่ได้ ท่านก็เป็นเจ้านายชั้นสูง เพราะฉะนั้นพระองค์ก็ได้มีโอกาสได้ออกไปนอกเมืองได้เห็น ชีวิตของผู้คนต่างๆอย่างมากและมันเป็นโอกาสดีของท่านที่ทำให้ท่านอยู่แต่ในวังซึ่งจะเห็นสิ่งที่เป็นประเพณีเป็นสิ่งที่ไม่จริงเท่าไร คือเป็นของอีกกลุ่มหนึ่งของสังคมชั้นสูง ซึ่งจะไม่ลงไปสัมผัสกับประชาชนทั่วไป ซึ่งจริงๆแล้วคนที่พระองค์จะบริหารคือประชาชนทั่วไป แต่ตอนนั้นพระองค์ไม่คิดว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ แต่มันก็เป็นคล้ายๆกับว่าสิ่งที่พระองค์ได้จากผนวช 27 พรรษา การผนวชนั้นได้สร้างสมให้พระองค์เป็นกษัตริย์ที่เป็นมนุษย์ธรรมดา ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อพระองค์ต่อมาในยามที่บ้านเมืองมีปัญหาทั้งภายในและภายนอกและทำให้พระองค์ได้เห็นชีวิตหรือชาวบ้านทุกซอกทุกเค็ดคร่อนและได้รู้ว่าชาวบ้านเป็นอยู่อย่างไร อาจารย์ก็สรุปว่าพระองค์ไม่ได้แสดงบทบาททางการเมืองแต่ในขณะเดียวกันการมาเป็นพระภิกษุของพระองค์มีส่วนเอื้อมากเลยต่อการขึ้นเป็นกษัตริย์ของพระองค์ท่านและใช้จุดนี้มาสร้างบทบาททางการเมืองแก่พระองค์ท่าน” (ปิยนาด บุนนาค สัมภาษณ์ 2554)

ณรงค์ พ่วงพิศได้วิเคราะห์ให้ทราบว่า “ผมคิดว่าในความเห็นของผม บทบาททางการเมืองที่เป็นรูปธรรมคือ หมายความว่าออกมาเห็นชัดเจนคงทำอย่างนั้นไม่ได้ เพราะว่าถ้าทำอย่างนั้น นั่นหมายความว่าพระองค์กำลังคิดไม่ดีต่อพระมหากษัตริย์ซึ่งขณะนั้นคือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันนี้คงไม่ได้เด็ดขาดเพราะฉะนั้นบทบาททางการเมืองของพระองค์ในขณะนั้นความเห็นของผมคิดว่า สิ่งหนึ่งที่ท่านคิดในขณะนั้นก็คือว่า คำริของท่านท่านคิดว่า คือเราต้องมองว่าสิทธิธรรมในการขึ้นมาเป็นกษัตริย์นี้ สิทธิธรรมในการขึ้นครองราชสมบัตินี้ตัวท่านเองนั่นท่านถือว่า ท่านมีสิทธิ์ อันนี้เหตุที่พูดอย่างนี้เพราะเหตุว่า การได้พูดจากันกับเจ้านายบางพระองค์หรือผมใช้คำว่า “ผู้หลักผู้ใหญ่” ถามว่าจะเอาสมบัติใหม่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสก็ให้ความเห็นว่า “อย่าเลย บวชเลยดีกว่า” แนะนำให้พระองค์ว่า “ไม่ให้ไปคิดในเรื่องนี้” ถ้าพูดจริงๆก็คือท่านปรึกษาหารือกันบรรดาเจ้านายว่าท่านสมควรไหมเจ้านายที่

ใกล้ชิดกับพระองค์นั้นทรงให้ข้อคิดกับพระองค์ว่าควรอยู่สมณะเพศ ก่อนที่รัชกาลที่ 2 ทรงพระประชวรรัชกาลที่ 4 เองไม่มีโอกาสได้เข้าใกล้ชิดแล้ว

ผมคิดว่าในแง่รัชกาลที่ 4 ซึ่งท่านทรงติดต่อกับฝรั่งต่างชาติ แล้วท่านมีการศึกษาเรียนหนังสือหนังสือในสมัยนั้นท่านมีการพบปะกับคนต่างชาติต่างภาษาหลายคน เราจะเห็นว่าปลายรัชกาลที่ 3 ฝรั่งเริ่มเข้ามารัชกาลที่ 2 ก็เริ่มเข้ามาแล้วพอคำว่ามิชชันนารีเข้ามารัชกาลที่ 3 เข้ามาเยอะในขณะที่เดียวกันรัชกาลที่ 3 กำลังติดต่อกับฝรั่งมังค่ารัชกาลที่ 4 ยังไม่ได้ขึ้นครองราชย์อะไรแต่ท่านก็ยังคงเป็นพระภิกษุอยู่ในลักษณะนี้ท่านได้รับอิทธิพลความคิดอะไรแม้กระทั่งการปฏิรูปศาสนาอย่าง มาร์ติน ลูเธอร์ ซึ่งมันเกิดในยุโรปด้วยมันก็แพร่กระจายเข้ามาเกี่ยวกับพวกมิชชันนารีพวกฝรั่งพวกอะไรต่างๆที่เข้ามาพวกอเมริกันเข้ามาที่เอาพวกมิชชันนารีเข้ามาในลักษณะอย่างนี้การที่เข้ามามีการเสวนากับพวกบาทหลวงทั้งหลายเข้าใจว่าอิทธิพลเกี่ยวกับเรื่องปฏิรูปศาสนาในยุโรปก็คงผ่านเข้ามาในความคิดของท่านเหมือนกัน เพราะฉะนั้นการที่ท่านพูดมันต้องยึดหลักคือพระไตรปิฎกมันก็เหมือน มาร์ติน ลูเธอร์บอกว่า “ไปป์ไม่สำคัญ สำคัญที่คัมภีร์ไบเบิล ใครอ่านคัมภีร์ไบเบิลออกแล้วรู้ภาษาคัมภีร์ไบเบิลก็สามารถเป็นพระได้” ในลักษณะอย่างนี้เราจะเห็นได้ว่าเราศึกษาพระพุทธศาสนา โดยยึดหลักพระไตรปิฎกมันจะมีอะไรที่แตกต่างออกไป ธรรมเนียมก็จะจะมีอะไรที่ต่างจากมหานิกายออกไปนี่เป็นเรื่องชี้ให้เห็นการที่พระวชิรญาณท่านจะทำอย่างนั้นได้สร้างฐานท่านจะไปทำแบบเดิมมันก็ไม่ใช่เพราะว่ามันก็เหมือนกับว่าสิ่งที่มันเป็นอยู่แล้วมีคนทำอยู่แล้วพระภิกษุที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ที่ท่านทำมาอยู่แล้วท่านก็คงไม่เข้าไปแข่ง แต่ท่านก็สร้างแนวคิดของท่านใหม่ แนวคิดของท่านก็เป็นแนวคิดในเรื่องของสัจนิยม (Realism) ความจริงเรื่องของเหตุผลนิยมและเรื่องมนุษยนิยม เกี่ยวกับเรื่องมนุษยนิยมในรัชกาลที่ 4 คงได้รับอิทธิพลจากตะวันตกแน่ๆ

การสร้างธรรมยุติกนิกายขึ้นมานั้น เป็นการสร้างขึ้นด้วยความชื่นชมยินดีจากผู้คนในขณะที่ท่านเป็นภิกษุสงฆ์ ประการที่หนึ่ง ท่านก็ให้คนนับถือเรื่องศาสนานั้นได้มีความชื่นชมในตัวท่าน ประการที่สอง บรรดาพุทธศาสนิกชนทั้งหลายที่มีความเห็นถึงข้อบกพร่องในศาสนาเมื่อเห็นว่าพระองค์นั้นมาเป็นประธานที่จะจัดแจงเรื่องของพระศาสนาให้มันเข้ารูปเข้ารอยเสียใหม่ที่ไม่ไปกระทบสิ่งที่มีอยู่แล้วก็ถือว่าเป็นเรื่องน่าชื่นชมยินดี ท่านก็จะได้รับการยอมรับทั้งในคณะหมู่สงฆ์และในบรรดาพุทธศาสนิกชนทั้งหลายซึ่งอาจจะเป็นผลดีต่อการที่เมื่อสิ้นรัชกาลที่ 3 แล้วก็จะเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปเพราะเหตุว่าความหมายของธรรมราชา ก็จะปรากฏเด่นชัด เพราะว่าการที่ขึ้นครองราชย์ทรงทศพิธราชธรรม ความเป็นพระธรรมราชานั้นท่านชวนชวายเป็นธรรมก่อนที่จะขึ้นครองราชย์เสียอีกอันนี้สำคัญ เพราะฉะนั้นประเด็นตรงนี้อาจจะถามว่าเป็นบทบาททางการเมืองไหม ความจริงแล้วรูปธรรมมันไม่ชัด แต่ว่ามันมีผลต่อบทบาทของท่านตรงนี้และเป็นการสร้าง

สถานะภาพทางการเมืองซึ่งไม่เป็นที่น่าเกลียดแต่ประการใดเมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์แล้ว ผมตอบตรงนี้เลยว่าท่านไม่มีบทบาททางการเมือง” (ณรงค์ พ่วงพิศ สัมภาษณ์ 2554)

3.1.2 พระวชิรญาณภิกขุไม่มีบทบาททางการเมืองในช่วงแรกๆเมื่อทรงผนวชศึกษาพระธรรมแล้วก็ปฏิรูปพระพุทธศาสนาโดยการตั้งธรรมยุติกนิกายจึงเกิดแนวคิดการขึ้นครองราชสมบัติและแสดงบทบาทในภายหลังช่วงรัชกาลที่ 3 ทรงประหารไกล่สวรรคต

บุญทัน ดอกไธสง ได้วิเคราะห์ให้เห็นว่า “ผมคิดว่าในช่วงแรกนั้น เป็นช่วงรอยต่อทางการเมืองและอิทธิพลตะวันตกก็เข้ามา ก็อันที่สองเมื่อท่านเข้าไปบวชที่วัดมหาธาตุ ไปบวชอยู่คณะใดคณะหนึ่ง เมื่อพระชนมายุยังน้อยแล้วก็ศึกษาพระธรรมวินัยมาพอสมควรแล้ว ท่านก็ได้คิดว่า ศาสนาพุทธน่าจะมีการปฏิรูป ท่านคงจะนึกว่าประหนึ่งรวบรวมสงฆ์ที่กระจัดกระจายอยู่เข้ามาอยู่ในอาณาจักรเดียวกัน ก็อาจจะเป็นเพราะหนึ่งเลื่อมใสอยากจะได้มอญมาอยู่ภายใต้อาณัติที่เรียกว่า “พุทธาวาส” อีกทั้งฝ่ายพระและฝ่ายโยมก็อยู่ในภายใต้การปกครองของประเทศไทย ขจัดความขัดแย้งเรื่องชนชั้นขึ้นมาบ้างก็ได้ หรือถ้าลึกเข้าไปอีกก็อาจจะเป็นการเสาะแสวงหากลุ่มเป็นสมาชิกที่เป็นสมัครพรรคพวกที่สนับสนุนเป็นกองกำลังเป้าหมายที่เข้าสู่การเป็นกษัตริย์ในอนาคตซึ่งประเด็นที่สองไม่ได้เขียนไว้ในตำรา

เพราะฉะนั้นการบูรณาการ (Integration) ของรัชกาลที่ 4 ผมมองว่านี่คืออัจฉริยภาพ ประการที่หนึ่ง ท่านกล้าทำในสิ่งที่คนอื่นไม่ทำ ประการที่สอง การกระทำทุกอย่างเป็นไปตามยุทธศาสตร์เป้าหมายในการเป็นพระมหากษัตริย์ เหตุผลสองประการนี้จะทำให้เป็นจริงได้ก็ต้องมี Foundation หรือวางโครงสร้างโดยใช้พระเจดีย์เป็นฐานแล้วใช้โยมที่อยู่ในรั้วในวังเป็นกำลัง ผมคิดว่าเป็นการวาง Foundation หรือโครงสร้างองค์กรของสงฆ์ตั้งแต่สมัยพระเจ้าตากสินมหาราชเจ้าเป็นต้นมาพยายามเอาสงฆ์มาเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นสถาบันมาค้ำจุนสถาบันพระมหากษัตริย์ เมื่อรัชกาลที่ 3 ทรงประหารท่านก็แยกตัวผู้ใหญ่มานำความมากขึ้น กองกำลังมีมากขึ้น ทั้งฝ่ายโยมทั้งฝ่ายพระทั้งมหานิกายก็ให้อยู่แล้วมหานิกายก็เป็น B ธรรมยุติเป็น A และเป็น A ส่วนน้อยล้อมรอบเป็นวงแหวนที่หนึ่ง ขุนนางเป็นวงแหวนที่สอง มหานิกายก็เป็นวงแหวนที่สาม ประชาชนก็เป็นวงแหวนที่สี่ เพราะฉะนั้นก็ซ้อนๆกันอยู่ก็เป็นพลัง ในช่วงนั้นแหละท่านก็เป็นพระมหากษัตริย์เมื่อ 47 พรรษาบวช 27 พรรษา นี่ก็คือรัชกาลที่ 4 ผมว่ารัชกาลที่ 4 ทรง Modulation หรือการปรับเปลี่ยน ในการแบ่งศาสนาเป็น 2 สายในประวัติศาสตร์ชาติไทยซึ่งไม่มีใครทำมาก่อน ตั้งแต่ตั้งกรุงสุโขทัยเป็นต้นมาเป็นเวลาหลายร้อยปี” (บุญทัน ดอกไธสง สัมภาษณ์ 2555)

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ได้ให้ความคิดเห็นว่าเป็น “ผมเชื่อว่าคอนอริบายเจตนาทางด้านการเมืองนี้จะทำให้ท่านกลายเป็น แมคเคียเวลลีไปเลย ผมว่าประเทศไทยไม่ใช่แบบนี้ ประทานโทษ อีกไม่กี่ปีผมจะเป็นนายกให้ท่านคุณันเตรียมการอย่างนั้นไม่ได้ ผมเชื่อว่าหลายเรื่อง

เตรียมการไม่ได้ แต่สิ่งที่ท่านทำ ผมไม่คิดว่าท่านมีเจตนาธรรมณ์ในทางการเมือง ตั้งแต่แรกผมว่าการเมืองมาเกิดช่วงปลายๆแต่ตอนแรกๆเป็นเรื่องศาสนาล้วนๆมากกว่า ผมคิดว่าตอนที่ท่านเป็นพระวชิรญาณภิกขุ ท่านใส่ใจในเรื่องธรรมะอย่างจริงจังแล้วก็เป็นแนวทางใหม่ ท่านเห็นว่าอาจารย์รุ่นเก่านั้น มีความเข้าใจเรื่องนี้ไม่ถึงขั้น ผมคิดว่าน่าจะเป็นเรื่องสำคัญแต่สิ่งที่ท่านทำ ท่านก็ไปศึกษาศาสนาพระคัมภีร์ใหม่ด้วยตัวของท่านเอง ตั้งแต่บวชกับพระมอญท่านมีเพื่อนเป็นมิชชันนารี ที่วัดบวรมงคลฝั่งตรงข้ามกันคือบาทหลวงบิลเลอกัวซ์ ผมว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่ท่านใส่ใจมากกว่าที่จะเป็นเรื่องบทบาททางการเมือง บทบาททางการเมืองของท่านเองในช่วงที่ท่านบวชผมเองคิดว่าไม่มาก ผมคิดว่าเรื่องที่เป็นขัดแย้งเรื่องศาสนา” (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ สัมภาษณ์ 2554)

3.1.3 เจ้าฟ้ามงกุฎทรงออกผนวชเป็นพระวชิรญาณภิกขุทรงบวชหลบหลีกภัยทางการเมืองและมีวัตถุประสงค์ทางการเมืองอยู่เบื้องหลังทรงพยายามมีบทบาททางการเมืองอยู่ตลอดเวลา

ทองต๋อ กล้าวยไม้มัน อยุธยาได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “เอาในแง่การเมือง พระจอมเกล้าเป็นเจ้าฟ้าว่าด้วยการราชประเพณีซึ่งในสมัยนั้นที่ยังไม่เป็นกฎหมายชัดเจนแต่เราถือว่าเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรราชประเพณีในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เพราะว่าการฝ่าฝืนประเพณีมีโทษอาญาก็ถือว่าเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรอย่างหนึ่งเจ้าฟ้ามีสิทธิในการสืบราชสมบัติก่อนพระองค์เจ้า แต่ที่นี้พระองค์อยู่ห่างจากพระนั่งเกล้ามากถึง 17 ปี พระนั่งเกล้าก็เป็นทีโปรดปรานของรัชกาลที่ 2 มากแล้วก็เป็นคนที่กุมอำนาจทางการเมืองในสมัยนั้นคล้ายๆกับแสวงหาอำนาจของผู้มีอำนาจอย่างเช่น ข้าราชการจะเข้ามาประชุมในวังหลวงท้องพระโรง ก็แวะกินข้าวก่อนที่วังท่านอะไรอย่างนี้และท่านเป็นคนรวบท่านก็อุดหนุนเรื่องการเงินจึงเป็นพระคุณใหญ่ทุกๆคนต่างต้องอาศัยท่าน อีกทั้งท่านคุมเรื่องทหารและการเงินในสมัยรัชกาลที่ 2 ไว้มาก รัชกาลที่ 4 ตอนรัชกาลที่ 2 สวรรคต อายุเพิ่งบวชพระได้ 7 วันในรายละเอียดในเรื่องเล่าพระจอมเกล้า ทีแรกไม่มีอำนาจอะไรเลย ถามว่าลึกๆที่หวังไหมท่านก็ต้องหวังท่านเป็นเจ้าฟ้า ถ้าโดยปกติเรียบริ้อยทุกอย่างก็ต้องได้ พวกข้าราชการเทสนับสนุนท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าราชการที่ทรงอิทธิพลพวกตระกูลขุนนาทก็เชียว พอรัชกาลที่ 2 สวรรคตรัชกาลที่ 3 ก็เรียกประชุมข้าราชการเขาเรียกว่า “พงศาวดารกระซิบ” ไม่มีในเอกสารออกมาเป็นตัวตน แต่เป็นที่รู้กันว่ามิพระแสงดาบอยู่บนตักบอกว่า “เสนอมามาที่ประชุม” ที่ประชุมยกให้ท่าน เจ้าฟ้ามงกุฎบวชอยู่เลยไม่ยอมสึกเป็นการหนีราชภัยไปในตัวเอาผ้ากาสาขาวพัสดร์เป็นที่พึ่งเพื่อความปลอดภัยก็เลยบวชมาอย่างนี้จนถึงรัชกาล 27 ปี

เพราะฉะนั้นในระยะนั้นก็ต้องบอกว่าถูกระวางอยู่ตลอดเวลา กองเชียร์ท่านก็มีแต่ว่ามันน้อย เมื่อถูกระวางอยู่ตลอดเวลาก่อนจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินขึ้นถูกรังแกต่างๆสารพัดถูกเกลียดกันถูกรังแกมากสารพัดต่างๆที่รัชกาลที่ 3 เชิญท่านมาครองวัดบวรเพราะว่าอยู่ที่วัดสมอรายมัน

นอกเมืองมันไกลควบคุมลำบากเอามาไว้ใกล้ตัว จะได้ไม่มีปัญหาอะไร เอามาไว้ใกล้ตัวควบคุมง่าย อ่านในจดหมายเหตุเจöt่านเขียนจดหมายคุยกันกับพระเจ้าแผ่นดินเขมรว่า “จำได้” ใหมตอนอยู่กรุงเทพฯเราพบกันไปพบกันตอนกลางคืนดึกๆ” ชัดเจนว่าต้องระมัดระวังตัวอะไรต่างๆ เพราะฉะนั้นการมีบทบาททางการเมืองก็ไม่มีอะไรในตอนหลังแต่ว่าพูดตรงไปตรงมามันก็เขียนไม่ได้อีกแหละท่านก็ยังหวังอยู่ แต่คงไม่ได้หวังชนิดว่าต้องได้แน่ๆ แต่เราก็คนหนึ่งที่มีสิทธิ แต่ที่นี้คนที่เขาเดินเรื่องมากกับท่านคือพวกขุนนางที่แรกเขาก็รักกันเหลือเกินที่หลังผมยังรู้ไม่ลึกว่าจิตใจเรื่องอะไร ที่หลังเกิดผิดใจกันเขาก็หันไปเชียร์เจ้าฟ้ามงกุฎเขาก็ไปบูรณะวัดโบราณ ไทรมเก่าแก่เขียวอยู่ข้างหลังวัดประยูรวงศ์ฝั่งธนแล้วจะสร้างเป็นวัดธรรมยุติวัดแรกเลยในฝั่งธนจะบูรณะแล้วนิมนต์ท่านมาตุการก่อสร้างวัดอ้างว่ามาตรวจสอบแบบแปลนนิมนต์มาติดต่อทางการเมืองโดยใช้วัดดอกไม้ เจ้านายให้ชื่อว่าบุพผารามซึ่งมันไม่หลักฐานอะไรแต่สิ่งแวดล้อมเด่นชัด กรณีวัดบุพผารามก่อนข้างจะชัดเจนท่านรู้สึก็จะเกี่ยวข้องกับที่มีอำนาจที่อยู่ฝ่ายตรงข้ามรัชกาลที่ 3 ก่อนข้างจะชัดเจน เพราะฉะนั้นเมื่อท่านขึ้นครองราชย์แล้วพวกขุนนางเกือบเรียกว่าเรื่องน้อยๆก็ตัดสินกันเองเรื่องใหญ่ๆค่อยมาปรึกษาข้าพเจ้าแล้วแนบเป็นเอกสารต่างๆมาให้ชัดเจน เป็นต้น” (ทองต่อ กัวยไม้ ณ อยุธยา สัมภาษณ์ 2554)

สุภาภรณ์ จินตคามณีโรจน์ได้ให้ความคิดเห็นว่า “พระองค์ทรงผนวชหลบหลีกภัยทางการเมืองและทรงมีวัตถุประสงค์ทางการเมืองอยู่เบื้องหลัง กล่าวคือช่วงที่ทรงผนวชในระยะเวลา 20 กว่าปีพระองค์ทรงแสดงความเป็นภาวะผู้นำโดยตลอด โดยเฉพาะการก่อตั้งคณะธรรมยุติกนิกายขึ้นมา” (สุภาภรณ์ จินตคามณีโรจน์ สัมภาษณ์ 2554)

สรุปได้ว่า จากการสัมภาษณ์จะพบได้ว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่แสดงความคิดเห็นว่าพระวชิรญาณภิกษุทรงไม่มีบทบาททางการเมืองตั้งแต่เริ่มทรงผนวชแล้ว พระองค์ทรงตั้งใจใฝ่ศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างอุทิศสาหัสทำให้เข้าใจแก่นแท้ทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือเจ้าฟ้ามงกุฎเมื่อครบพระชนมายุ 20 พรรษาทรงออกผนวชตามพระราชประเพณีแต่ต่อมาพระราชชนกทรงสวรรคตแล้ว พระองค์ผนวชต่อไปเพื่อลดความยุ่งยากวุ่นวายและเพื่อลดความตึงเครียดทางการเมือง อีกทั้งเป็นประโยชน์ต่อพระองค์เองเพื่อความปลอดภัยต่อพระองค์ ดังนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงผนวชลี้ภัยทางการเมืองก็ว่าได้ แต่ต่อมาทรงศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วทรงสนพระทัยต่อการศึกษาศาสนาและภาษาต่างประเทศจนถึงกับให้มีการปฏิรูปพระศาสนาโดยตั้งธรรมยุติกนิกายเพื่อเผยแผ่หลักธรรมคำสั่งสอนตามพระไตรปิฎก ให้ประชาชนเข้าใจง่ายอธิบายโดยใช้ภาษาง่ายๆแนะนำให้ผู้ฟังเป็นที่นิยมเกิดความเลื่อมใสและปฏิบัติตามให้เห็นตามความเป็นจริง เมื่อมีบุคคลสนใจมากขึ้น เช่น เจ้านาย ข้าราชการ เหล่าบริวาร จาก การก่อตั้งคณะธรรมยุติกนิกาย ซึ่งต่อมาก็เกิดคำครหาทั้งทางโลกว่าเป็น บทบาททางการเมืองและ

ช่องผู้คนทางสงฆ์ว่าเป็น สังเกต ภายหลังก็เป็นที่ประจักษ์แล้วว่าไม่เป็นความจริง จากความคิดเห็นหลายท่านซึ่งให้ความเห็นตรงกันเป็นส่วนใหญ่ว่าไม่เป็นผลต่อบทบาททางการเมืองและพระองค์ทรงตั้งใจฟื้นฟูพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ส่งผลทำให้พระองค์มีบทบาทและมีส่วนร่วมทางด้านพระศาสนากับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ตลอดเวลาสนองกิจการทางด้านศาสนาได้อย่างดีเยี่ยม

3.2 ประโยชน์ของการประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัด

เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎเข้ามาผนวชเป็นพระภิกษุแล้วได้ศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงก็พบว่า บรรดาคณาจารย์ต่างๆ ไม่สามารถตอบปัญหาหรือตอบที่มาของการปฏิบัติและความเชื่อบางประการในพระพุทธศาสนาได้ โดยมีอภิบาลอ้างว่าเป็นสิ่งพระผู้ใหญ่เคยปฏิบัติและสั่งสอนกันต่อๆ มา พระวชิรญาณภิกษุทรงมีพระราชดำริว่าทางที่จะหยั่งรู้ถึงที่มาของหลักการปฏิบัติและความเชื่อทางพระพุทธศาสนานั้นก็เห็นจะเป็นการศึกษาพระไตรปิฎกและพระพุทธวจนะที่มีมาแต่โบราณเท่านั้น (สันติ บัณฑิตพรหมชาติ 2528: 94-98)

ดังนั้นจึงได้แสวงหาศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม โดยมีพระวิเชียรปรีชา (ภู) เจ้ากรมราชบัณฑิตซึ่งมีความรู้เชี่ยวชาญอย่างยิ่งเป็นอาจารย์สอนและได้ศึกษาทางด้านวิปัสสนาธุระและคันถธุระตามวิธีการศึกษาพระพุทธศาสนาแบบไทย จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 9 ท่าน มีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

3.2.1 พระองค์ทรงประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพื่อต่อต้านศาสนาคริสต์ที่กำลังคุกคามประเทศไทย

ทองต๋อ กล้ายไม้ ณ อุทยานไต้หวันเคยให้ไว้ว่า “หัวใจคือความสำคัญที่สุดมันอยู่ที่ว่าท่านต่อต้านการเผยแพร่ศาสนาคริสต์อย่างไรคือโดยมากศาสนาคริสต์เขาเข้ามาเผยแพร่ศาสนาเขามีอาวุธเขาชื่อ ประการที่หนึ่ง พระที่มากหรือคณะสงฆ์ที่มาเป็นผู้มีความรู้ทั้งนั้นและมีความรู้ทางวิชาชีพด้วยเป็นหมอเป็นช่างเป็นอะไรต่างๆ ส่งผู้มีความรู้มา ประการที่สอง เขาอาศัยสื่อในการเผยแพร่พุทธศาสนาโดยอาศัยการรักษาพยาบาลเป็นหลักสำคัญ เริ่มต้นแค่คลินิกแล้วก็ขยายกิจการเรื่องการรักษาพยาบาลสมัยใหม่เรื่องการผ่าตัด การป้องกันโรค การปลูกฝีสามารถใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการเผยแพร่ ที่สำคัญคือสิ่งพิมพ์พยายามศึกษาภาษาไทยตัวแม่พิมพ์ภาษาไทยได้พิมพ์คำสั่งสอนลงไปกระดาษ พวกเขายังจารอยู่ที่ละใบๆ ลงไปลาน พวกเขากลับมาเป็นเล่มๆ ร้อยเล่มพันเล่มแล้วเขาก็โจมตีจุดอ่อนพวกคนจนพวกคนที่ต้องการความช่วยเหลือ คนส่วนใหญ่พวกคนจน พวกเด็กร้อนเพราะฉะนั้นทำท่าจะปักหลักมั่นคงขึ้นมาก ถ้าท่านไม่ต่อต้านมิสซิกหลายประเทศข้างเคียงเราเห็นชัดเจนศาสนาคริสต์เข้าครอบงำ เขาครอบงำคนได้ครอบงำศาสนาได้ต่อไปก็ครอบงำทางการเมืองได้ ครอบงำประเทศได้ประเทศไทยต้องเสียเอกราช ขึ้นสุดท้ายคือ

เอกราช เพราะฉะนั้นเรื่องศาสนาเป็นหัวใจสำคัญในการรักษาชาติที่ปฏิวัติแล้วเราบอกว่าชาติศาสนา พระมหากษัตริย์ คือหัวใจการรักษาชาติ ถ้าไม่ครบองค์ประกอบ 3 อย่าง แล้วถ้าศาสนาไม่ช่วยก็ไปไม่รอดเหมือนกันเพราะฉะนั้นท่านก็อาศัยศาสนารักษาชาติช่วยชาติทำอย่างไร ก็ปฏิวัติศาสนาให้เข้าถึงประชาชนให้ได้โดยพยายามหลีกเลี่ยงผลเป็นปัจจัยสำคัญเป็นอาวุธสำคัญเป็นประเด็นสำคัญที่ใช้เป็นแนวหลักในการต่อสู้ทุกอย่างต้องอธิบายได้ อย่างเช่น เราเรียกชาติหน้าชาติโน้นชาติไม่เห็น แต่ท่านเอาชาติปัจจุบัน การสอนให้เหตุผลทำอะไรก็แล้วแต่มีผลต่อปัจจุบันได้อย่างไรท่านจะไม่พูดเหตุผลในนิพพานในสวรรค์ เพราะฉะนั้นคำสอนท่านจึงไม่เอาเรื่องชาดกมาบรรยายมาสอนท่านเอาตัวเนื้อหารธรรมะนี้ชัดมากเป็นกลยุทธ์ที่สำคัญคือ เน้นปัจจุบันเน้นความสำคัญคนในปัจจุบันให้ความสำคัญของคนว่าทุกคนมีความสำคัญในตัวเองสามารถที่จะแก้ไขเป็นดีแก้ไขผิดเป็นถูกได้ด้วยตัวเองได้เน้นความสำคัญของตัวเอง” (ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุรยา สัมภาษณ์ 2554)

จากการวิเคราะห์จะพบว่าอาจารย์ทองต่อได้กล่าวนั้นเป็นแง่มุมหนึ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการปฏิรูปศาสนาส่งผลต่อการต่อต้านคริสต์ศาสนาในทางอ้อมซึ่งอาจจะไม่ปฏิเสธไม่ได้ ในความเป็นจริงนั้นพระวชิรญาณภิกขุท่านทรงศึกษาภาษาอังกฤษและได้ชักชวนมิชชันนารีไปอยู่กับท่านอยู่วัดบวรนิเวศเพื่อทำการสอนภาษาอังกฤษแลกเปลี่ยนกันสอนคริสต์ศาสนาให้แก่ประชาชนทั่วไปภายในวัด ลักษณะอย่างนี้พระองค์ทรงหาเหตุผลมากขึ้นในการเผยแพร่พุทธศาสนาเพื่อทำให้การเผยแพร่คริสต์ศาสนา มาครอบงำพุทธศาสนิกชนน้อยที่สุด

3.2.2 พระองค์ทรงประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาเพื่อก่อให้เกิดการปฏิรูปและฟื้นฟูพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

พระเทพวิสุทธิกวีได้วิเคราะห์ไว้ว่า “ทำให้พระองค์ได้ทรงเข้าพระทัยลึกซึ้งในพระธรรมวินัยตั้งพระราชศรัทธาที่ถูกต้อง ส่วนพระศาสนาก็ได้รับความถูกต้องและความมั่นคง พระพุทธศาสนาบริสุทธิ์จึงดำรงอยู่ได้ในประเทศไทย” (พระเทพวิสุทธิกวี สัมภาษณ์ 2554)

จากการวิเคราะห์จะพบได้ว่าพระเทพวิสุทธิกวีได้กล่าวนั้นสะท้อนให้เห็นการพัฒนาของพระพุทธศาสนาที่ทรงปฏิรูปเพื่อให้เกิดความตื่นตัวของพระสงฆ์ในยุคนั้น

พระราชญาณกวีได้ให้ความเห็นว่า “พระองค์ทรงปฏิวัติระบบการอ่านพระไตรปิฎกเรื่อง ศึกษาบาลี ศึกษาลาติน ดาราศาสตร์ ท่านเรียนรู้จากฝรั่ง ฝรั่งรู้อะไรท่านก็ทรงรู้หมดจนกระทั่งว่ากายกอลอนพระองค์ก็ทรงรู้จัก ถ้าพูดถึงพระวชิรญาณภิกขุ ต้องนึกถึงพระธรรมทูตและพระธรรมยุติกนิกาย นักวิทยาศาสตร์ นักดาราศาสตร์ ผมว่าเป็นประโยชน์ต่อวงการพระพุทธศาสนา ทำให้มีการฟื้นฟูเข้าไปสู่หลักธรรมเดิมการเครื่องครัดต่างๆ ที่พระองค์ปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเป็นประโยชน์ต่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาอย่างมาก ไม่ใช่การแตกแยกและคนทั่วไปก็มักจะเข้าใจว่าพระองค์ทรงทำสังฆเภท ทำให้พระสงฆ์แตกแยกจริงๆแล้วไม่ใช่มันเหมือนกับอย่าง

มหานิกายก็เหมือนกับเรือลำใหญ่เข้าฝั่งไม่ได้ก็ต้องมีเรือลำเล็กๆอย่างธรรมยุติกนิกายขึ้นฝั่งได้” (พระราชญาณกวี สัมภาษณ์ 2554)

จากการวิเคราะห์ของพระราชญาณกวีพบได้ว่าพระวชิรญาณภิกษุทรงศึกษา วิทยาการตะวันตกและนำมาประยุกต์ปรับเปลี่ยนกับพระพุทธศาสนาที่กำลังรุ่งเรืองหย่อนยานใน ข้อวัตรปฏิบัติและพระวินัยให้กลับเข้าไปสู่หลักธรรมคำสั่งสอนตามในพระไตรปิฎก

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ได้วิเคราะห์ไว้ว่า “ในแง่ของการปฏิบัติ เครื่องคิดตามคำสอนที่ปรากฏตามพระไตรปิฎกอย่างเคร่งครัดของพระวชิรญาณภิกษุ ในแง่ของ ศาสนาอีกทางหนึ่งเราได้สังฆนิคมหรือสังฆอาณาที่สะอาดบริสุทธิ์ประพฤติปฏิบัติเป็นไปตามหลัก คำสอนที่จารึกไว้ในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นหลักสูงสุดที่เรานับถือตามนั้นเป็นปฐมภูมิ (Primary Data) ที่เรายอมรับ ถือว่าเป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา คือเราได้พระที่เป็นเนื้อนาบุญ นั่นหมายความว่า ประการที่หนึ่ง เราได้คณะสงฆ์ธรรมยุติ ธรรมยุติหมายถึงการประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอน ตามที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ประการที่สอง ทำให้พระสงฆ์ที่ประพฤติไม่ดีกลับเนื้อกลับตัว กลับใจ

พระพุทธศาสนาเป็นหลักใหญ่ของคนไทยทั้งประเทศเมื่อเราได้พระสงฆ์ตาม หลักพระพุทธศาสนาก็เกิดให้มีความศรัทธาและความเลื่อมใสมากขึ้นยกเว้นพระสงฆ์เราบางกลุ่ม บางพวกที่ยั่วยู่ให้ญาติโยมเกิดความแตกสามัคคีเองบุคคลที่เป็นระดับปัญญาชนหรือบุคคลที่นับถือ พระสงฆ์โดยเขาเห็นเป็นสงฆ์แล้วนับถือเขาก็จะได้ไหว้พระที่เป็นเนื้อนาบุญจริงๆตรงนี้ผมเชื่อว่า ทำให้สถาบันพระศาสนาเข้มแข็ง ขึ้นซึ่งก็ต้องยอมรับว่าสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหนึ่งในสาม ของสถาบันหลักประเทศด้วย พระสงฆ์เป็นตัวแทนของสถาบันและปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมีผลต่อ ประชาชนและมีผลต่อประเทศชาติที่ดี ผมมั่นใจว่าเป็นอย่างนั้น” (พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ สัมภาษณ์ 2554)

บุญทัน ดอกไธสงได้ให้ความเห็นไว้ว่า “นี่เป็นการรักษาสังฆธรรมแท้ รักษาปรมาสังขจะเป็นบุคคลที่ทวนกระแสความเร้าร้อนทางจิตก็เป็นบุคคลที่รักษาสันติภาพเป็นพระ ดันแบบเป็นตัวอย่างและเป็นตัวแทนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแท้จริงเหมือนรัชกาลที่ 4 ฉลาดใน การจัดองค์กรฉลาดในเป้าหมายฉลาดในยุทธศาสตร์มองออกหมดเลย นักยุทธศาสตร์ที่ชุนงู มี 5 ประการ 1 ปัญญา 2 สัจจะ 3 เมตตา 4 กล้าหาญ 5 เด็ดขาด” (บุญทัน ดอกไธสง สัมภาษณ์ 2555)

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ได้แสดงความคิดเห็นว่า “นี่เป็นการทำให้พุทธ ศาสนาทันสมัยเป็นที่เข้าใจได้สอดคล้องกับระดับสากลโลก คำอธิบาย The Three World ผมไม่ แน่ใจว่าผมจะคุยกับฝรั่งรู้เรื่องหรือเปล่านั้นอะไรบ้าง นรกภูมิ มนุษย์ภูมิ สวรรค์ภูมิ ไปพูดกับใครผม ว่าคงยากสวรรค์มีชั้นดาวดึงส์ ชั้นดุสิต ผมเป็นฝรั่งผมไม่รู้เรื่องแน่เลยผมก็คิดว่าเรื่องนั้นเป็นเรื่อง

ไม่ใช่เรื่องที่เป็นประโยชน์สร้างศาสนาให้ทันสมัยให้เข้าใจต่อบุคคลมนุษย์สมัยใหม่หรือว่าโมเดลแลนค์ ต้องเข้าใจผมว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่มีคุณูปการที่ยิ่งใหญ่มาก แต่แน่นอนมหานิกายปรับปรุงเร็วมากปัจจุบันก็คงไม่ต่างกันแต่ตอน โนนัธรรมยุคกับมหานิกาย ดีความหมายแตกต่างกันแต่ตอน โนนัแตกต่างกัน” (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ สัมภาษณ์ 2554)

จากการวิเคราะห์ของอาจารย์นครินทร์ เมฆไตรรัตน์จะพบได้ว่า พระวชิรญาณภิกขุทรงได้ศึกษาวิทยาการตะวันตกเกิดตกผลึกแนวความคิดและหลักการใช้เหตุผลที่จะสามารถสื่อสารกับชาวต่างชาติให้เข้าใจหลักธรรมของพระพุทธศาสนาโดยปราศจากหลักของความเชื่อโดยตัดเรื่องสวรรค์ นรก และเน้นการดำรงอยู่ในชีวิตประจำวันโดยการปฏิรูปพระพุทธศาสนาเป็นธรรมยุติกนิกายและทำให้เกิดข้อเปรียบเทียบระหว่างคณะเก่ากับคณะใหม่

ปิยนาด บุนนาคได้ให้ความเห็นไว้ว่า “การที่พระองค์ทรงศึกษาธรรมทรงปฏิบัติและทรงปฏิรูปศาสนาธรรมยุติกนิกายก่อให้เกิดในแง่ที่ว่าทำให้เกิดนิกายใหม่ก่อเกิดอย่างเคร่งครัดมากยิ่งขึ้นแต่มันก็ดิ้นในแง่ที่ว่าศาสนามีการเติบโตแต่ในขณะเดียวกันก็มีคนวิจารณ์ว่าพระองค์ท่านทำให้เกิดสังฆเภททำให้เกิดการแตกแยกในศาสนาซึ่งมันไม่ยุติธรรมต่อพระองค์ท่านก็คือว่าความจริงแล้วนั้นเราน่าจะมองว่าการมีนิกายขึ้นใหม่เป็นสิ่งที่ดีและสมัยนี้มีเยอะแยะไป ศาสนาคริสต์มีนิกายโปรเตสแตนต์ (Protestantism) ลูเทอแรน (Lutheran Church) แองกลิคัน (Anglican Churches) มีอะไรต่างๆเยอะแยะไปหมดเลย อันนี้ก็เหมือนกันไม่จำเป็นต้องไปคิดว่าจะต้องมีแค่นี้สามารถมีนิกายใหม่ ซึ่งไม่ได้เป็นนิกายที่แบบหลงเชื่อในเวทย์มนต์คาถา แต่ยึดมั่นในวัตรปฏิบัติ คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามันก็เป็นสิ่งที่ดีถูกต้องในขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดนิกายหนึ่ง นิกายเดิมก็เกิดการตื่นตัวและต้องปฏิรูปตัวเอง ในแง่หนึ่งเป็นสิ่งที่ดีชะอีกที่ว่าทำให้เกิดการแข่งขันให้ทำความดีไม่ใช่เป็นสิ่งที่ว่า พระองค์นี่ก่อให้เกิดสังฆเภทเหมือนคนที่เขาวิจารณ์ซึ่งดิ้นไม่เห็นด้วยเลย แต่คิดว่าน่าจะทำให้ศาสนาเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นความเป็นเอกภาพก็จะตามมาไม่ใช่แตกแยก” (ปิยนาด บุนนาค สัมภาษณ์ 2554)

จากการวิเคราะห์ของอาจารย์ปิยนาด บุนนาคจะพบได้ว่า การปฏิรูปพระพุทธศาสนาเป็นธรรมยุติกนิกายนั้นเป็นสิ่งที่เกิดประโยชน์ทั้งสองประการ กล่าวคือประการแรกเป็นการปฏิรูปความเชื่อในพระพุทธศาสนาที่มงายหาเหตุผลมาอธิบายไม่ได้เปลี่ยนเป็นหลักสังคมนิยมเพื่ออธิบายให้แก่ชาวต่างชาติที่กำลังเข้ามาสู่ประเทศไทยในขณะนั้น ประการที่สองเป็นการปฏิรูปพระพุทธศาสนาที่มีการประพฤติปฏิบัติหย่อนยานให้กลับไปเป็นเหมือนเดิมตามหลักคำสั่งสอนในพระไตรปิฎกทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาจากประชาชนมากขึ้น

ณรงค์ พ่วงพิศ ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “การที่ทำอย่างนั้นจะทำให้เป็นการสนับสนุนพระองค์ในฐานะผู้ทรงปฏิบัติปฏิรูปศาสนาเจริญก้าวหน้าและมั่นคงซึ่งอันนี้เป็นหัวใจ

ของคนไทยทั่วไปที่อยากเห็นพระพุทธศาสนานั้นมีความเจริญรุ่งเรืองไม่เป็นที่ถูกคนทั่วไปเบียด
 หน่ายเลื่อมความศรัทธาในข้อวัตรปฏิบัติของสงฆ์ อันนี้ถือได้ว่าเมื่อใครมาทำตรงนี้อยู่ในหัวใจของ
 คนไทยแล้วสังคมไทยพระพุทธศาสนาเป็นหลักหัวใจของคนไทยเลย เราเห็นพระเห็นเจ้าก็บูชา
 กราบไหว้แต่เราก็รู้สึกไม่สบายใจ เพราะพระภิกษุกลุ่มหนึ่งเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับที่ไม่ใช่ของสงฆ์ซึ่งมัน
 เกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้วและสมัยธนบุรีก็ยังมีอยู่เมื่อเป็นอย่างนี้ ความคิดอย่างนี้คนที่ผ่าน
 ร้อนผ่านหนาวก็ยังเห็นภาพนั้นอยู่รัชกาลที่ 4 ท่านเข้ามาตั้งแต่ต้น ท่านก็มาทำเรื่องตรงนี้ขึ้นมาผมก็
 คิดว่ามันเข้าไปอยู่ในหัวใจของพุทธศาสนิกชนอยากเห็นว่าใครที่จะทำให้พระภิกษุสงฆ์เป็น
 พระภิกษุสงฆ์ที่เป็นเนืองนิตย์อย่างแท้จริงและท่านก็ทำตรงนี้แล้ว ท่านทำตรงนี้ได้เป็นเจ้านาย
 ชั้นสูงและท่านเป็นพระด้วยคนส่วนหนึ่งเขานับถือที่ท่านเป็นเจ้านายอยู่แล้ว อย่างที่สองท่านเป็น
 พระภิกษุที่มีข้อวัตรเป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธา สองอันบวกกันแล้วมันก็เลยกลายเป็นฐานอำนาจทาง
 การเมืองโดยไม่ต้องโฆษณาเลยมันจะเกิดขึ้นมาโดยตัวของมันเองเกิดแก่พระองค์ท่านแน่ๆ ประเด็น
 ที่สองให้พระพุทธศาสนาก้าวหน้ายิ่งขึ้นผมคิดว่าสิ่งที่อยู่บนรากฐานของเหตุผลนิยม สัจนิยมและ
 มนุษยนิยม ผมคิดว่าเป็นผลดีเพราะว่าธรรมยุติกนิกายเกิดขึ้นมาก็ทำให้มหานิกายมีข้อเปรียบเทียบ
 กันและต้องพยายามที่จะไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียหมู่คณะของตนเอง ซึ่งเป็นเรื่องที่ดีต้องแข่งขันทำ
 ความดีซึ่งเป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาจนกระทั่งถึงทุกวันนี้” (ณรงค์ พ่วงพิศ สัมภาษณ์ 2554)

จากการวิเคราะห์ของอาจารย์ณรงค์ พ่วงพิศจะพบว่า พระวชิรญาณภิกษุทรง
 ศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังและรู้เห็นปัญหาภายในของคณะสงฆ์จึงเกิดแนวความคิดในการ
 ปฏิรูปพระพุทธศาสนาเป็นธรรมยุติกนิกายเพื่อทำให้ประชาชนไม่เบียดหน้าพระพุทธศาสนาซึ่งเป็น
 หัวใจหลักของคนไทย และส่งผลทำให้เจ้านายต่างๆ เห็นดีเห็นชอบในการปฏิรูปพระพุทธศาสนา
 และเป็นสมาชิกปฏิบัติธรรมด้วยก่อให้เกิดฐานอำนาจทางการเมืองของพระองค์ในภายหลังต่อมา

3.2.3 พระองค์ทรงประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนแล้วก่อตั้ง ธรรมยุติกนิกายให้มีคณะสงฆ์ใหม่ก่อเกิดมีรอยร้าวเกิดความแตกแยกกันระหว่างพระธรรมยุติ กับพระมหานิกายสร้างความขัดแย้งในหมู่คณะสงฆ์ไทย

สุภาพรณ จินตามณีโรจน์ได้ให้ความคิดเห็นว่า “พระวชิรญาณก็เป็นพระที่
 เกร่งในการปฏิบัติก็ทำให้พุทธศาสนามีความชัดเจนขึ้น ท่านก็เป็นผู้นำทางด้านธรรมยุติกก็มีบทบาท
 ในการเป็นผู้นำสงฆ์ชัดเจนขึ้น ในแง่ที่ดีจะมองในลักษณะที่ว่าทำให้เกิดการตื่นตัวในวงการสงฆ์
 คล้ายๆกับว่าพระที่มีวัตรที่ปฏิบัติไม่ถูกต้อง อาจจะต้องตระหนักมากขึ้นและแยกแยะอะไรออกไป
 ในสิ่งที่เป็นประโยชน์ แต่ในอีกแง่หนึ่งคือ ถ้ามองแล้วอาจจะส่งผลที่ทำให้เกิดรอยร้าว แต่เดิมพุทธ
 ศาสนามีมหานิกายอย่างเดียว ถ้ามีคณะธรรมยุติกก็จะเกิดการแบ่งแยกเกิดขึ้น เพราะจากที่เคยศึกษา
 พบว่า แถบๆอีสานพระธรรมยุติแรกๆเมื่อเข้าไปใหม่ๆ พระสงฆ์ธรรมยุติกกับพระสงฆ์มหานิกายมี

ความขัดแย้งกันเยอะ อย่างเวลาบิณฑบาตก็กระทบกระทั่งกันมันมีอยู่จริง ความแตกแยกในปัจจุบัน” (สุภาภรณ์ จินตมณีโรจน์ สัมภาษณ์ 2554)

จากการวิเคราะห์อาจารย์สุภาภรณ์ จินตมณีโรจน์พบว่า การที่พระวชิร-ญาณภิกขุปฏิรูปพระพุทธศาสนามีพระภิกษุบางรูปไม่เห็นด้วยซึ่งมีมาตั้งแต่การก่อตั้งขึ้นแต่เนื่องจากว่าพระองค์ทรงเป็นเจ้าของป่าและต่อมาเป็นพระมหากษัตริย์จึงลดบทบาทความไม่เห็นด้วยลง แต่ถึงกระนั้นทรงมีการกระทบกระทั่งกันอยู่บ้างจนทำให้พระองค์ทรงสร้างวัดบวรมงคลให้อยู่ร่วมกันทั้งสองคณะแต่ในที่สุดก็ไม่สามารถอยู่ร่วมกันได้ แต่ในปัจจุบันนั้นความขัดแย้งก็ลดน้อยถอยลงเนื่องจากการในหลักธรรมและความเห็นอกเห็นใจเกิดความเมตตาต่อกันและกัน

สรุปได้ว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่แสดงความคิดเห็นว่าคล้ายกันว่า พระองค์ทรงให้ความสำคัญในการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังทำให้เกิดการปฏิรูปและฟื้นฟูพระพุทธศาสนา หลังจากพระองค์ทรงผนวชทรงประพฤติวัตรอุปัชฌาย์แล้วทรงไปอยู่วัดวิปัสสนาเพื่อทรงศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนเมื่อศึกษาแล้วพบว่าการเรียนรู้การสอนการปฏิบัติข้อวัตรต่างๆแตกต่างจากของเก่าจึงศึกษาพระไตรปิฎก (Primary Data) ซึ่งเป็นข้อมูลปฐมภูมิ แล้วเข้าใจว่าเราควรประพฤติปฏิบัติตามแบบอย่างพระไตรปิฎกประจวบกับพบพระภิกษุชาวมอญชื่อ พระชาย พุทธวังโส (พระสุเมธมุนี) ซึ่งท่านประพฤติปฏิบัติตามแบบที่ได้ศึกษาได้เห็นได้ชัดจึงเกิดความเลื่อมใสและเข้าไปศึกษาอย่างจริงจัง ต่อมาได้ก่อตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้นมาเพื่อปฏิรูปพระพุทธศาสนาและฟื้นฟูหลักธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทำให้ประชาชนได้เข้าใจในคำสอนและง่ายต่อการนำไปปฏิบัติได้ ทำให้พุทธศาสนิกชนเข้าถึงแก่นแท้ทางของพระพุทธศาสนา อีกทั้งทำให้มหานิกายซึ่งมีอยู่เดิมต้องปรับเปลี่ยนการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เท่าทันทัดเทียมกับธรรมยุติกนิกายเป็นการแข่งขันทำความดีซึ่งเป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาผลจากการประพฤติปฏิบัติกระทำดังกล่าวส่งผลดีกล่าวคือช่วงนั้นศาสนาคริสต์เข้ามาเผยแผ่ศาสนาอยู่มากทำให้เราใช้สามารถนำหลักธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาชี้แจงในหลักธรรมะอย่างมีเหตุมีผลและเป็นวิทยาศาสตร์ต่อผู้มาเผยแผ่ศาสนา คริสต์เป็นการต่อต้านศาสนาคริสต์ไปในทางอ้อมอีกด้วย

ซึ่งสอดคล้องกับภัชราพร ช้างแก้วได้กล่าวไว้ว่า “ธรรมยุติกนิกายเกิดจากภูมิปัญญาแนวความคิดที่เป็นเหตุเป็นผล เน้นความจริงเชิงประจักษ์และเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ ดังนั้นจึงไม่น่าประหลาดใจที่หลักการของธรรมยุติกนิกาย จึงเน้นที่การกลับไปสู่พระสัทธรรมที่เป็นพุทธวจนะซึ่งมีพระไตรปิฎกเป็นตัวแทนเหมือนที่รัชกาลที่ 1 ก็ทรงเน้นเช่นกัน” (ภัชราพร ช้างแก้ว 2530: 25-28)

สอดคล้องกับแอ็บบ็อต โลว์ มอฟเฟ็ท ได้แต่งหนังสือแผ่นดินพระจอมเกล้าไว้ว่า “สมเด็จพระอนุชาธิราชทรงมีฉายาขณะทรงเพศบรรพชิตว่า “มุง โภกิกขุ” ซึ่งมีความหมายว่า “มุงกุฎผู้ขอ” พระองค์ได้เสด็จจำพรรษาอยู่ที่วัดสมอรายเป็นอันดับแรก ณ วัดนี้เองที่สมเด็จพระราชบิดาและพระอัยกาของพระองค์ได้ทรงศึกษาอยู่ก่อน วัดสมอรายนี้เป็นสถานที่อบรมวิปัสสนากรรมฐานมาแต่เริ่มแรกพระภิกษุที่วัดนี้มีได้มุ่งหน้าที่จะศึกษาทางพระคัมภีร์โบราณ ดังนั้นจึงไม่สามารถอธิบายให้พวกภิกษุพระองค์นี้ได้ว่า การปฏิบัติธรรมเท่านั้นที่ดำเนินอยู่ถูกต้องตรงกับที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้หรือไม่ เหตุนี้เองพระองค์จึงได้ทรงย้ายไปจำพรรษาเสียที่วัดอื่น พระองค์ทรงศึกษาพระคัมภีร์ดั้งเดิมอยู่เป็นเวลา 3 พรรษาและทรงสอบได้ที่ยอดเยี่ยม จนกระทั่งทรงได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์และทรงได้รับมอบภาระให้เป็นกรรมการสอบสนามหลวงระหว่างที่พระองค์ทรงศึกษาอยู่นั้น พระองค์ทรงตระหนักว่าพระภิกษุสงฆ์ได้ห่างเหินไปจากพระธรรมวินัยเก่าแก่เป็นอันมาก การปฏิบัติศาสนกิจที่กระทำสอบต่อกันมาก็สักแต่ว่ากระทำไปตามอย่างกัน โดยไม่เข้าใจถึงความหมายและจุดมุ่งหมายที่แฝงอยู่ภายใน นอกจากนี้ขนบธรรมเนียมประเพณีหลายอย่างหลายประการที่ประพฤติปฏิบัติกันอยู่ก็เกิดจากความเชื่อถือนอกเรื่องที่ยอมรับนับถือกันก็เพราะอวิชชา พระองค์ทรงคำนึงถึงการครองผ้าเหลืองและการได้รับเอกสิทธิ์ตลอดจนการเคารพบูชาในฐานะเป็นพระที่ว่าเป็นการเจริญรอยตามพระพุทธองค์นั้น ถือได้ว่าเป็นการลบลู่คู่มั่นพระศาสนา หากผู้นั้นมิได้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ พระองค์ทรงกังขาเป็นอันมากถึงกับจะทรงลาสิกขาบท แต่อิทธิพลของพระภิกษุจากเมืองหงสาวดีในประเทศพม่าที่พระองค์ทรงพบ ช่วยแก้ข้อกังขาทั้งหลายหมดสิ้นไป พระองค์จึงเสด็จกลับไปยังวัดสมอรายแล้วทรงเริ่มตั้งสอนทฤษฎีใหม่ อันก่อให้เกิดการปฏิรูปทางพระพุทธศาสนาเป็นการฟื้นฟูพระศาสนาครั้งใหญ่ในประเทศไทยสยาม” (แอ็บบ็อต โลว์ มอฟเฟ็ท แปลโดย นิจ ทองโสภิต 2520: 15-16)

3.3 บทบาทการเป็นผู้นำในธรรมยุติกนิกายส่งผลทางการเมืองของพระวชิรญาณภิกษุ

พระวชิรญาณภิกษุเมื่อได้ศึกษาพระปริยัติธรรมจากอาจารย์และศึกษาพระไตรปิฎกอย่างท่องแท้แล้วทรงค้นพบว่า การประพฤติของพระสงฆ์ที่คลาดเคลื่อนและห่างเหินจากพุทธบัญญัติอันเป็นวินัยพระสงฆ์อยู่เป็นอันมากสืบเนื่องมาจากเกิดการจลาจลมาตั้งแต่กรุงเก่าแล้วและพระสงฆ์ขาดการพิจารณาการศึกษาทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง โดยส่วนมากมักจะเชื่อและปฏิบัติตามคนรุ่นเก่าหรือเชื่อตามคำสั่งสอนของอาจารย์รุ่นก่อนๆ โดยไม่มีข้อโต้แย้ง การไม่มีการพิจารณาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาและข้อวัตรปฏิบัติตามคำสอนอย่างแท้จริง ทำให้พระสงฆ์มีความประพฤติวินัยย่อหย่อน

จากพระราชดำริข้างต้นทำให้พระวชิรญาณภิกษุได้หาทางพยายามหาทางแก้ไขและทรงได้พบกับพระชาย พุทธวังโส (พระสุเมธมุนี) ซึ่งเป็นพระภิกษุชาวมอญแล้วเข้ามาอยู่

เมืองไทย เป็นผู้รู้พระวินัยปิฎกที่ชำนาญมากจากการที่ทรงมีพระราชปจฉา-วิสัชนาระหว่างกันเกี่ยวกับปัญหาทางพระวินัย ก่อให้เกิดพอพระราชหฤทัยเป็นอย่างมาก เพราะว่ามันตรงกับที่ได้ศึกษาจากพระไตรปิฎกอีกทั้งทรงเลื่อมใสในข้อวัตรปฏิบัติของพระมอญที่ปฏิบัติตามวินัยอย่างเคร่งครัดทุกประการ โดยทรงยอมรับนับถือพระสุเมธมุนีเป็นพระอาจารย์ในการศึกษาพระธรรมวินัยและพระไตรปิฎกพระองค์ทรงได้ประพฤติปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัดเช่นเดียวกับพระมอญ จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 9 ท่านมีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

3.3.1 บทบาทการเป็นผู้นำในทางสงฆ์ของพระวชิรญาณภิกขุส่งผลทางการเมืองต่อพระองค์ทั้งทางตรงทางอ้อม

ท่านอาจารย์วิสุททธิกวีได้ให้ความเห็นว่า“ในทางบวก ทำให้มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสมากเป็นพลังในการครองราชสมบัติ” (พระเทพวิสุททธิกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระราชญาณกวีได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “ส่งผลทางการเมืองก็คือว่า ทำให้พระพุทธศาสนามั่นคง บางคนอาจจะมองว่าพระวชิรญาณช่องชุมกำลังตอนเป็นพระ มีข้อครหาเป็นที่มาของพระไพรีพินาศ พระองค์ท่านก็ศึกษาเล่าเรียนพระพุทธศาสนาและก็ก่อตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้นมาทำให้มีบทบาทเด่นเป็นที่ศรัทธาของผู้คนซึ่งต่อมาส่งผลคือ เมื่อสิ้นรัชกาลที่ 3 พระองค์ท่านก็ถูกอาราธนาให้ไปขึ้นครองราชย์ตอนนั้นพระองค์มีพระมาอยู่ 47 พรรษาบวชได้ 27 พรรษา ณ ตอนนั้นธรรมยุติกนิกายก็เป็นปีกแผ่นพอสมควรแล้ว” (พระราชญาณกวี สัมภาษณ์ 2554)

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ได้ให้ความคิดเห็นไว้ว่า “คนที่เชิญท่านส่วนใหญ่เป็นพวกขุนนาง เราต้องไล่เหตุผลให้ดีกว่าอะไรมาก่อนอะไรมาหลัง สิ่งที่มาก่อนคือตระกูลขุนนางก็เปลี่ยนความเชื่อไปแล้ว เป็นแฟนคลับธรรมยุติกนิกายไปหมดแล้ว ดูจากวัดที่ตระกูลขุนนางอุปถัมภ์ก็ได้ ถ้าถามว่าส่งผลทางการเมืองต่อพระองค์หรือไม่ก็ต้องตอบว่าส่งผลแน่นอน ก็ต้องเรียงเหตุผลให้ดีกว่าอะไรมาก่อนมาหลัง มิฉะนั้นก็จะกลายเป็นว่าประเทศไทยมีแต่หนักถ่วงโอกาสแต่จริงๆแล้วธรรมยุติกนิกาย ได้สร้างความนิยมในหมู่ชนชั้นนำได้ในระดับหนึ่งแล้ว แม้ว่าคนในต่างจังหวัดจะไม่เข้าใจในเรื่องนี้ แต่คนในหัวเมืองกรุงเทพฯเข้าใจแล้ว ผมเชื่อว่าคนอุดรไม่รู้เรื่องพูดถึงตอนโน้น แต่ขุนนางขุนนางรับไปเสียแล้ว เพราะฉะนั้นก็ทำให้ง่ายมากที่จะเชิญท่านขึ้นครองราชย์” (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ สัมภาษณ์ 2554)

อาจารย์ทองต่อได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “เจตนาจริงๆท่านไม่หวังผลอะไร ไม่ได้หวังผลอะไรแล้วก็ถือเอาปลายเหตุมาเป็นต้นเหตุ เอาฝอยเอาอะไรต่างๆ เอาการปฏิบัติความเคยชินตามประเพณีเพราะฉะนั้นเรื่องการเมืองผมว่าท่านไม่มีแต่ผลพลอยได้อาจจะมิช่วยไม่ได้ คือว่าเกิดคนที่มีอำนาจเลื่อมใสก็หันมาสนับสนุนพูดได้เหมือนกันเขียนได้เหมือนกันว่าท่านปฏิรูปไม่ได้ปฏิวัติพระสงฆ์ให้ดีขึ้น โดยเฉพาะอย่างนี้ โดยการปฏิบัติของคณะสงฆ์เองแล้วก็ปฏิรูปในเรื่อง

การเทคนิคในการเผยแพร่ศาสนาจะมีเทคโนโลยีในการตีพิมพ์โดยการสร้างโรงพิมพ์ในวัดชัดเจน โดยการสู้ในเรื่องสื่อตีพิมพ์เป็นข้อสำคัญใช้เหตุผลเป็นอาวุธหลัก สั่งสอนคนทำให้คนหลงคนแห่กันไปโบสถ์เพราะฉะนั้นคนก็นิยมท่านก็นิยมการเมืองไปในตัวท่านมีโอกาเป็นใหญ่ในครั้งหนึ่งคนพวกนี้ก็ต้องมาไหวตักัน ไม่มีปัญหา” (ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อุษยา สัมภาษณ์ 2554)

ปิยนาด บุนนาคได้ให้ความเห็นไว้ว่า “คิดว่าไม่น่าจะเป็นผลทางการเมืองแต่ถ้ามองว่าเป็นผลทางการเมืองทำให้เห็นว่าที่มีความสามารถในความเป็นผู้นำและจะทำให้เกิดสิ่งใหม่ในสังคมไทยและคนก็ยกย่องนับถือ” (ปิยนาด บุนนาค สัมภาษณ์ 2554)

ณรงค์ พ่วงพิศได้วิเคราะห์ว่า บทบาทสำคัญในการเป็นผู้นำในการก่อตั้งธรรมยุติกนิกายท่านก็ทำให้เห็นเพราะว่าสิ่งที่แสดงออกให้เห็นท่านไม่ได้พูดว่าตัวท่านเป็นตัวแทนคือคล้ายๆว่าท่านก็ไม่ได้แสดงว่า เหมือนเป็นศาสดา แต่ว่าท่านทำเหมือนอย่างที่พระอาจารย์รามัญวงศ์ที่วัดบวรมงคลนั้นท่านได้เรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องพระศาสนาจากที่นั่น ลักษณะอย่างนี้ผมคิดว่าท่านก็กลายเป็นผู้ที่ชี้ให้เห็นว่าการจะทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองนั้นควรจะต้องคำนึงถึงเรื่องของการประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง ท่านจึงยกเอาเรื่องของรามัญวงศ์มาเป็นตัวแทนซึ่งอันที่จริงแล้วผมว่ามันก็เหมาะสมด้วยประการทั้งปวงการที่ท่านหยิบเรื่องนี้ขึ้นมาพูดนี้มันก็อยู่ในหัวใจของคนไทยที่ยังเชื่อกันว่าพระมอญนั้นได้มีบทบาทตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้วในการได้เผยแพร่พระพุทธศาสนาในบ้านเมืองของเรา ว่า เมื่อธรรมยุติกนิกายจนเป็นที่ยอมรับในหมู่คณะสงฆ์และกัในหมู่ชาวบ้านและกัตัวท่านเองก็สอนในหมู่สงฆ์และยังให้ความรู้แก่ฆราวาสอีกด้วยเราจะเห็น ได้ว่าการที่ท่านเสด็จเผยแพร่ศาสนาเพราะว่าเราจะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาธรรมยุติกนิกายของพระองค์นั้นต่อมาปรากฏว่า มันได้มีการเผยแผ่ออกไปจากหัวเมืองสู่อีสานหลวงปู่มนต์ได้รับอิทธิพล ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ท่านเป็นธรรมยุติกนิกายกระจัดกระจายกันออกไปแสวงบุญออกไปทั่วหลังจากนั้นก็ได้รับอิทธิพลมาตั้งแต่เริ่มต้นของสมัยรัชกาลที่ 4 แล้ว อันนี้ถือได้ว่ามันส่งผลต่อการเมืองของพระองค์มากทีเดียว เพราะอะไรเพราะว่าเราจะต้องยอมรับอย่างหนึ่งว่าพอตั้งธรรมยุติกนิกายพระก็จะบวชธรรมยุติกนิกาย ใครบวชธรรมยุติกนิกายถือว่าเป็นฐานอำนาจทางการเมืองของท่านและพระภิกษุเหล่านี้ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่เรื่อยๆ ในทางฝ่ายธรรมยุติกนิกายอันนี้ถือได้ว่าท่านสถาปนามาด้วยตัวท่านเองแล้วท่านโปรดเกล้าฯขึ้นมาเราต้องเข้าใจอย่างหนึ่งว่าท่านตั้งธรรมยุติกนิกายก็มีคนข้าราชการเข้ามาบวชเมื่อบวชแล้วพอหลังรัชกาลที่ 4 ลาสิกขาออกมาแล้ว กัขึ้นครองราชย์บรรดาพระภิกษุทั้งหลายที่บวชติดตามท่านก็สึกออกเข้ารับราชการก็กลายเป็นกลไกการบริหารบ้านเมืองของพระองค์ท่านในฐานะที่ผ่านธรรมยุติกนิกายมาตั้งแต่แรก

ขณะเดียวกันประชาชนทั้งหลายก็ให้การสนับสนุนการขึ้นครองราชย์ก็จะมีสมณชีพราหมณ์ขุนนางทั้งหลายก็เข้าประชุมพร้อมกันเป็น “อเนกนิกรสโมสรสมมติ” ที่จะยกใคร

เป็นกษัตริย์เพราะฉะนั้นรัชกาลที่ 3 ลื้้นพระชนม์ ทุกคนประชุมกันคณะสงฆ์อะไรต่างๆก็ยินยอมพร้อมใจกันว่าท่านเหมาะสม อย่างที่ผมพูดตั้งแต่แรกว่าการแสดงตัวธรรมยุติกนิกายบางครั้งก็เสมือนหนึ่งพระองค์ทรงเป็นธรรมราชาผู้ซึ่งปฏิบัติท่านไม่ปฏิบัติท่านก็สอนให้พระภิกษุสงฆ์ปฏิบัติให้เคร่งครัดไม่ได้ ที่นี้มีผลต่อทางการเมืองของพระองค์เป็นผลในทางบวก” (ณรงค์ พ่วงพิศ สัมภาษณ์ 2554)

สุภาภรณ์ จินตมาณีโรจน์ได้ให้ความคิดเห็นไว้ว่า “ส่งผลต่อพระองค์ คือถ้าเรามองในแง่ช่วงที่ท่านตั้งธรรมยุติกนิกายรัชกาลที่ 3 เป็นกษัตริย์อยู่เป็นประมุขทางโลกการที่ตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้นมาเหมือนเป็นประมุขทางธรรม คล้ายๆกับว่าพระองค์ยังมีบทบาทมีอะไรให้ผู้คนพูดถึงไม่ถูกกลืนให้หายไปในเวทีการเมืองแต่จริงๆสมัยนั้นรัชกาลที่ 3 ทรงไม่ได้ขัดขวางและให้การสนับสนุนเล็กน้อยๆแต่จะมีประเด็นว่ามีขุนนางบางฝ่ายที่ตั้งข้อรังเกียจเยอะมากกับคณะธรรมยุติกนิกายในขณะเดียวกันรัชกาลที่ 3 ที่แสดงบทบาทผู้ที่อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างมากทำวัดวาอารามอย่างเข้มข้นรัชกาลที่ 4 ซึ่งความเชื่อของคนจำนวนมากเชื่อว่าท่านมีสิทธิ์ในราชบัลลังก์ท่านก็แสดงบทบาทคล้ายๆกันแต่เป็นประมุขของธรรมยุติกนิกายแสดงบทบาทที่สูงส่งอยู่เพราะช่วงนี้พระพุทธศาสนาเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อกับการเข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ของชาวตะวันตก” (สุภาภรณ์ จินตมาณีโรจน์ สัมภาษณ์ 2554)

3.3.2 การก่อตั้งคณะธรรมยุติกนิกายไม่ได้เป็นแค่ส่งผลทางการเมืองแต่พระองค์ทรงวางแผนและตั้งใจก่อตั้งขึ้นเพื่อมาเป็นฐานอำนาจทางการเมืองในการขึ้นสู่อำนาจเป็นพระมหากษัตริย์ต่อไป

บุญทัน ดอกไธสงวิเคราะห์ไว้ว่า “ท่านเป็นนักยุทธศาสตร์ท่านทำตามยุทธศาสตร์แล้วบรรลุเป้าหมายจริงคือเป็นนักการเมืองเพื่อการขึ้นสู่อำนาจหวังทุกอย่างเพื่ออำนาจไม่มีไม่ทำเพื่ออำนาจในการก้าวขึ้นสู่ราชบัลลังก์เป็นเพราะปัญญาเลิศของท่านนี่ก็เป็นสิ่งหนึ่งซึ่งถ้าเราเอาวัฒนธรรมที่เราพูดมาผ่านมาทั้งหมดว่าเป็นเครื่องบอกว่าคุณทำสิ่งไหนผมว่ามันไม่ใช่มันอาจเป็นวิจรรณญาณอันสูงส่งของท่านที่มองเห็นปัญหานี้ถ้าทำอย่างนี้อาศัยพระเก่าทำไม่ได้ เพราะว่าพระท่านเป็นท่านผู้น้อยนี่ย้ำเปรียบเทียบกับพระครูเป็นพระลำดับนั้นเป็นพระเจ้าชายทำอะไรไม่ได้เมื่อทำอะไรไม่ได้เพราะพระหนุ่มๆเขาทำติดพระผู้ใหญ่ก็ต้องตั้งองค์กรใหม่ขึ้นมาเป็นองค์กรที่พระองค์สั่งได้ท่านก็ได้เป็นผู้นำฝ่ายพระและฝ่ายฆราวาสทั้งสองฝ่ายและเป็นผู้นำทั้งมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย” (บุญทัน ดอกไธสง สัมภาษณ์ 2555)

3.3.3 การก่อตั้งคณะธรรมยุติกนิกายพระองค์ท่านทำไปนั้นไม่ได้มุ่งประสงค์ทางการเมืองแม้แต่น้อย แต่พระองค์ทำเพื่อจรรโลงพระพุทธศาสนา

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ได้วิเคราะห์ไว้ว่า “เราจะเห็นว่าพระองค์ทรงปฏิบัติตามคำสอนด้วยตัวเองก็ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมาแล้วสบายใจคนอื่นมาเห็นแล้วมีความสุขมีความถูกต้องก็ออกปฏิบัติตาม ผมคิดว่าคนที่ใครคนหนึ่งกระทำดีแล้วจะมีใครเป็นร้อยเป็นพันมาทำดีตามไม่ใช่เรื่องเล่นๆ เพราะคนที่มาบวชด้วยเป็นคนที่มีปัญญาบางคนบวชมา 10 ปี 20 ปีด้วยซ้ำไปแสดงว่าเป็นประโยชน์จริงๆ ตรงนี้ถ้าถามว่าในการก่อตั้งธรรมยุติกนิกาย ก็ถือว่าเป็นการรวมตัวแล้วก็เกิดการเรียกร้องขึ้นในหมู่คนที่มาปฏิบัติธรรมของพระองค์เองจนกลายเป็นธรรมยุติกนิกายพระองค์ไม่ได้ทำตัวเป็น Power ไม่ได้ทำตัวเป็นศาสดาไม่ได้ทำตัวเป็นผู้ก่อตั้งลัทธิพระองค์ไม่ได้ประกาศว่าข้าพเจ้าหัวหน้าในการก่อตั้งธรรมยุติกนิกาย ธรรมยุติกนิกาย แปลว่าผู้ปฏิบัติถูกต้องสอดคล้องกับพระธรรมวินัยที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกเท่านั้นเอง ถ้าจะพูดตรงๆ พระองค์ถูกอุปโลกน์ให้เป็นหัวหน้าโดยกลุ่มคนยกขึ้นมาเขาเรียกว่ามาเป็นหัวหน้าโดยแรงศรัทธาของมวลชนดังนั้นผลทางการเมืองไม่ได้ส่งผลกับพระองค์เลยเท่าที่อ่านดูถูกตรวจสอบหลายครั้งด้วยซ้ำว่าพระองค์ช่องสู้มผู้คนหรือเปล่าแล้วก็พิสูจน์แล้วว่าไม่มีเลยและไม่มีผลทางการเมืองใดๆ แล้วการปฏิบัติตามหลักธรรมของพระองค์โดยมีคนมาปฏิบัติตามเป็นกลุ่มเป็นก้อนเป็นร้อยเป็นพันนี้ก็ไม่ได้หวังผลหรือมีผลทางการเมืองถึงกับบางครั้งขนาดว่ารัชกาลที่ 3 ทรงไม่สบายพระทัยการที่พระวชิรญาณภิกษุ อาจารย์คือพระมอญ ชื่อว่าอาจารย์ชายที่อยู่วัดลิงขบก็เลยห่มตามอย่าง รัชกาลที่ 3 พระองค์ทรงปรารถนาว่าทำอย่างนี้เหมือนกับการจะว่าบ้านเราเมืองเราเป็นเมืองขึ้นของประเทศมอญหรือเปล่า พอทรงทราบทรงเปลี่ยนเลย เห็นไหมว่าท่านไม่ให้มีผลทางการเมืองเลยไม่ให้มีผลกระทบต่อพระมหากษัตริย์นี่คือความน่ายกของพระวชิรญาณภิกษุ” (พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ สัมภาษณ์ 2554)

จากการวิเคราะห์อาจารย์พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์พบว่า การที่พระวชิรญาณภิกษุทรงตั้งธรรมยุติกนิกายนั้นไม่ได้เกิดจากการเมืองแต่เกิดจากการรวมตัวกันของกลุ่มปฏิบัติซึ่งพอนานเข้ากลายเป็นกลุ่มใหญ่มีทั้งพระภิกษุและอุบาสกอุบาสิกาทำให้ออกไปเกิดธรรมยุติกนิกายขึ้นมาเกิดขึ้นเพราะชนหมู่มากซึ่งตามความเห็นจริงนั้นจากหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์พระองค์ทรงตั้งใจก่อตั้งเพื่อให้เกิดการปฏิรูปหรือการพัฒนาพระพุทธศาสนามากกว่าเกิดขึ้นจากความบังเอิญเพราะชนหมู่มาก

สรุปได้ว่า ส่วนใหญ่จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นตรงกันว่าการเป็นผู้นำในทางศาสนาส่งผลต่อพระองค์ในการขึ้นครองราชสมบัติอย่างมากเพราะว่าพระองค์แสดงความเป็นภาวะผู้นำโดยก่อตั้งกลุ่มปฏิบัติธรรมว่า “ธรรมยุติกนิกาย” มีบทบาทในทางปฏิบัติเพื่อให้พระสงฆ์ที่นิยมนับถือธรรมวินัยอย่างเดียวกันและทรงอนุเคราะห์สั่งสอนกุลบุตรผู้มีศรัทธาให้เล่าเรียนศึกษาทั้งกลางวันกลางคืนมิได้ย่อหย่อน โดยทรงสั่งสอนในข้อวินัยวัตรและสุดต้นตอปฏิบัติ

ต่างๆให้ถูกต้องตามคำสมอ้างกับพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นแนวคิดใหม่ที่ไม่มีการกล้าทำเป็นองค์กรมีเหตุผลสร้างความน่าเชื่อถือในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นนำหรือกลุ่มเจ้านายและข้าราชการบริพาร อีกทั้งยังเป็นผลทำให้พระองค์มีบทบาทและมีส่วนร่วมกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการบริหารคณะสงฆ์และกิจการด้านพระศาสนาไม่ว่าจะเป็น การศึกษาปริยัติ การทูต ตรวจทานภาษาต่างประเทศและถวายคำปรึกษาต่างๆซึ่งเอื้อต่อการเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไป

นฤมล ชีรวัดน์ได้เขียนในวิทยานิพนธ์ซึ่งมีความสอดคล้องกันไว้ว่า “วชิรญาณภิกษุได้แสดงออกถึงความเป็นผู้นำทางพุทธศาสนาและนักปกครองที่มีความสามารถในการสร้างธรรมยุติกนิกาย ให้เป็นนิกายที่มีความเป็นเหตุเป็นผลและวิทยาศาสตร์ ในขณะที่เดียวกันก็รักษาวัตรปฏิบัติในครั้งพุทธกาลได้ครบถ้วน ลักษณะของธรรมยุติกนิกายทำให้ชาวต่างประเทศที่นับถือคริสต์ศาสนาไม่สามารถหาเหตุผลมาโต้แย้งและโจมตีพุทธศาสนาได้ ส่วนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตระหนักในความสำคัญของกลุ่มธรรมยุติเช่นกัน แม้สงฆ์ธรรมยุติจะมีจำนวนน้อยกว่ามหานิกายมากแต่ก็ประกอบด้วยพระที่มีความรู้ความสามารถและรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวภายใต้วชิรญาณภิกษุตราบใดที่พระสงฆ์ธรรมยุติไม่ได้ประพฤติด่างพร้อยทางด้านศาสนา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ทรงสามารถจะหยุดยั้งการสร้างบารมีทางการเมืองของพระวชิรญาณภิกษุได้ การที่วชิรญาณภิกษุและกลุ่มธรรมยุติกนิกายได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ทางศาสนาเป็นการเพิ่มพูนเกียรติคุณของพระองค์และธรรมยุติให้มากขึ้น หน้าที่สำคัญหลักๆคือ

ด้านการศาสนาและการทูต พระวชิรญาณได้ส่งสมณะทูตไปลังกาเพื่อสืบหาพระไตรปิฎกฉบับที่ขาดหายไปและเสาะหาพระบรมสารีริกธาตุและเพื่อฟังข่าวเรื่องกำปั่นที่จะมาเมืองไทยจากลังกาด้วย

ด้านการศึกษาพระปริยัติธรรม พระวชิรญาณภิกษุได้รับหน้าที่เป็นกรรมการสอบพระปริยัติธรรมตั้งแต่ยังประทับที่วัดมหาธาตุใน พ.ศ. 2371เมื่อมาประทับที่วัดบวรนิเวศแล้วทรงได้รับตำแหน่งสูงขึ้นเรื่อยๆ จนพระองค์อยู่ในอันดับที่ 5 นับจากสมเด็จพระสังฆราชลงมา

ด้านการให้คำปรึกษาโดยทั่วไป โดยทรงปรึกษาเรื่องการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องกษัตริย์สองพระองค์ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม คือ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทำหน้าที่ตรวจพระราชสาส์นที่ได้ตอบกับต่างประเทศรวมถึงกับผู้มีความรู้ทางด้านภาษาอังกฤษอื่นๆ เช่น เจ้าฟ้าจุฑามณี เป็นต้น” (นฤมล ชีรวัดน์ 2525 : 122-127)

3.4 การมีสิทธิโดยชอบธรรมในการขึ้นครองราชสมบัติของพระวชิรญาณภิกษุ

พระวชิรญาณภิกษุหรือเจ้าฟ้ามงกุฎทรงถือกำเนิดในราชสกุลจักรีเมื่อวันที่ 18 ตุลาคมพ.ศ. 2347 โดยเป็นพระโอรสองค์ที่ 47 ในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรหรือพระพุทธรักษาหลานภคินีรัชกาลที่ 2 กับเจ้าฟ้าบุญรอดพระเจ้าหลานเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อแรกประสูติมีพระชนมายุได้ 6 พรรษา เจ้าฟ้ามงกุฎทรงดำรงอิสริยยศเป็น “สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้า” เมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรได้เถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ 2 แห่งราชวงศ์จักรี เจ้าฟ้ามงกุฎจึงได้เปลี่ยนฐานะเป็น “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า” คนทั่วไปเรียกว่า “ทูลกระหม่อมฟ้าพระองค์ใหญ่” หรือ “ทูลกระหม่อมฟ้าใหญ่”

พระองค์ทรงภูมิพระทัยในพระชาติกำเนิดเป็นอย่างยิ่งด้วยเหตุผลที่ว่า “เป็นผู้เกิดดีแล้วแต่ชาติอันประเสริฐทั้งสองฝ่ายและป็นสุขุมลชาติเทียวเพียบพร้อมแล้วด้วยยศและ โภคสมบัติ” (นฤมล ชีรวัดน์ 2525: 9) แต่ถึงกระนั้นการสืบราชสมบัติของประเทศไทยนั้นไม่ได้กำหนดไว้แน่นอนถึงคุณสมบัติของผู้เป็นรัชทายาท เจ้านายทุกพระองค์ก็มีสิทธิที่จะได้เป็นกษัตริย์ทั้งสิ้น ถ้าหากทรงมีคุณสมบัติและความสามารถและที่สำคัญคือมีกำลังเหนือกว่าเจ้านายองค์อื่นๆ จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 9 ท่านมีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

3.4.1 พระวชิรญาณภิกษุทรงมีสิทธิชอบธรรมในการขึ้นครองราชสมบัติ

พระเทพวิสุทธิกวีได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “เห็นว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดาของการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ที่ต้องมีผู้สืบทอดสันตติวงศ์แต่ที่สำคัญให้พระองค์ทรงลาผนวชขึ้นครองราชย์ เพราะในยุคที่บ้านเมืองไม่มีผู้ใดที่จะรับมือนักล่าอาณานิคมได้” (พระเทพวิสุทธิกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระราชญาณกวีได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “ถ้าพูดถึงสิทธิอันชอบธรรมมันแน่นอน แต่ว่าถ้าพูดถึงความสามารถของพระองค์ท่านถ้าพระองค์ไม่ขึ้นครองราชย์นี้จะมีปัญหา เพราะว่าคนที่จะไปต่อกรกับตะวันตกหาไม่ได้แล้วรัชกาลที่ 4 ทรงรู้จักกับพวกบาทหลวงพวกแพทย์ เช่น หมอบรัดเลย์ ช่างโรงพิมพ์ เด็กแปลหนังสือทรงรู้ลาตินวิทยาศาสตร์ทรงรู้ภาษาอังกฤษ ทรงติดต่อส่งจดหมายไปถึงสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียและกึ่งทางอเมริกาติดต่อกัน ผมยังเคยไปดู Public Record (หอจดหมายเหตุ) ของรัชกาลที่ 4 ของจดหมายก็ยังอยู่เป็นความชอบธรรมอยู่แล้วของพระองค์ท่าน” (พระราชญาณกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “ผมเชื่อว่าข้าราชการผู้ใหญ่ในยุคแรกที่ตอนแรกยกย่องรัชกาลที่ 3 ขึ้นเขาอาจจะมองบางกลุ่มที่จะมองในแง่ว่ารัชกาลที่ 4 คงต้องรอเวลานี้ไม่ใช่เวลาของพระองค์พอดีรัชกาลที่ 3 เป็นเวลาของพระองค์แล้วเพราะเราจะเห็นว่าตอนรัชกาลที่ 4 ลาผนวชจะขึ้นครองราชย์ถูกอาราธนาอัญเชิญจากผู้ใหญ่จาก

ราชวงศ์ทั้งหมดนั้นแสดงให้เห็นถึงการยอมรับความรู้ความสามารถและพระองค์มีบารมีแล้วถามว่า ถ้าพระองค์ไม่ออกมาครองราชย์แล้วใครจะขึ้นเพราะกมฺมเทียรบาลให้พระองค์เป็น Number One หรือหมายเลขหนึ่ง ถ้าพระองค์ไม่ขึ้นอาจจะเกิดการชิงบัลลังก์จากวงศาคณาญาติอาจวุ่นวาย บ้านเมือง ที่นี้ผมมองดูว่าการที่พระวชิรญาณภิกษุลาผนวชออกมาแล้วขึ้นครองราชย์โดยชอบธรรม ถือว่าเป็นเรื่องผลดีต่อบ้านเมืองผมเคยบรรยายเรื่องนี้เมื่อครบสองร้อยปีรัชกาลที่ 4 ที่มหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัยว่ารัชกาลที่ 4 นั้นคือยุคแห่งอรุโณทัย ของความเจริญแห่งประเทศสยาม” (พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ สัมภาษณ์ 2554)

บุญทัน ดอกไธสงได้วิเคราะห์ไว้ว่า“สายตรงสิทธิโดยตรงเลยเพราะท่าน **ประการที่หนึ่ง** เกิดในเสวตฉัตร **ประการที่สอง** ในยุคนั้นยังไม่มีท่านผู้ใดที่แหลมคมพอที่จะ Handle หรือจัดการปัญหาอิทธิพลของชาวต่างประเทศไม่มีใครมีความรู้ความสามารถที่จะมาเป็น พระมหากษัตริย์ได้เท่าท่านหลังจากที่ท่านได้วิเคราะห์พิจารณาอย่างรอบด้านถ้าเป็นอย่างนี้ ถ้า ท่านกรุยทางเป็นกลยุทธ์เพื่อที่จะเข้ามาสู่อำนาจ โดยการแบ่งพระเป็นสองสายมันก็จะไม่มีพลังพอ พลังสายฝ่ายธรรมยุติกและก็จะได้กองกำลังจากภายนอกพระป่าพระเจ้าและชาวบ้าน อีกพลังหนึ่ง พลังคนชั้นสูงอันที่สามทำให้พระเก่าปรับตัวปรับโครงสร้างแนวความละเทะมีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้า ตากสินมา พระสงฆ์องค์เจ้ายังเล่นตะกร้ออยู่เลยมีทุกอย่างเหมือนสังคมไทยทั่วไปพอมาถึงจุดนี้ เป็นความชอบธรรมร้อยเปอร์เซ็นต์เต็มที่จะเข้ามาไม่ออกถ้าหากประเทศชาติถูกอิทธิพลฝรั่งเพราะ ท่านเป็นพระมหากษัตริย์องค์แรกที่พูดภาษาอังกฤษ ได้รู้ภาษาอังกฤษและคุ้นเคยกับตะวันตกแล้ว ทรงเป็นนักปราชญ์ เพราะฉะนั้นทั้งประเทศไม่ได้ถ้าประเทศถูกยึดพระอยู่ไม่ได้คริสตังเข้ามา ดังนั้นเมืองเหนืออังกฤษพยายามส่งพวกคริสตังเข้ายึดพวกคาทอลิกเข้ายึดทางเหนือหมดเลยพอดีเรามีครูบาศรีวิชัย ท่านพุทธทาสไปอยู่วัดคูโองค์ไปยื่นหัตถ์ตอบโต้อยู่แถวนั้นให้เข้าเห็นเหตุการณ์นี้ แหะต้องออกมาเป็นกษัตริย์แต่การออกมาเป็นกษัตริย์ก็ไม่ได้ออกมาอย่างน่าเกลียดออกมาโดย สร้างองค์กรใหม่ดีกว่า” (บุญทัน ดอกไธสง สัมภาษณ์ 2555)

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อุชฺฐยาได้วิเคราะห์ไว้ว่า “ราชประเพณีคือกฎหมายจารีต ประเพณีที่สำคัญเพราะฉะนั้นสิทธิตามกฎหมายท่านมีตั้งแต่ต้นเป็นเจ้าฟ้ามีสิทธิโดยชอบธรรมแต่ว่า ต่อไปมีสิทธิโดยอำนาจท่านเองไม่มีเปลี่ยนแปลงถามว่าชอบธรรมไหม ตอบว่า ชอบธรรมว่ากัน ตามหลักกฎหมายตามหลักเหตุผลไม่ได้ไปแย้งใครและเฉพาะอย่างยิ่งพอท่านขึ้นครองอำนาจพระ เจ้าแผ่นดินก็สวรรคต รัชกาลที่ 4 ก็ไม่ได้แย้งอำนาจรัชกาลที่ 3 ส่วนคนที่มาแข่งกับท่านไม่ถือว่าเป็นการแข่ง คำว่าแข่งกับแย้งไม่เหมือนกันนะ แข่งขันกันแย้งนี้ไม่ใช่ ท่านไม่ได้แย้งว่าไปตามกติกาก การแข่งขัน ใครปฏิบัติตามกติกาโดยถูกต้องเอาไปโดยธรรมใครไว้เนื้อเชื่อใจก่อนก็ได้ไปโดยธรรม

เพราะฉะนั้นคนที่คิดหวังว่าจะได้คิดแค่นี้ก็ไม่ได้ไปแย้งใครท่านมีสิทธิก่อนเลยใช้สิทธิโดยชอบธรรมเป็นฐานที่ดี” (ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธา สัมภาษณ์ 2554)

ณรงค์ พ่วงพิศได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “ท่านมีสิทธิโดยชอบธรรมมองได้ อย่างนี้ทรงดำรงอิสรียศสูงสุดเมื่อเทียบกับเจ้านายสูงสุดเวลานั้นเพราะว่า **ประการที่หนึ่ง** ท่านเป็นพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าองค์ใหญ่แม่ของท่านเป็นนมเหสีและพ่อของท่านก็เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรหรือรัชกาลที่ 2 มีสิทธิเป็นกษัตริย์แน่ๆถึงแม้ว่าจะไม่มีกฎหมายอะไรบังคับว่าต้องเป็นอย่างนั้นแต่ในทางปฏิบัติที่ผ่านมาเป็นลักษณะอย่างนั้น **ประการที่สอง** ทรงผ่านพระราชพิธีสำคัญอย่างพระราชกุมารครบถ้วนยกตัวอย่างเช่น พระราชพิธีลงสรงก็คือ อาบน้ำต้องมีพิธีใหญ่โตถือว่าเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 1 ไม่มี รัชกาลที่ 2 พอมาถึงลูกท่านองค์นี้ทำ ทำเอาไว้มันเหมือนบอกให้รู้ว่าองค์นี้แหละต่อไปเป็นใหญ่อีกอย่างหนึ่งพระราชพิธีโสกันต์สำหรับเจ้าฟ้าท่านได้รับแต่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ไม่ได้รับมันต่างกัน **ประการที่สาม** หลังลาผนวชรัชกาลที่ 2 โปรดบังคับบัญชากรมมหาดเล็กคือท่านบวชเป็นเณรก่อนพอสึกแล้วก็ให้เป็นบังคับบัญชากรมมหาดเล็ก กรมมหาดเล็กก็คือกรมที่ดูแลใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ กรมมหาดเล็กถ้าจะว่าจริงๆแล้วถือว่าเป็นกรมที่สำคัญ เดี่ยวนี้ยังมีทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ถือได้ว่าคนอื่นอาจจะไม่ได้ตำแหน่งตรงนี้ **ประการที่สี่** ทรงได้รับการศึกษาสำหรับพระราชกุมารอันสูงศักดิ์แบบที่เจ้านายชั้นสูงจะเรียนท่านจะได้รับการสั่งสอนอบรมอย่างดีลักษณะอย่างนี้ถ้าถามว่าเมื่อเทียบกับเจ้านายองค์อื่นแล้วท่านเหมาะสมที่สุดกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ก็เทียบท่านไม่ได้ แต่ถามว่าทำไมกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์จึงได้ขึ้นแล้วขุนนางสนับสนุนก็อย่างที่พูดแต่แรกแล้วว่าเพราะท่านอายุมากกว่าเจ้าฟ้ามงกุฎ 17 ปี เพราะฉะนั้น 17 ปีนี้คนเป็นขุนนางอาจจะมองว่าถ้าให้เด็กองค์เล็กนี้ขึ้นครองก่อนองค์ใหญ่เกิดความแตกแยกแต่ถ้าองค์ใหญ่ขึ้นก่อนขุนนางกำกับดูแลอยู่ จะสังเกตใหม่ว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เวลาท่านขึ้นครองราชย์แล้วเวลาท่านสวมมงกุฎแล้วนี่ท่านบอกว่า “ท่านไม่สวม” ท่านบอกว่า “เก็บไว้ให้เขา” เอาไว้ให้เขาหมายความว่าเอาไว้ให้กับเจ้าฟ้ามงกุฎท่านไม่สวมพอเขาทูลให้ก็วางไว้เอาไว้ให้เขามีเห็นว่าท่านก็ยอมรับรัชกาลที่ 4 สมควรขึ้นเป็นกษัตริย์แต่ว่าเนื่องจากสถานการณ์ขณะนั้นท่านมีบทบาทสำคัญในการบริหารบ้านเมืองอยู่บรรดาขุนนางก็เลยเห็นสมควรที่จะให้ขึ้นครองราชย์และรัชกาลที่ 3 เมื่อท่านขึ้นครองราชย์แล้วท่านก็ไม่เคยปรารถนาของท่านครองราชย์ต่อจากท่านเลยท่านกลับบอกว่าต้องให้ขุนนางช่วยกันพิจารณาว่าใครเหมาะสมที่จะขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์เพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของบ้านเมืองเป็นความดีอย่างหนึ่งของรัชกาลที่ 3” (ณรงค์ พ่วงพิศ สัมภาษณ์ 2554)

สุภาภรณ์ จินตคามณี โรจน์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “สิทธิอำนาจโดยชอบธรรมจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าไม่มีสายตระกูลขุนนาง ก็คือขั้วสายตระกูลขุนนางสนับสนุนแสดงว่า

พระองค์ก็ยังมีเครื่องข่อยอยู่ เพราะจริงอยู่ท่านก็มีสิทธิแต่ไม่แน่ใจว่าจะหลุดจากสิทธิตอนผนวชเป็นพระภิกษุหรือเปล่า เมื่อเป็นพระภิกษุนั้นก็ไม่มีสิทธิแล้ว จริงๆแล้วก็มีการเคลื่อนไหวขณะที่เป็นพระวชิรญาณอยู่ประมาณว่า (ช่วง บุนนาค) ให้พระวชิรญาณไปพบที่วัดบุพผารามแล้วก็มีการเจรจาอยู่ระยะหนึ่ง ย้อนไปเมื่อรัชกาลที่ 3 พระองค์ไม่สวมมงกุฎรัชกาลที่ 3 ทรงตรัสว่า “มงกุฎนี้เป็นของเก่า” อีกอย่างหนึ่งพระองค์ทรงไม่ได้ตั้งรัชทายาทโดยชัดเจน ไม่มีคำสั่งที่ว่าให้ใครเป็นกษัตริย์องค์ต่อไปคล้ายๆกับว่าไว้ใจตระกูลบุนนาคแล้วจริงๆรัชกาลที่ 2 ก็ไม่ได้ตั้งใครรัชกาลที่ 3 ก็รับภาระหน้าที่เยอะคนก็มีความเห็นด้วยกับรัชกาลที่ 3 จะขึ้นครองราชย์ อีกอย่างรัชกาลที่ 4 ทรงผนวชอีก ถ้ามองว่าพระองค์มีสิทธิมากไหมในขณะนั้นก็ต้องบอกว่ามีมากกว่ารัชกาลที่ 3 แน่แน่นอนและยังส่งผลมาถึงพระองค์ในการขึ้นครองราชย์ด้วย” (สุภาพรณ จินตมณีโรจน์ สัมภาษณ์ 2554)

3.4.2 พระวชิรญาณภิกษุทรงไม่มีสิทธิชอบธรรมในการขึ้นครองราชสมบัติ

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ได้แสดงความคิดเห็นว่า “สิทธิโดยธรรมการขึ้นครองราชย์ไม่มีประวัติศาสตร์การเมืองไทย “ไม่มี” แม้จะเป็นคำอธิบายใหม่แท้ๆ ถ้าดูการสืบครองราชย์มาตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา ไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวในการขึ้นครองราชย์เป็นไปได้ตั้งแต่เจ้าฟ้าก็ได้ เป็นน้องก็ได้ เป็นอาาก็ได้ บางทีประทานโทษเปลี่ยนราชวงศ์ยังได้เลย อย่างเช่นรัชกาลที่ 1 ครองราชย์ก็ไม่เกี่ยวกับพระเจ้าตากสินคำว่า “สิทธิธรรม” มันเป็นคำที่พูดกันอย่างกว้างๆ แต่การสืบครองราชย์สมัยโบราณมีหลายวิธี ดังนั้นพระวชิรญาณภิกษุมีสิทธิหรือไม่ผมคิดว่าไม่มี แต่เรื่องที่น่าสนใจคือพวกตระกูลบุนนาคไปเชิญท่านมาแล้วท่านสร้างคำอธิบายใหม่เอี่ยมที่น่าสนใจ คำอธิบายว่า “อเนกนิกรสโมสรรสมมติ” ผมเชื่อว่าทฤษฎีนี้เป็นทฤษฎีที่ท่านรัชกาลที่ 4 ทรงสร้างขึ้นมาแทนเพราะท่านสร้างขึ้นมาหลังที่ท่านได้ขึ้นครองราชย์แล้วคำอธิบายนี้ไม่มีตั้งแต่สมัยพระเจ้าอยู่ทอง ไม่มีสมัยพระเจ้านเรศวร เพราะสมัยพ่อขุนรามไม่ได้คิดแบบนี้” (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ สัมภาษณ์ 2554)

ปิยนาค บุนนาค ได้เสนอความคิดเห็นไว้ว่า “พระวชิรญาณภิกษุนี้จริงๆแล้วในแง่หนึ่งท่านควรได้ครองราชย์ตั้งแต่รัชกาลที่ 2 สวรรคตแต่ในขณะเดียวกันจะบอกว่ารัชกาลที่ 3 ไม่มีสิทธิโดยชอบธรรมก็ไม่ได้ เพราะยังไม่มีเป็นประเพณี ยังไม่มีออกกฎบัตรกฎหมายว่าจะต้องมีผู้สืบสันตติวงศ์เป็นใครเป็นใครอย่างชัดเจน แต่จะมีลักษณะหนึ่งให้เห็นว่า นับว่าคนนี้จะได้เป็นกษัตริย์เช่นการตั้งวังหน้าพระมหาอุปราช ซึ่งก็เป็นสิ่งที่มหัศจรรย์ที่พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมาตั้งน้องหมดเลย รัชกาลที่ 1-2 แต่รัชกาลที่ 3 ไม่ได้ตั้งน้องแต่ตั้งอา รัชกาลที่ 4 ก็ตั้งน้องแต่เป็น Second King แต่ไม่ใช่เป็นวังหน้า ยกเว้นรัชกาลที่ 5 ไม่ได้ตั้งเองแต่พระองค์เหมือนอุกริบอำนาจไปทั้งนี้ทั้งนั้นก็ไม่ได้บอกว่กษัตริย์มีลูกชายของค์ใดเป็นกษัตริย์ก็ไม่ใช่ เจ้าฟ้ามงกุฎเป็นพระ

ราชโอรสองค์โต องค์ใหญ่ที่เป็นเจ้าฟ้าประสูติจากพระมเหสีแล้วก็ขณะเดียวกับพระองค์เจ้าชายทับ ประสูติจากพระสนมเจ้าจอมมารดาเถียมอายุห่างกันเยอะเลย 17 ปี

เพราะฉะนั้นโดยความชอบธรรมจึงไม่เป็นกฎหมาย ท่านน่าจะจะได้เป็น กษัตริย์แต่ก็ไม่ได้มีกฎหมายระบุไว้ชัดเจนเพราะท่านไม่ได้เป็นวังหน้าด้วยรัชกาลที่ 2 ท่านก็คงทรง จะรู้สึกว้ารัชกาลที่ 3 มีความเหนือกว่าเจ้าฟ้ามงกุฎในด้านหนึ่งเจ้าฟ้ามงกุฎก็มีชาติกำเนิดสูงกว่า ท่านก็คงลำบากใจที่จะแต่งตั้งกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์หรือพระองค์เจ้าชายทับก็เป็นผู้ที่ช่วยเหลือ ท่านในการบริหารบ้านเมืองมาตลอด ต้องยอมรับว่าเจ้านายชั้นผู้ใหญ่วังหน้าซึ่งเป็นน้องรัชกาลที่ 2 ลี้พระชนม์ไปแล้ว กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ก็เข้ามาจับบทบาทมากเลยทำหน้าที่แทนรัชกาลที่ 2 ใน เรื่องต่างๆตัดสินใจตัดสินใจความทำโน่นทำนี่คือเป็นกำลังสำคัญของรัชกาลที่ 2 มาก ในการวิเคราะห์ของ ตัวเองคิดว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์นี้จะมีพรรคพวกมาก กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ก็จะใช้วังของ ท่านนั้นเป็นที่เลี้ยงผู้คน พอคนเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 2 กลับมาแล้วท่านก็จะเลี้ยงดูอย่างดีแล้วท่านก็มี หน้าที่ในการบริหารบ้านเมืองด้านต่างๆ ต่างพระเนตรพระกรรณเยอะ รวมทั้งสนิทกับพวกตระกูล บุณนาคคือท่านดิศกับท่านทัต บุณนาค ต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุณนาค) สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัต บุณนาค) คือสองคนนี้มีกำลังมาก

ขณะเดียวกันกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ก็สนิทกับอาของท่านก็คือ กรมหมื่น ศักดิ์พลเสพลุรัชกาลที่ 1 แต่อายุใกล้เคียงกัน เพราะฉะนั้นพวกนี้ทำงานมาด้วยกันเราไม่รู้ว้ารัชกาล ที่ 2 คิดยังไง ไม่ตั้งวังหน้าเท่ากับวางเปล่าซึ่งอันนี้ก็จะอาจจะเป็นไปได้ว่า ถ้าท่านตั้งวังหน้าให้เจ้าฟ้า มงกุฎเป็นวังหน้านั้นมันก็ไม่ดี อาจจะหยิบยื่นอันตรายให้แก่เจ้าฟ้ามงกุฎเพราะมีตัวอย่างใน ประวัติศาสตร์ ในขณะเดียวกันถ้าตั้งกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์มันก็ไม่ถูกต้องตามสิ่งที่ควรจะเป็น เพราะไม่ใช่ลูกชายที่เกิดจากมเหสี ในที่สุดท่านก็ไม่ได้ตั้งใคร พอไม่ตั้งใครก็ขึ้นอยู่กับว่าเป็นหน้าที่ ของเสนาบดีและพระบรมวงศานุวงศ์ที่จะตั้งอันนี้เป็นครั้งแรกที่มีลักษณะที่ว่า “เอนกนิกรสโมสร สมมติ” คือการให้ประชุมเสนาบดีเจ้านายหรือขุนนางเป็นคนเลือกตั้งเองก็ในที่สุดก็คือ เสนาบดี พระบรมวงศานุวงศ์เจ้านายทั้งหลายก็เลือกกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นกษัตริย์รัชกาลที่ 3 ซึ่งรัชกาล ที่ 4 ท่านก็ไปปรึกษากับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสพระปิตุลา ทรงตรัสว่า“ไม่ใช่เวลาควร ปรารถนาในราชสมบัติ” ท่านบวชคิดว่า ท่านก็คงคิดว่าท่านน่าจะจะเป็นกษัตริย์แต่ถ้าพูดถึงอายุท่าน อายุน้อย 20 ปีเพิ่งผนวชเนร เพิ่งจะมาเป็นพระ ซึ่งความจริงแล้วการผนวช 27 ปีของท่านนี้เป็น ผลประโยชน์ต่อพระองค์มากและต่อประเทศชาติด้วยเพราะฉะนั้น ก็คิดว่าการขึ้นมาเป็นกษัตริย์ของ ท่านในช่วงหลังนี้ มันมีความชอบธรรมเพราะว่าเข้าสู่กระบวนการการเลือกจากขุนนางเสนาบดี เช่นเดียวกับรัชกาลที่ 3 เหมือนกับว่าถึงเวลาแล้วรัชกาลที่ 4 จะขึ้นครองราชย์ แต่ความจริงแล้วมันก็มี การเมืองภายในและมีนัยสำคัญ มันมีตัวเลือกให้เลือกอยู่บางคนลี้พระชนม์ไปแล้ว เช่น กรม

หลวงรักษัรณเรศ ซึ่งทำตนขึ้นแข่งกับรัชกาลที่ 4 ขณะเป็นพระและทำอะไรไม่ได้ด้วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประหารชีวิตไป อีกคนกรมขุนวรจักรธรานุภาพ แต่คนเด่นคือพระปิ่นเกล้าหรือเจ้าฟ้าจุฑามณีกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ซึ่งเป็นน้องแท้ๆของเจ้าฟ้ามงกุฎ

ที่นี้ตอนนี้ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจก็คือท่านดิศกับท่านทัตรวมทั้งกรมพระราชวังบวรมหาคักดีพลเสพล์และท่านคุณกลาโหมท่านเป็นเจ้านายกำกับกรมกลาโหม ส่วนกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นเจ้านายกำกับกรมพระคลังซึ่งเสนาบดีกรมพระคลัง คือ ดิศ บุนนาคและน้องท่านคือ ท่านทัต บุนนาค คือกุมอำนาจสองกรมนี้ไม่ต้องพูดอะไรแล้ว มีอำนาจทั้งเศรษฐกิจและการเมืองการปกครอง เพราะฉะนั้นท่านก็สนิทกับคนเหล่านี้ ตอนนั้นพวกนี้ก็ต้องเลือกท่านแน่ มันก็เป็นเหตุผลที่ว่าเลือกท่านเพราะว่า มีประสบการณ์มากเป็นผู้ใหญ่ สามสิบกว่ามีประสบการณ์ในการบริหารบ้านเมืองมากคนนี้เหมาะสมพุดงๆเหมาะสมกับเวลา Timing ช่วงนั้น พอมาถึงช่วงนี้รัชกาลที่ 3 ท่านก็ไม่ได้ตั้งให้ใครเป็นเจ้าฟ้าเลย เพราะกลัวทรงว่าไม่เด่นพอขณะเดียวกันท่านก็แสดงนัยสำคัญว่าคนที่จะเป็นคือท่านฟ้าใหญ่ ฟ้าน้อย แต่ท่านก็จะวิจารณ์ไปว่าแต่ละคนมีจุดอ่อนนี้ต่างกัน ในที่สุดท่านสวรรคตไป ยังไม่ตั้งวังหน้ามันก็ดีเหมือนกันก็ทำตามประเพณีเหมือนพ่อท่านเมื่อไม่ได้ตั้งวังหน้าก็เป็นหน้าที่ของอเนกนิกรสโมสรสมมติโดยที่ประชุมเสนาบดีเจ้านายที่จะตั้งพวกนี้ก็มองว่าถ้าตั้งพระปิ่นเกล้าตระกูลบุนนาค ตามที่วิเคราะห์เองว่า ถ้าตั้งพระปิ่นเกล้าตัวเองก็จะหมดอำนาจก็จะไม่มีอำนาจ เพราะว่าพระปิ่นเกล้าบุคลิกของท่านเป็นตัวของตัวเองสูงท่านอยู่ราชการมาตลอดและก็มีพรรคพวกของท่าน ท่านก็จะไม่เชื่อฟังใครเพราะท่านเป็นคนหัวสมัยใหม่มากขณะที่วิธานภิกษุนี้ไม่มีอำนาจอะไร มีแต่ธรรมยุติกนิกายแต่ท่านทำอะไรไม่ได้ แล้วก็ท่านไม่มีประสบการณ์ในการทำงาน เพราะฉะนั้นท่านต้องพึ่งพวกบุนนาค ซึ่งเขาอยู่กรมกองต่างๆเยอะ ไม่ใช่แค่กลาโหมพระคลังเท่านั้นยังมีคนอีกเยอะแยะมากมายเพราะฉะนั้นท่านต้องพึ่งพวกนี้เมื่อท่านขึ้นครองราชย์เมื่อไหร่ท่านต้องรู้สึกว่าคุณนี้มีบุญคุณกับท่านที่เลือกเป็นกษัตริย์ด้วย” (ปิยนถ บุนนาค สัมภาษณ์ 2554)

สรุปได้ว่า ส่วนใหญ่มีความเห็นว่าพระวชิรญาณภิกษุมีสิทธิโดยชอบธรรมตามราชประเพณีคือกฎหมายจารีตประเพณีที่สำคัญเพราะฉะนั้นสิทธิตามกฎหมายท่านเป็นพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าองค์ใหญ่แม่ของท่านเป็นนมเหสีและพ่อของท่านก็เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรหรือรัชกาลที่ 2 มีสิทธิเป็นกษัตริย์แน่ๆถึงแม้ว่าจะไม่มีกฎหมายอะไรบังคับว่าต้องเป็นอย่างนั้นแต่ในตามการปฏิบัติที่ผ่านมาเป็นลักษณะอย่างนั้นพระองค์ทรงผ่านพระราชพิธีสำคัญอย่างพระราชกุ่มารครบถ้วนยกตัวอย่างเช่น พระราชพิธีลงสรงก็คือ อาบน้ำต้องมีพิธีใหญ่โตถือว่าเป็นครั้งแรกในกรุงรัชกาลที่ 2 โปรดบังคับบัญชากรมมหาดเล็ก คือกรมที่ดูแลใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ทรงได้รับการศึกษาสำหรับพระราชกุ่มารอันสูงศักดิ์แบบที่เจ้านายชั้นสูงท่านเหมาะสมที่สุดมีสิทธิโดยชอบ

ธรรมและทรงมีความคิดทันสมัยก้าวหน้า มีพระทัยกว้างที่จะยอมรับความเจริญก้าวหน้าของวิทยาการตะวันตกแบบเดียวกับพระอนุชาของพระองค์ ทรงได้รับการสนับสนุนจากขุนนางตระกูลขุนนาคโดยการเลือกแบบ“เอนกนิกรสโมสรรสมมติ”คือการให้ประชุมเสนาบดีหรือขุนนาง พระบรมวงศานุวงศ์ เจ้านายทั้งหลายเป็นคนเลือกตัวเองและพระองค์ทรงเหมาะสมสำหรับการเป็นพระมหากษัตริย์ในภาวะอิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกกำลังแผ่อิทธิพลในทวีปเอเชียขณะนั้น

ซึ่งสอดคล้องกับนฤมล ชีรวัดน์ได้กล่าวไว้ว่า “พระวชิรญาณภิกษุทรงมีคุณสมบัติที่เหมาะสมและมีลัทธิธรรมในราชสมบัติแต่พระองค์ก็ยังไม่มีการสั่งและอำนาจทางการเมืองโดยตรงจึงต้องอาศัยความสนับสนุนจากเสนาบดีตระกูลขุนนาค” (นฤมล ชีรวัดน์ 2525: 139)

3.5 การมีวิสัยทัศน์การปกครองของพระวชิรญาณภิกษุ

การเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาได้บ่มเพาะความรู้ความสามารถวิทยาการต่างๆ ทำให้พระองค์มีทัศนคติต่อบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ต่างไปจากเดิม เนื่องจากการที่พระองค์ทรงคลุกคลีกับราษฎรทั้งในพระนครและหัวเมืองอันเป็นไปในการรุดงค์และสังฆกิจ รวมทั้งการคบหาสมาคมกับชาวต่างชาติ ซึ่งทำให้พระวชิรญาณภิกษุเห็นข้อบกพร่องในบทบาทพระมหากษัตริย์ จากที่มองบนสู่ล่าง เมื่อเป็นเจ้านายชั้นสูง กลับกันเมื่อมองล่างสู่บน เมื่อเป็นพระวชิรญาณภิกษุเสมือนหนึ่งเป็นสามัญชนทั่วไปและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ในการก้าวขึ้นสู่อำนาจเพื่อขึ้นครองราชสมบัติ จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 9 ท่านมีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

3.5.1 การมีวิสัยทัศน์ในการปกครองของพระวชิรญาณภิกษุก่อนครองราชสมบัติ

พระเทพวิสุทธิกวีได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “เห็นว่าเพราะพระองค์ทรงรอบรู้ทั้งคดีโลกและคดีธรรมอย่างกว้างขวางเพราะได้ศึกษาพระธรรมวินัยทั่วถึงและยังได้ทราบความเป็นไปของโลกตะวันตกดีจึงสามารถนำแนวคิดต่างๆ ประยุกต์พัฒนาประเทศชาติได้” (พระเทพวิสุทธิกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระราชญาณกวีได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “วิสัยทัศน์พระวชิรญาณภิกษุผมว่าเป็นสุดยอดเพราะว่าท่านอยู่กับชาวต่างชาติตะวันตกมากกว่าจะเรียกว่าอยู่นานมากกว่าพอมีลูกมีหลานออกมาก็เอาฝรั่งมาสอนภาษาอังกฤษ เช่น แอนนา ลีโอ โนเวนส์ ชาวเวลส์คนอังกฤษแต่มาสอนหนังสืออยู่ลึงคไปร์คบหาสมาคมกันอยู่ตลอดหรือพวกบาทหลวงหมอบรัดเลย์ หมอเฮาส์ หมอสอนศาสนาที่มาอยู่ในยุคนั้นเมื่อทรงเป็นพระวชิรญาณภิกษุยังคบหาสมาคมกับพวกนี้อยู่มาตลอดแล้วพวกนี้ก็มาค้าขาย มาทำงานบางทีแล้วทรงรับราชการด้วยพระ โนนพระนี่เยอะแยะมากมายเอาฝรั่งนี้แหละเป็นพระยาเป็นขุนเป็นหลวงเป็นการกลืนโดยปริยาย การกลืนโดยปริยาย คือการให้ฝรั่งเป็นไทยข้อสำคัญมากตั้งชื่อไทยให้ทหารยาไทยให้ฝรั่งก็ปลื้มได้เป็นไทย แทนที่จะกลืนประเทศ

เราวางแผน พระองค์ท่านก็กลืนเอาซะเลย เป็นมุสลิมมาซะใหม่กลืนให้เป็นพุทธ เป็นคริสต์มาก็เปลี่ยนก็มีหลายตระกูลที่เป็นฝรั่งมาก่อนก็เป็นคนไทย

การบริหารการปกครองของพระองค์เป็นนโยบายที่ดีมาก ให้คุณต่อคนคิดร้ายพอคนคิดร้ายก็คิดว่าพระองค์ท่านไม่ได้คิดร้ายไม่ได้หวงด้วย กอดเรายังกับลูกกอดเข้าไปไว้ในอกเลย เช่นให้รับราชการ ถ้าคิดร้ายจะให้รู้ความลับได้อย่างไร ถ้าคิดร้ายทำไมต้องให้ยศ ถ้าคิดร้ายทำไมต้องให้รับผิดชอบการทหาร มีวิสัยทัศน์ที่ชัดเจนเอาชนะใจฝรั่งได้ ความจริงต้องบอกว่ารัชกาลที่ 5 รอดประเทศไทยรอดจากการถูกฝรั่งยึดเอาไปเป็นเมืองขึ้นเพราะว่ารัชกาลที่ 4 ปูพื้นฐานวิสัยทัศน์ที่ชัดเจน คือแทนที่จะให้เขากลิ้นเราเรากลิ้นเขาก่อน แทนที่ให้เราทำโทษเราทำร้ายเราให้คุณก่อนเลยในเมื่อเสียหัวให้อาหารมันก่อนให้มันเชื่อง ท่านถึงขนาดว่ารัชกาลที่ 5 เอาอย่างพ่อสุดยอดคือ การศึกษาทรงพลิกโฉมใหม่ คือการส่งลูกไปเรียนต่างประเทศมากที่สุด พระโอรสทุกพระองค์ทรงเป็นบิดาแห่งด้านต่างๆหมดเลย เช่น กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ บิดากองทัพเรือ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ บิดาแห่งกฎหมาย กรมพระยาดำรงราชานุภาพ บิดาแห่งการปกครอง เป็นต้น มีบิดาเป็นผู้ริเริ่มเป็นต้นแบบ ล้วนเป็นพระโอรสของท่านหมดเลย แม้กระทั่งพระองค์เป็นบิดาวิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์ พุทธศาสตร์ แต่คนไม่พูดถึงพุทธศาสตร์ของพระองค์ท่าน รัฐศาสตร์น่าจะจะได้เพราะว่าพระองค์ท่านก็คือเอาลูกชาวบ้านเป็นเจ้าของเป็นพระมหากษัตริย์ก็ผูกมิตรมีลูกเขยเป็นพระเจ้าแผ่นดินเลยหัวเมืองต่างรัชกาลที่ 5 ก็เอาอย่าง” (พระราชญาณกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “ผมมองดูว่าประเทศไทยที่อยู่ในมมมมีมาตลอดแต่การรัชกาลที่ 4 มาบ่มเพาะตัวมาบ่มเพาะความรู้ความสามารถอยู่ในวัดประมาณ 27 ปี แล้วในช่วงนั้นพระองค์มีความรู้พร้อมเลยพระองค์ทรงศึกษามากเลยดาราถูกส่งมาจากต่างประเทศลงเรือมาหาพระองค์ประมาณ สัปดาห์ละลั้ง เป็นภาษาอังกฤษอีกด้วยซึ่งผมเชื่อว่าถ้าเป็นสมัยนี้ศาสตราจารย์ Professor บางท่านยังอ่านหนังสือไม่เท่ากับพระองค์เลย มีทั้งดาราศาสตร์ โหราศาสตร์ ประวัติศาสตร์การเมือง ภาษาอังกฤษไม่ต้องพูดกันแล้วพระองค์ออกมาเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดีเข้าใจวิถีคิดของตะวันตกเข้าใจวัฒนธรรมตะวันตกเข้าใจวัฒนธรรมโลก แล้วก็พระองค์พาประเทศไทยรอดพ้นจากวิกฤติอันยากมา ในขณะที่เดียวกันพระองค์ก็มองเห็นว่าประเทศไทยจะอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีในประชาคมโลกถ้าไม่ให้ผู้ที่เป็นข้าราชการมีความรู้ความสามารถทางด้านภาษาต่างประเทศ” (พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ สัมภาษณ์ 2554)

บุญทัน ดอกไธสงได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “พระเรายังไม่มีการคิดรักชาติบ้านเมืองอำนาจอิทธิพลตะวันตกเข้ามาแล้วจะมายึดแล้ว พระสงฆ์ส่วนมากท่านก็อยู่สวนมนต์สวนพรอรับบิณฑบาต สมัยก่อนกรุงเทพฯฝั่งธนบุรีมีแต่ป่ามีแต่สวนแล้วความคิดใหม่เรียนบาลีอย่างเดียวเจริญธรรมอย่างเดียวไม่อาจสามารถจะรู้เท่าทันตะวันตกได้ เพราะฉะนั้นการเตรียมพร้อมของ

ท่านคือการเตรียมความพร้อมที่จะมารองรับ เพราะว่าคนที่ฉลาดที่สุดในยุคนั้นก็คือพระวชิรญาณภิกษุคนที่เก่งไม่ว่าจะเป็นธรรมยุติกนิกายหรือมหานิกายก็ได้รับราชการพวกรวมๆออกไปเยอะเข้าไปรับราชการเพราะฉะนั้นเราจะเห็นว่าคนเก่งเขียนภาษาไทยแปลไทยเป็นอังกฤษก็ออกมาจากวัดทั้งนั้น เพราะฉะนั้นก็ผมว่าเป็นปรีชาญาณและก็มองอนาคตออกสร้างคน ท่านคิดว่าในบรรดาพระสงฆ์ต้องมีคนใดคนหนึ่งเป็นอัคริยะปราชญ์ปกครองบ้านเมืองได้ เพราะคิดมากขนาดนั้นเป็นเจ้าของบ้านเจ้าเมืองเหมือนหลวงพ่อบุญในหลวงในปัจจุบันนี้ เพราะฉะนั้นผมคิดว่าสิ่งที่พระองค์ท่านทำทั้งหมดตอบว่าประเทศไทยตั้งแต่แรกจนถึงปัจจุบันไม่เป็นเมืองขึ้นเพราะการวางโครงสร้าง Foundation ที่ดีและการที่ท่านตัดสินใจมาเป็นกษัตริย์ผมว่าเป็นอัจฉริยภาพมากเลยในตอนนี้ ใครในประวัติศาสตร์ที่เก่งๆในสมัยนั้นมีที่ไหนเล่าไม่มี ลูกรัชกาลที่ 3 ก็ไม่มีใครเป็นปราชญ์ ราชูปราชญ์ก็ไม่มีไม่ใช่ปราชญ์อย่างเดียวเป็นหมอดูก็เก่งด้วยดูดาราศาสตร์ก็เก่งด้วยเพราะฉะนั้นผมว่าคนไทยมีอะไรดีๆอยู่ ก็ให้พระองค์ท่านในฐานะราชาปราชญ์ของประเทศมาได้ลูกคนเดียวคนที่ปรีชาญาณที่ 5 เป็นจอมปราชญ์เอาสมองพ่อกมาใช้ให้รักษาชาติบ้านเมืองท่านถึงได้เป็นมหาราชองค์แรกน่าจะเป็นรัชกาลที่ 4 พ่อติลูกดีจึงวางนโยบายได้ถูกต้องทำให้รัชกาลที่ 5 เรียนภาษาอังกฤษในวังถัดมาก็จบปริญญา” (บุญทัน ดอกไธสง สัมภาษณ์ 2555)

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ได้วิเคราะห์ไว้ว่า “วิสัยทัศน์พระองค์มีมาก ความเห็นผมสิ่งที่ทำให้ธรรมยุติกนิกายหรือสิ่งที่ธรรมยุติกนิกายทำนี้ ในความเห็นผมพอท่านขึ้นมาสิ่งที่ท่านมองคน ท่านไม่ได้มองคนเป็นไพร่ เป็นทาส ท่านสร้างคำใหม่คำหนึ่งที่สำคัญที่สุดคือคำว่า “พสกนิกร” พสกนิกรเป็นคำใหม่แท้ๆ ที่ใช้กับพระเจ้าอยู่หัวกับไพร่กับทาส พระมหากษัตริย์ใช้คำไพร่กับทาสมันโบราณมากท่านก็เปลี่ยนเป็นพระมหากษัตริย์กับพสกนิกร พสกนิกรก่อนแล้วค่อยมาเกิดพลเมืองและประชาชนทีหลังนี่เป็นปัญหาทางภาษานักประวัติศาสตร์เรียกว่าเป็นความคิดทางการเมือง เพราะความคิดทางการเมืองมันเกิดขึ้นเป็นช่วงๆไปมันไม่ได้มีแต่โบราณ ไม่มีประชาชนตั้งแต่ 2000 ปี ไม่ใช่ เพราะฉะนั้นสิ่งที่ท่านทำ พระมหากษัตริย์กับไพร่กับทาสเลยเปลี่ยนไปกลายเป็นพระมหากษัตริย์กับพสกนิกร” (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ สัมภาษณ์ 2554)

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยาได้ให้ความคิดเห็นไว้ว่า “หลักสำคัญคือเรื่องความมั่นคงแห่งชาติการที่ท่านมั่นคงมีผลโยงไปถึงความมั่นคงแห่งชาติท่านจะทำใจให้ท่านเขาก็ต้องการเรียนรู้การศึกษา การเรียนรู้ที่สำคัญที่สุดคือรู้เรื่องภาษาถือว่าเป็นหัวใจสำคัญ ภาษาเป็นสื่อให้คนเราสื่อสารกันรู้เรื่องได้รู้ล่วงหน้ารู้ไปถึงถอยหลังอะไรได้ความรู้สะสมความรู้ท่านเอาหมดปัจจุบันเน้นการเรียนภาษา ท่านสนับสนุนให้มีการเรียนภาษาภาษาอังกฤษส่วนมาก ตัวท่านก็ศึกษาภาษาละตินภาษาฝรั่งเศสภาษาอังกฤษ เรียนเรื่องภาษาเพื่อจะได้รู้เท่าทันเขาจนกระทั่งมาภายหลังท่านสนใจเรื่องดาราศาสตร์ซึ่งเป็นวิทยาศาสตร์แขนงหนึ่งเรื่องดาราศาสตร์นี้ก็มาจากศาสนาอีก

แหละ คือท่านเริ่มตั้งเกล้าว่า “เอ๊ะ! วันพระไม่ตรงความจริงกับวันสิบห้าค่ำ พระจันทร์บางที่ไม่เต็มดวง” ท่านก็ศึกษาคำราชทางตะวันออกของเราที่สำคัญคือคำราชทางมอญวัฒนธรรมเก่าแก่ของเรา มอญเก่ากว่าเรามากศึกษาจากคำราชของเราก็อ่านรู้เลยว่ามันคลาดเคลื่อนท่านพยายามศึกษาจนกระทั่งหัวใจของท่านจะหาจุดที่ถูกต้องเท่านั้นเองไม่มีอะไร ท่านคำนวณได้ปักขคณนา ปักข์ก็คือ 15 คำ การคำนวณราย 15 วัน ท่านคำนวณออกมาได้ทำเป็นปฏิทินได้ ทำเป็นตารางออกมาได้แต่ละปี ปฏิทินปักข์เป็นยังไง ยิ่งกว่านั้นไม่ใช่คำนวณเป็นรายเดือน ทำสูตรสำเร็จรูปเลยทำออกมาเป็นกระดานเลข กระดานปักข์ คล้ายๆตาหมากรุกเดินดวงดาวอันนี้ไม่ต้องมานั่งคำนวณพระองค์ฉลาดขนาดไหน” (ทองต๋อ กล้วยไม้ ณ อุษยา สัมภาษณ์ 2554)

ปิยนาด บุนนาค ได้วิเคราะห์ไว้ว่า “วชิรญาณภิกษุท่านสัมพัศสามัญชนมากกว่าเพราะช่วงนี้อย่าลืมว่าประเทศตะวันตกกำลังเข้ามาในสยาม แล้วก็มีความคิดเรื่องของประชาธิปไตยอยู่ด้วยเพราะตอนนั้นตะวันตกยุโรปกำลังมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมีแนวความคิดมีนักปราชญ์ส่งเสริมความคิดทางประชาธิปไตย (Democracy) เรื่องของการนิยมคิดต่อต้านระบบเก่ามีเรื่องแนวคิดอย่าง ฌอง ฌาค รุสโซ หรือเรื่องของใครหลายคนที่ทำให้ความรู้มีการขยายออกไปทางเอเชียเพราะการเข้ามาของอังกฤษฝรั่งเศสหรือของตะวันตกชาติอื่นๆ รัชกาลที่ 4 ท่านเป็นคนสนพระทัยไฟรู้ ท่านก็อ่านหนังสือเยอะจากพวกที่มาจากสิงคโปร์เพราะพวกอังกฤษอยู่สิงคโปร์เยอะหนังสือพวก Speed Time ท่านก็จะรู้ข่าวจากที่ต่างๆมากมาย เพราะฉะนั้นในแง่นี้ท่านมีความชอบธรรมที่ท่านเป็นนักปราชญ์ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นจุดที่ว่าพวกบุนนาคก็จะได้ประโยชน์ด้วยก็อาจจะมองในลักษณะที่ว่าส่งเสริมทำให้เราได้ติดต่อกับตะวันตกได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในขณะที่เดียวกันพระปิ่นเกล้าท่านก็มีจุดนี้ท่านก็เป็นคนทันสมัยคิดว่าจุดสำคัญคือจุดที่ว่าท่านเข้ากับพวกบุนนาคได้ดีมากกว่า ขณะเดียวกันท่านก็จะเข้าใจในชีวิตผู้คนต่างๆมากมายและท่านเป็นคนที่มีมองเห็นการณ์ไกลอ่อนน้อมถ่อมตัวเป็นคน Modern ที่อาจารย์ชอบมากคือท่านเป็นคนอดทนและรอกอย เป็นคนที่อดทนและรอกอยเวลา Timing ของท่าน ท่านจะไม่แสดงอะไรที่เป็นการว่าฉันจะไปแข่งขันอะไรกับรัชกาลที่ 3 ฉันจะอดทนตลอด 27 ปีท่านอาจจะไม่คิดเลยว่าท่านจะเป็นกษัตริย์จนถึงขณะนั้นแต่รัชกาลที่ 3 ท่านก็ดีด้วยท่านก็ไม่พยายามทำอะไรที่ตัวเองสืบทอดอำนาจรัชกาลที่ 4 ส่วนตัวอาจารย์ชอบมากเพราะศึกษาท่านเยอะรู้เลยว่า ท่านเป็นคนที่มีความอดทนอดกลั้นรอกอยเวลาอันเหมาะสม เมื่อไหร่ที่ท่านได้ขึ้นครองราชย์ ท่านก็จะนึกถึงบุญคุณตระกูลบุนนาคเลยตั้งเป็นสมเด็จพระยาตอบแทนด้วยตามสมควร ในขณะที่เดียวกันท่านก็มีศักดิ์ศรีท่านก็ไม่ใช่ไปยอมเขามาก ท่านก็จะแบบว่าให้เกียรติเขาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่านเจ้าพระยา-ศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เพราะท่านรู้ว่าจะเป็นใหญ่ต่อไป” (ปิยนาด บุนนาค สัมภาษณ์ 2554)

ณรงค์ พ่วงพิศได้วิเคราะห์ไว้ว่า “ถ้าท่านขึ้นเป็นกษัตริย์สถานการณ์ในขณะนั้นซึ่งตอนนั้นพระองค์ก็ไม่รู้ว่ารัชกาลที่ 3 จะสิ้นพระชนม์เมื่อไหร่แต่ว่าในขณะที่ท่านอยู่นั้นก็มีกลุ่มคนเดียวกันรุ่นเดียวกันกับท่านนี้อยู่อย่างเช่น กลุ่มขุนนาค ซึ่งต่อมาเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ลูกของคิส บุนนาค ซึ่งต่อมาก็จะมาเป็นคนดูแลรัชกาลที่ 5 ก็เป็นกลุ่มสหาย มีความคิดเห็นสมัยใหม่อย่างช่วง บุนนาค ไปต่อเรือแบบใหม่สำหรับค้าขาย เป็นคนที่รับแนวความคิดใหม่รัชกาลที่ 4 นี้ก็ความคิดใหม่ท่านมีความคิดใหม่และรับความคิดใหม่ที่แตกต่างจากรัชกาลที่ 3 เพราะรัชกาลที่ 3 เป็นอนุรักษนิยม แต่รัชกาลที่ 4 เป็น Liberal เสรีนิยมในลักษณะอย่างนี้รัชกาลที่ 4 มีวิสัยทัศน์ในเรื่องนี้การที่ท่านศึกษาภาษาอังกฤษก็จินตนาการที่ยังไม่ได้เป็น King เป็นพระอยู่เรียนภาษาอังกฤษอย่างเรียกว่าใช้ได้เลยท่านอ่านภาษาอังกฤษจนท่านอ่านหนังสือพิมพ์ภาษาต่างประเทศได้เลยที่เข้ามาเมืองไทย รู้เรื่องราวในเมืองจีนได้ว่ามันเกิดอะไรขึ้นในขณะนั้นอังกฤษจะบุกจีนเล่นงานจีนท่านก็รู้จากหนังสือภาษาอังกฤษเอามาจากต่างประเทศหนังสือพิมพ์การรู้ภาษาอังกฤษของท่าน ทำให้ท่านทะลุปรุโปร่งความมีคตินต่างๆที่อยู่ในสังคมไทยต่อมาและท่านจะเป็นผู้นำคนต่อไป ท่านรู้ภาษาอังกฤษเท่ากับว่าท่านรู้เรื่องทั้งโลกได้ทันทีเลยวิสัยทัศน์ของท่านยาวไกลมาก

ในขณะที่กษัตริย์ของพม่ารุ่นที่เสียดูกรพระเจ้าสีป่อไม่ศึกษาภาษาอังกฤษหาว่าเป็นภาษาของชาวนารชนนี้คือความคิดของกษัตริย์พม่าในสมัยนั้นในขณะที่รัชกาลที่ 4 เรียนภาษาอังกฤษตั้งแต่ยังไม่ได้เป็น King เรียนภาษาอังกฤษเพราะวิสัยทัศน์ของท่านและท่านอ่านหนังสือรู้หมดและอีกอย่างหนึ่งท่านคิดถึงเรื่องนี้ก็คือท่านเตรียมความพร้อมของความเปลี่ยนแปลงโดยการที่ท่านคบหาสมาคมก็พวกพ่อค้าวานิช มิชชันนารี ก่อนหน้าจะขึ้นครองราชย์และได้มีการแลกเปลี่ยนความเห็น เช่น พวกฝรั่งจะมาสอนภาษาอังกฤษ ท่านก็จะสอนภาษาไทยสอนภาษาบาลีมันเหมือนกับมีการให้แนวคิดต่างๆเกี่ยวกับโลกตะวันตก ในขณะที่พระองค์ให้แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องไทยเรื่องของขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมของไทยแลกเปลี่ยนกันการที่พระองค์ไม่ปิดความคิดทำให้เกิดการผสมผสานกันและท่านถูกนำออกมาใช้ในการพัฒนาประเทศซึ่งเราจะเห็นได้จากสมัยท่านเปลี่ยน พอท่านขึ้นครองราชย์ท่านเชิญทูตเลยปรากฏว่ายังทูตยังไม่พร้อมเดี๋ยวค่อยมาหลังจากนั้นท่านขึ้นครองราชย์พ.ศ. 2394 พ.ศ. 2398 อีก 4 ปีต่อมาจึงได้ส่งทูตมาก็แสดงว่ามีวิสัยทัศน์มาตั้งแต่ยังไม่ได้ขึ้นครองราชย์แล้วไม่ใช่ว่าขึ้นมาแล้วมามองมาหลังจะเชิญดีไม่เชิญดีพอท่านขึ้นครองราชย์มีหนังสือเชิญเลขอันนี้สะท้อนเห็นว่าท่านคิดแล้วว่าถ้าท่านขึ้นเป็น King ท่านจะต้องแก้ปัญหาเรื่องนี้ในรัชกาลที่ 3 เพราะว่รัชกาลที่ 3 ทูตอังกฤษขอเจรจา คือมันทำไปทีหนึ่งแล้วคือสัญญาเบอร์นี่แต่จะมาขอแก้ไขสัญญาเบอร์นี่ใหม่เอาผลประโยชน์มากขึ้นรัชกาลที่ 3 ไม่ยอม

ท่านว่า “ที่มีก็คืออยู่แล้วไม่เห็นจะต้องทำอะไรเลย” อังกฤษโกรธมากทูตบอกว่าถ้าเจรจากับไทย “Gun Boat Polity” คือให้เอาเรือปืนมาด้วยคล้ายๆกับเอานโยบายการทหารมาขู่

รัชกาลที่ 4 วิสัยทัศน์ดีท่านบอกริบมาเลย ทูตทางโน้นยังไม่พร้อมส่งทูตมาอีกทีใน พ.ศ. 2398 พอส่งทูตมาก็เจรจากันเรียบร้อยไม่มีปัญหาพอเซ็นสัญญาเบาริงในพ.ศ. 2398 ประเทศไทยก็ติดต่อกับต่างชาติเปิดประตูมันเปิดอยู่แล้วแต่มันจะเปิดกว้างขึ้นทุกประเทศเข้ามาเซ็นสัญญาการค้าขายก็ขยายตัวอย่างกว้างขวางแล้วเราก็รับอารยธรรมตะวันตกเต็มทีเลยจนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 5 ก็เรียนหนังสือสมัยรัชกาลที่ 5 ก็มาจากแนวคิดตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แล้วรัชกาลที่ 4 ท่านคงมีแนวคิดนี้มาตั้งแต่ยังไม่ได้อัปกรายราชย์เมื่อท่านขึ้นครองราชย์แล้วก็พยายามทำตามท่านมีวิสัยทัศน์เอาไว้แต่ท่านจะทำอะไรก็ยากลำบาก เพราะว่าในขณะที่ท่านขึ้นมานั้นกลุ่มอนุรักษนิยมยังมีอิทธิพลอยู่เพราะฉะนั้นท่านทำอะไร แบบตัดสินใจไปเด็ดเดี่ยวไม่ได้ก็ต้องฟังเสียงคนอื่นและได้เปลี่ยนไปหลายเรื่อง” (ณรงค์ พ่วงพิศ สัมภาษณ์ 2554)

สุภาภรณ์ จินตคามณี โรจน์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “มองว่าท่านมีวิสัยทัศน์ไกลมาก โดยเฉพาะทรงตระหนักถึงเรื่องภัยคุกคามจากพวกล่าอาณานิคมพวกตะวันตกเพราะว่ามีหลักฐานพบว่าที่ ท่านอยู่วัดราชาธิวาสนั้น มีการติดต่อแลกเปลี่ยนความรู้ทางด้านภาษากับพระสังฆราชปัลเลอกัวซ์อยู่วัดคอนเซ็ปชัน ใกล้ๆกันเรียนรู้วิทยาการตะวันตกเตรียมมาตั้งแต่ตอนเป็นพระแล้วถึงแม้จะเป็นอยู่ในเพศบรรพชิตท่านยังติดตามข่าวสารบ้านเมือง วิทยาการตะวันตกถึงว่าท่านเป็นกลุ่มแรกๆในสยามซึ่งเตรียมตัวเพื่อที่จะรับมือกับฝรั่งอย่างจริงจัง ในช่วงนั้นก็มียุทธศาสตร์บางท่านบอกว่าเป็นข้อดีของท่านทำให้ท่านมีเวลาเตรียมตัวและศึกษาความเป็นไปของโลกคล้ายๆกับว่าพอพระองค์ทรงลาผนวชเป็นกษัตริย์ก็รับมือได้เลย ถึงว่าท่านเป็นพระก็จริงแต่ท่านไม่ตกข่าวทางโลกเตรียมตัวไว้ตลอด” (สุภาภรณ์ จินตคามณี โรจน์ สัมภาษณ์ 2554)

สรุปได้ว่า ส่วนใหญ่ผู้สัมภาษณ์ให้ความเห็นแนวทางเดียวกันว่าพระองค์ทรงมีปรีชาญาณและทรงรอบรู้สรรพวิชาต่างๆทั้งแขนงเอเชียและแขนงตะวันตก พระองค์ทรงเป็นนักศึกษา อย่างแท้จริงทรงสนพระทัยปรัชญาด้านความคิดและความก้าวหน้าทางด้านวิทยาการต่างๆ ทรงศึกษาภาษาต่างประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง เช่น ภาษาลาว เขมร ญวน มอญ พม่า มลายู ฮินดี พระองค์ยังศึกษาประวัติศาสตร์ต่างๆอย่างลึกซึ้ง ดังจะเห็นได้จากประกาศเรื่องราวเกี่ยวกับโบราณคดีต่างๆและทรงค้นพบหลักศิลาจารึกในท่ามกลางกองอิฐกองหินและยังได้ค้นพบพระแท่นมณฑลศิลาอันเก่าแก่อีกด้วย อีกทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีทรงค้นคว้าเป็นอย่างดี ช่วงนั้นฝรั่งเข้ามาค้าขายกับประเทศสยามพระองค์ทรงได้รู้จักมิชชันนารีบาทหลวงและได้แลกเปลี่ยนความรู้ภาษาและความรู้ต่างๆจากชาวต่างชาติและทรงคบค้าสมาคมกับพวกพ่อค้านายเรือชาวต่างชาติ พระองค์ทรงสนพระทัยในเรื่องมือทดลองวิทยาศาสตร์และเครื่องมือต่างๆที่พวกพ่อค้าเหล่านั้นนำติดตัวมา

ด้วยเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้พระองค์ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับหมอบรัดเลย์ เมื่อพระองค์ทรงเข้าใจภาษาอังกฤษพระองค์ทรงศึกษาวิชาภูมิศาสตร์ ฟิสิกส์ เคมี คณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ วิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ของชาวตะวันตก พระองค์ทรงศึกษาเรื่องราวของประเทศสำคัญๆทางยุโรปจากมิชชันนารีชาวอเมริกาและทรงเอาใจใส่ในสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นในประเทศนั้นๆในขณะนั้นด้วย พระองค์ทรงยังได้ศึกษาระบบการเมืองการปกครองของประเทศนั้นๆ นับว่าพระองค์สนพระทัยเกี่ยวกับการเมืองการปกครองครั้งยังเป็นพระวชิรญาณภิกษุก่อนเป็นพระมหากษัตริย์ไทยทำให้พระองค์มีวิสัยทัศน์ยาวไกลและทำให้พระองค์ทรงมีความรู้ความสามารถทัดเทียมกับชาติตะวันตกซึ่งกำลังถูกคุกคามชาติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ออกอยู่ทรงคิดเป็นห่วงบ้านเมืองและคิดหาวิธีแก้ไขบ้านเมืองได้ทันทั่วทั้งที่ พระองค์ทรงตระหนักถึงการเรียนรู้ภาษาตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาอังกฤษซึ่งทำให้พระองค์มีสายพระเนตรอันยาวไกลสามารถวิเคราะห์เหตุการณ์สถานการณ์ได้อย่างถูกต้อง

ตอนที่ 4 ผลการศึกษาวิจัยพระพุทธศาสนากับกุศโลบายในการปกครองและการบริหารประเทศ

หลังจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระราชวงศ์และเสนาบดีจึงประชุมกันพร้อมด้วยพระราชาคณะผู้ใหญ่ในสังฆมณฑลปรึกษาเห็นพร้อมกันว่าควรถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมกุฎฯ พระวชิรญาณภิกษุหรือเจ้าฟ้ามกุฎฯ ได้เคยทรงศึกษาดาราศาสตร์ทรงเชื่อตำราพยากรณ์อยู่มาก ตรัสว่าถ้าจะถวายราชสมบัติแก่พระองค์ขอให้ถวายแก่เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ด้วย เพราะสมเด็จพระอนุชาดวงพระชาติดิวิเศษถึงฐานที่จะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าถวายราชสมบัติแก่พระองค์ เกรงว่าจะเสด็จอยู่ไม่ได้นานเท่าใด เจ้าพระยาพระคลังก็ลงเรือไปเฝ้าเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ที่พระราชวังเดิม ทูลความตามที่ได้เจ้าฟ้ามกุฎฯ ทรงปรารภนั้นให้ทรงทราบ ความที่กล่าวมานี้เป็นมูลเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาพระมหาอุปราชให้ทรงศักดิ์เป็นพิเศษ เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่สอง Second King ทรงพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เทียบเคียงอย่างสมเด็จพระเอกาทศรถ ครั้งรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แต่เมื่อคนทั้งหลายทราบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้รับราชสมบัติ ก็พากันยินดี ระงับความหวาดหวั่นสงบได้ในทันที วันรุ่งขึ้นจึงเชิญพระวชิรญาณภิกษุเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศเสด็จทรงพระราชยานแห่เข้าพระราชวังหลวงลาผนวชขึ้นครองราชสมบัติตามประเพณี

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลย์ราชย์สมบัติพระชันษาได้ 47 ปี ทรงสร้างสมบารมีมาในเวลาก่อนเสวยราชสมบัติทรงผนวชเป็นพระภิกษุยาวนานถึง 27 พรรษา และทรงศึกษาพระธรรมศาสตร์ รัฐศาสตร์และศึกษาวิชาความรู้ต่างๆ เช่น อักษรศาสตร์ ดาราศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ คณิตศาสตร์และราชประเพณีต่างๆตามแบบโบราณทุกประการ ทรงเริ่มศึกษาภาษาอังกฤษซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการปกครองและการบริหารประเทศทรงเอาพระทัยสอดส่องการบ้านเมืองที่เกี่ยวข้องกับประเทศโดยตรง ทรงใช้อำนาจซึ่งได้มาด้วยความชอบธรรมมาพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าและรักษาอธิปไตยให้รอดพ้นจากจักรวรรดินิยมชาวตะวันตก ในตอนนั้นทรงใช้กุศโลบายจากการศึกษาพระพุทธศาสนาและวิทยาการตะวันตกมาประยุกต์ใช้ในการรักษาคุณอำนาจของพระองค์ให้มีเสถียรภาพมั่นคงทั้งภายในประเทศและภายนอกประเทศ จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านต่างๆผู้ศึกษาวิจัยสามารถแยกประเด็นหลักๆได้ 7 ประการ คือ

4.1 การนำกุศโลบายการค้นพบหลักศิลาจารึกกับนโยบายในการปกครองและบริหารประเทศ

เมื่อพระวชิรญาณภิกษุได้ศึกษาปริยัติทั้งคันถะธุระและวิปัสสนาธุระและออกไปธุดงค์และสังฆกิจตามหัวเมืองต่างๆอีกทั้งได้ศึกษาอย่างจริงจังทำให้ทราบว่าเป็นหลักศิลาจารึกของพระมหากษัตริย์ไทยสมัยสุโขทัยพระนามว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงให้จารึกไว้ ครั้นเมื่อพระองค์ทรงครองราชสมบัติแล้วทรงนำข้อความในหลักศิลาจารึกมาใคร่ครวญศึกษาเพื่อใช้ในการปกครองและบริหารประเทศต่อมา จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 9 ท่านมีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

4.1.1 การนำแนวความคิดจากศิลาจารึกมาเป็นนโยบายในการปกครองและการบริหารประเทศ

พระเทพวิสุทธิกวีได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “เห็นว่าพระองค์มิได้เพียงแต่อ่านศิลาจารึก หากแต่ทรงเห็นว่าสิ่งที่ประชาชนมีจิตอ่อนน้อมในทานในศึลนั้นเป็นแนวทางสร้างความเป็นเอกภาพขึ้นในระหว่างหมู่ชนอันสามารถเป็นพลังสำคัญในการสร้างความมั่นคงขึ้นในชาติ” (พระเทพวิสุทธิกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระราชญาณกวีได้ให้ความคิดเห็นไว้ว่า “ก็เนื่องจากรัชกาลที่ 4 ตอนขึ้นมาพระองค์ก็ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เรียกว่าหนุ่ม แต่ก็มิบบทบาทมากพอสมควรคนปองร้ายก็เยอะ ทางที่จะเรียกศรัทธาจากคนได้คือว่าจะต้องเอานโยบายจากพระมหากษัตริย์องค์ก่อนๆ โชคดีพบหลักศิลาจารึกเข้า พระองค์ท่านก็ปรึกษาสามารถอ่านออกและนำมาปฏิบัติเลยว่า “ฉันทำตามพ่อขุน” เป็นเหมือนจิตวิทยาว่าอันนี้พ่อขุนสั่งไว้แต่ก็มีคนจำนวนหนึ่งไม่เชื่อว่าศิลาจารึกเป็นของพ่อขุน และยังเชื่อว่ารัชกาลที่ 4 เขียนขึ้นมาเอง (แต่จริงๆแล้ว ก็เป็นของเก่าจริงๆ) อันนี้เป็นสิ่งที่ดีมีคุณค่า

มากโดยเฉพาะอย่างยิ่งการปกครองแบบพ่อปกครองลูก เราจะเห็นว่าพระองค์ท่านก็ใช้วิธีแบบนี้ ตอนเป็นพระตอนเสด็จไปชุกงค์ที่ต่างๆตอนเป็นกษัตริย์เสด็จประพาสต้น ไปที่โน่นที่นี้เหมือนกัน” (พระราชญาณกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “ผมเชื่อว่าถ้าพระองค์ทำศิลาจารึกขึ้นไม่ยากคงไม่สามารถจะใช้เวลาได้เพียงวันสองวัน แล้วตัวอักษรที่ปรากฏในศิลาจารึกเป็นอักษรโบราณจริงต้องยอมรับว่ารัชกาลที่ 4 ผลิตอักษรขึ้นมาอักษรหนึ่งชื่อว่าอักษรอริยกะ ซึ่งถ้าพระองค์จะไปทำตรงนั้นมันน่าจะเป็นเรื่องที่ผมว่ามันจะต้องไปใช้ความรู้ความสามารถอย่างมากแล้วคงต้องมีเครื่องมือเครื่องมือที่พร้อมเพราะฉะนั้นประเด็นที่บอกว่าหลักศิลาจารึกที่พระองค์ไปพบผมเชื่อว่าเป็นของเก่าพระองค์ไม่ได้ผลิตขึ้นใหม่แต่การที่พระองค์ทรงยอมรับหลักศิลาจารึกหรือข้อความในหลักศิลาจารึกนั้นมาใช้ในการบริหารประเทศอย่าลืมว่าศิลาจารึกได้ถูกสร้างขึ้นสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ชาวพุทธมีความรู้ความเข้าใจและก็ไม่ใช่แต่พ่อขุนรามคำแหงเข้าใจนะครับข้าราชการก็เข้าใจสมเด็จพระสังฆราชก็เข้าใจหลักศิลาจารึกนี้ ก็เข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนาจนกระทั่งเกิดการตกผลึก เมื่อตกผลึกก็มาใช้ในการนำมาปกครองประเทศและพ่อขุนรามคำแหงมหาราชคงเข้าใจวิถีคิดของพระเจ้าอโศกมหาราชเพราะอาจารย์ของพระองค์นั้นเป็นพระมาจากศรีลังกา เพราะฉะนั้นเชื่อว่าการที่รัชกาลที่ 4 ไปเจอหลักศิลาจารึกแล้วนำข้อความในหลักศิลาจารึกมาใช้ในการปกครองประเทศเป็นเรื่องของผู้รู้ไปเจอสมบัติของผู้รู้เหมือนคนเข้าใจทองคำไปเจอทองคำแล้วก็บอกว่าเป็นทองคำเพราะมันตรงกัน เพราะฉะนั้นรัชกาลที่ 4 กับพ่อขุนรามคำแหงความรู้ตรงกันถึงแม้จะต่างยุคกันก็เกิดการยอมรับและนำมาใช้ให้สอดคล้องตามสถานการณ์” (พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ สัมภาษณ์ 2554)

นครินทร์ มฆไตรรัตน์ได้ให้ความเห็นไว้ว่า “ผมเชื่อว่าท่านนำเอามาใช้จริงผมเห็นด้วยที่ท่านเอามาใช้แต่ปลอมไม่ปลอมผมไม่ได้พูดถึง เพราะเป็นเรื่องที่มีการโต้เถียงมาก เพราะว่ามีคนอธิบายเรื่องศิลาจารึกนี้ พวกหนึ่งอธิบายว่าท่านเอาหลักศิลาจารึกมาพูดถึงเรื่องทฤษฎีเรื่องว่า Social Contract หรือสัญญาประชาคมบางคนพูดแบบนี้ แต่สิ่งที่ถูกวิจารณ์ช่วงหลังคือฝรั่งคนหนึ่งชื่อ ไมเคิล วิกเกอร์ บอกว่าศิลาจารึกเป็นของปลอมแต่คำว่าปลอมวิกเกอร์ ปลอมนี้คือปลอมสมัยปลายอยุธยา พวกที่สามคือ พิริยะ ไกรฤกษ์ ที่บอกว่าปลอมสมัยรัชกาลที่ 4 ถ้าถามผม ผมเชื่อของวิกเกอร์มีอยู่ 3 ประเด็นคือ 1. Social Contract 2. ปลอมสมัยอยุธยา 3. ปลอมสมัยรัชกาลที่ 4 ถ้าเป็นผมผมเชื่อวิกเกอร์เพราะว่าวิกเกอร์มีความรู้ทางด้านภาษาคีมาอยู่แล้วเป็นคนรู้ภาษาเขมรด้วย เหตุผลที่เขาพิสูจน์ว่าหลักศิลาจารึกที่ 1 ปลอมนี้เวลาเขียนภาษาเขาเขียนไม่เหมือนเรา ศิลาจารึกหลักที่ 1 เรียงภาษาคลายเหมือนเราไม่เอ๊กไม่โทอยู่ข้างบนแต่ศิลาจารึกสมัยสุโขทัยจริงๆเขาไม่ได้เรียงแบบนี้

อย่างคำว่า กิณ ก็ปัจจุบันเราจะเขียน “กิน” อย่างนี้ แต่สมัยโบราณจะเขียน “ก ิ น” อย่างนี้ไม่ได้เขียนอย่างเรา ถ้าเราไม่มีความรู้ทางภาษาผมก็ไม่อยากพูด” (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ สัมภาษณ์ 2554)

ทองต่อ ก ล้วยไม้ ณ อยุธยาได้ให้ความเห็นไว้ว่า “ท่านพบจริงๆไม่ใช่ไปทำการที่ท่านชุดงค์ออกไปจาริกออกไปในเมืองโบราณก็พบก้อนหินก้อนอิฐ ที่เขาเอามาโจมตีนี้ไงท่านเอาของจริงของท่านเอามาใส่ในหลักศิลาจารึก หลักศิลาจารึกมันฝังอยู่ในตัว ฝังความจริงอยู่ในตัวอีกทีว่าที่ท่านทำมันตรงกับหลักศิลาจารึกเขาโจมตีหาว่าท่านทำท่านเอาของจริงมาใส่ในหลักมีการสนับสนุนว่าที่ท่านทำเองไม่ใช่ แต่เป็นของจริงของแท้แต่โบราณหัวใจอยู่ตรงนี้ ที่เขาโจมตีเพราะว่าของปลอม เอาของจริงไปใส่ในหลักศิลาจารึก แต่ถ้าย้อนกลับนะบอกวาก็แสดงว่าหลักเป็นของจริงอันเดียวกันเพราะมันหมายถึงว่าท่านทำหลักศิลาจารึก ก็นักปราชญ์ศิลาจารึกก็เดียวกันไปหลักภาษาในแง่ว่าอักษรนี้ในสมัยนั้นไม่มีขีดอย่างนั้นอย่างนี้ไม่มี เขาก็เดียวกันไปว่า “มี-ไม่มี” เขาก็เดียวกันไป เรื่องของยักษ์ลิงไม่เกี่ยวเราไม่มีความรู้ถึงขนาดนั้น” (ทองต่อ ก ล้วยไม้ ณ อยุธยา สัมภาษณ์ 2554)

ปิยนาด บุนนาคได้วิเคราะห์ไว้ว่า “ท่านทรงค้นพบแต่ในสมัยหลังกล่าวว่าเป็นของปลอมแต่พิสูจน์แล้วไม่ใช่ของปลอม เพราะมองทางด้านภาษาศาสตร์ต่างๆก็น่าจะเอามาใช้ในการปกครองระหว่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำให้บ้านเมืองเป็นปกติสุขแล้วก็ในหลักศิลาจารึกก็จะบอกถึงว่า “ไพร่ฟ้าหน้าใส” แล้วก็การส่งเสริมการพาณิชย์การค้าท่านก็ส่งเสริมเรื่องการเพาะปลูกเรื่องของการที่ส่งข้าวเป็นสินค้าออกสนธิสัญญาเบาริง การกำหนดการเข้าเวรออกเวรของไพร่คือท่านนำมาใช้เพื่อที่ปกครองบ้านเมืองเป็นปกติสุขให้ประชาชนได้รู้คุณค่าของตัวเองซึ่งอันนี้ไปคู่ต่อได้จากสิทธิพลเมือง” (ปิยนาด บุนนาค สัมภาษณ์ 2554)

ณรงค์ พ่วงพิศ ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “ถ้าจะว่าไปแล้วก็อาจจะมีความบังเอิญก็ได้เพราะว่าท่านชุดงค์การที่ท่านชุดงค์ท่านก็ออกเดินทางไปตามหัวเมืองต่างๆแล้วก็แน่นอนสุโขทัยก็เป็นเมืองหลวงเก่าการที่ท่านเดินทางไปแล้วพบศิลาจารึกขึ้นมา ถ้าจะว่าไปแล้วมันก็เป็นการพบโดยบังเอิญเพราะว่าเมื่อพบแล้วก็เอามาศึกษาเอากลับมาศึกษากันในที่สุดจะเห็นได้ว่าได้รับแนวคิดจากอันนี้” (ณรงค์ พ่วงพิศ สัมภาษณ์ 2554)

สุภาพรณี จินตามณีโรจน์ได้วิเคราะห์ไว้ว่า “หลักศิลาจารึกหลักที่ 1 คนก็ค้ำกันว่าพระองค์ทำเองแต่ท่านอาจารย์ประเสริฐ ณ นครหรือนักวิชาการหลายท่านก็บอกว่าไม่ใช่แต่ก็มีหลายคนคิดว่าพระองค์อัจฉริยภาพมากประดิษฐ์ขึ้นเองหลักจากที่ขึ้นครองราชสมบัตินั้น ให้คนมาฎีกากับพระองค์ได้ เปิดโอกาสให้ผู้คนมีอะไรก็ร้องทุกข์ต่อพระมหากษัตริย์ได้ทำเป็นภาพลักษณ์เดียวกับพ่อขุนรามคำแหงอีกอย่างหนึ่งคือ ถึงแม้ว่าหลักศิลาจารึกนั้นไม่เกี่ยวข้องกันนโยบายโดยตรงแต่คล้ายๆว่าการมีอยู่ของศิลาจารึกนั้นเป็นหลักฐานประการหนึ่งซึ่งรัชกาลที่ 4 ใช้

อธิบายรากเหง้าของสยามมีความเป็นมาอันเก่าแก่และมีความศิวิไลซ์ เพราะพระองค์เมื่อทรงค้นพบแล้วพระองค์ทรงทำก็อปปี้นำไปให้เซอร์จอห์น เบาริง ซึ่งในขณะนั้นเซอร์จอห์น เบาริง มาทำสนธิสัญญากับสยามเราก็อยากให้เขาเห็นว่าเราไม่ใช่ประเทศใหม่เรามีความเก่าแก่มีความเป็นมามีรากเหง้ามีความเจริญมีความศิวิไลซ์ตรงนี้จะ เป็น Concept Civilization ซึ่งมันเป็น Concept แนวคิดของฝรั่งมักจะใช้อ้างว่าตนเองเป็นคนผิวดำ แล้วเจริญกว่าพวกผิวดำ เป็นเหตุหนึ่งที่ว่าฉันเจริญกว่าฉันจะเอาความเจริญมาให้ดินแดนห่างไกล ฉะนั้นรัชกาลที่ 4 ท่านพยายามทำหลายๆด้านที่จะบอกว่าสยามมีความศิวิไลซ์เก่าแก่แล้วเจริญมานานแล้วให้รู้ว่าเป็นอนารยชนแล้วมีประวัติศาสตร์อันยาวนานอยู่แล้ว” (สุภาภรณ์ จินตมณีโรจน์ สัมภาษณ์ 2554)

4.1.2 การสร้างหลักศิลาจารึกเพื่อเป็นสัญลักษณ์ความสัมพันธ์กับอำนาจพระราชอำนาจของพระองค์

บุญทัน ดอกไธสงได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “หลักที่เขียนขึ้นไปตามนั้นรัชกาลที่ 4 สร้างสรรค์สิ่งใหม่ขึ้นบางที่เกิดจากจินตภาพตำราเก่าๆบางที่ไม่มีก็อาจสร้างขึ้นได้ผมก็ไม่ใช่นักประวัติศาสตร์ พระองค์เป็นนักปราชญ์สร้างหลักฐานในการอ้างอิงในพระราชอำนาจเป็นส่วนหนึ่งและหลักฐานก็มาจากความถูกต้องไม่มีอะไรเสียหายมีแต่เรื่องดีๆทั้งนั้นหลายเรื่องก็มีส่วนสร้างขึ้นมาส่วนจริงก็มีแต่ไม่ถึงอย่างนั้นไม่ได้มากมายการสร้าง Symbolic Interactlism หรือเรียกอย่างหนึ่งว่า สัญลักษณ์ปฏิสัมพันธ์ เป็นเรื่องที่ดีเป็นการปลุกคนเร้าคนให้ตื่นขึ้นมา ในการสร้างขึ้นมา ก็เกิดขึ้นจากวรรณกรรมที่มีอยู่หรือจากเรื่องเล่าส่วนมากคนไทยไม่ค่อยทำอะไรเป็นหลักฐานของเก่าจริงก็ต้องพิสูจน์ตามหลักฐานโต้แย้งทางวิชาการ” (บุญทัน ดอกไธสง สัมภาษณ์ 2555)

สรุปได้ว่า จากการสัมภาษณ์ส่วนมากพบว่าผู้สัมภาษณ์มีความเห็นด้วยตรงกันว่าพระองค์ที่ทรงนำแนวความคิดในหลักศิลาจารึกมาเป็นแนวทางหรือนโยบายในการปกครองการบริหารประเทศ กล่าวคือการใช้หลักบูรพคุณัตริย์ทรงปฏิบัติกันสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยพระร่วงหรือพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเจ้า ทรงมีการอบรมสอนแนะนำเจ้าเมืองต่างๆในการปกครองบ้านเมืองและทรงเป็นตัวอย่างที่ดีแต่ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ทำให้เมืองสุขุขสมัยนั้นร่มเย็นเป็นสุขและเจริญรุ่งเรืองสืบมาด้วยเหตุนี้เองพระองค์ทรงนำข้อความในหลักศิลาจารึกอ้างเอาความเป็นสยามแก่คนไทยเพื่อความเป็นปึกแผ่นและความสามัคคีกันของคนในชาติโดยการอบรมสอนประชาชนโดยการเขียนป้ายติดประกาศแนะนำตักเตือนข้าราชการประกาศส่งเสริมการค้าขายแก่ราษฎรเหมือนในอดีตมา พระองค์สร้างความชอบธรรมนี้โดยการเปิดประเทศเปิดการค้าเสรีให้ประชาชนทำมาค้าขายกับชาวต่างชาติโดยไม่ผูกขาดสร้างความเป็นชาติไทยมีประวัติศาสตร์อันยาวนานไม่น้อยกว่า 500 ปีและสร้างความเชื่อมั่นกับชาวต่างชาติว่าสยามมี

ประวัติศาสตร์อันยาวนานมีบูรพกษัตริย์ทรงปกครองแผ่นดินอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสายทำให้ประเทศไทยได้ดำรงอยู่มาได้จนตราบเท่าทุกวันนี้

ส่วนเกี่ยวข้องกับแอ็บบ็อด โลว์ มอฟเฟ็ทได้บันทึกไว้ว่า “ในระหว่างที่ทรงเสด็จธุดงค์ไปใน พ.ศ. 2376 พระองค์ก็ทรงค้นพบหลักศิลาจารึกเข้าหลักหนึ่งในท่ามกลางซากปรักหักพังของกรุงสุโขทัย ซึ่งเป็นนครหลวงโบราณ หลักศิลานี้ได้จารึกด้วยอักษรไทยรุ่นแรกที่สุดเท่าที่ค้นพบเป็นศิลาจารึกซึ่งพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกแห่งราชอาณาจักรสยามอันเป็นอิสระซึ่งปัจจุบันเรียกว่าประเทศไทย ได้ทรงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1863 นอกจากนี้พระองค์ทรงค้นพบ “พระแท่นมณีศิลาลา” อันเก่าแก่ซึ่งพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นทรงใช้เป็นที่พักและได้ทรงนำมาไว้ที่กรุงเทพมหานครในปัจจุบันได้ใช้พระแท่นนี้ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก” (แอ็บบ็อด โลว์ มอฟเฟ็ท แปลโดย นิจ ทองโสภิต 2520: 18-19)

4.2 การนำกุศโลบายของพระแท่นมณีศิลากับการสร้างกระบวนการความยุติธรรม

เมื่อพระวชิรญาณภิกษุได้ทรงเสด็จออกธุดงค์ตามหัวเมืองต่างๆ ได้ทรงค้นพบหลักศิลาจารึกและพระแท่นมณีศิลาลาพระองค์ทรงสนพระทัยและได้ศึกษาอย่างจริงจังทำให้ทราบว่า เป็นหลักศิลาจารึกและพระแท่นมณีศิลาลาของพระมหากษัตริย์ไทยสมัยสุโขทัยพระนามว่า พ่อขุนรามคำแหง เอาไว้ว่าราชการและตัดสินคดีความต่างๆ จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 9 ท่านมีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

4.2.1 การนำกุศโลบายพระแท่นมณีศิลามาสร้างกระบวนการความยุติธรรม

พระเทพวิสุทธิกวีได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “เห็นว่าพระองค์อาจจะได้รับอิทธิพลความคิดนี้มาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่ได้ทรงศึกษาค้นคว้ามาเมื่อมาพบหลักฐานพระจริยาวัตรของบูรพกษัตริย์ลงรอยกันก็ทรงมั่นพระทัยว่านั่นคือ แนวทางความสงบสุขของอาณาจักรชาลวาร์” (พระเทพวิสุทธิกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระราชญาณกวีได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “มีลักษณะคล้ายกันกับพ่อปกครองลูก คือหมายความว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพ่อราษฎรเป็นลูก ใครมีความทุกข์ก็มาสั่งกระดิ่งได้และที่พ่อก็ออกมาว่าราชการต้องการความยุติธรรมใช้ใหม่ คือพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 4 มีความสำคัญที่สุดคือความยุติธรรมสิ่งสำคัญมากๆ พระสงฆ์ที่ตั้งมาคือพระธรรมยุติ คือยุติโดยธรรม ใช้ธรรมะเป็นเครื่องยุติ ยุติโดยอาวุธไม่ได้ ยุติด้วยอำนาจไม่ได้ ต้องยุติโดยธรรม เพราะฉะนั้นเวลาที่พระองค์ตัดสินอะไรต่างๆ ต้องใช้หลักความยุติธรรมเป็นบรรทัดฐานตลอด ดังจะเห็นได้ว่าคนจะก่นแกล้งพระองค์อย่างไรก็ตามพระองค์ก็ไม่ทำอะไรมีสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) วัดโมลีโลกที่แต่ง “ยี่ ยี่ เทวา มนุสสุสานี่ ฯลฯ” ท่านแต่งถวายรัชกาลที่ 4 เพราะว่ากลัวว่าท่านขึ้นครองราชย์แล้วจะถูกเล่นงานเอา ตอนเป็นพระอาจารย์พระวชิรญาณภิกษุไปสอบเปรียญธรรม 5

ประโยค (อาสนะ นิสิตี = นั่งบนอาสนะ) บอกว่านั่งข้างบนเป็นยังไง ต้องนั่งใน ท่านก็กล่าวว่าจะให้ ถึกอาสนะแล้วนั่งรี ท่านก็โกรธว่ากล่าวค่าใหญ่เลย นึกไม่ถึงว่าจะได้เป็นพระมหากษัตริย์พอรู้ข่าวก็ กลัวมาก ๆ กลัวโดนประหารชีวิตก็เลยแต่ง “ยี่ ยี่ เทวา มนุสฺसानิ ฯลฯ” พระองค์ท่านก็ไม่ทำอะไรก็ ทรงให้อภัยและก็ถวายยศอีกเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) คือความยุติธรรมสำคัญมากยุติ โดยธรรมเป็นธรรมยุติ” (พระราชญาณกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วริยาจารย์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “เป็นเรื่องของคนที่เป็นนักปราชญ์ด้วยกันแล้วไปเจอความคิดของนักปราชญ์ด้วยกันแล้วยอมรับได้จริงๆ เราต้องยอมรับว่าพระแท่นมั่งคิลลาอาสน์ที่พ่อขุนรามคำแหงใช้นี้ก็คือเป็นการแสดงธรรมของพระมหากษัตริย์ต่อพสกนิกรคล้ายกับกษัตริย์ในอดีตผมไม่แน่ใจ โศกมหาราชก็แสดงธรรมเหมือนกันแล้วประเพณีนี้ตกเลยไปถึงรัชกาลที่ 6 เทศนาเสื่อป่า แล้วผมเชื่อว่าตรงนี้อาจจะมีอิทธิพลของแนวคิดแบบ Philosopher King นักปราชญ์ที่เป็นกษัตริย์ ก็คือจะต้องมีความรู้ความสามารถในการสั่งสอนด้วย เพราะฉะนั้นหน้าที่กษัตริย์ไม่ใช่แค่รบทัพจับศึกร้อยอย่างแต่ต้องอบรมศีลธรรมต่อพสกนิกรและประชาราษฎร์และข้าราชการด้วย ผมเชื่อว่าตรงนี้ก็คงจะเป็นการยอมรับและอย่างที่ผมยืนยันว่าเรื่องการยอมรับของนักปราชญ์ที่มีต่อนักปราชญ์ด้วยกันแม้จะต่างยุคต่างสมัยและพระแท่นมั่งคิลลาอาสน์นี้ที่อยู่วัดพระแก้วใช้เทศน์ทุกวันพระและวันทางพระพุทธศาสนาเป็นพระแท่นที่มีประโยชน์ผมเชื่อว่า การยอมรับเป็นสิ่งที่ดีและการร้องทุกข์อะไรนี้เรียกว่าเป็นสิ่งที่ดีตรงจากประชาชนถึงพระมหากษัตริย์เลยจากผู้ปกครองถึงผู้อยู่ใต้ปกครองเลยประเด็นนี้ไม่น่ามีปัญหา” (พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วริยาจารย์ สัมภาษณ์ 2554)

บุญทัน ดอกไธสงได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “พระองค์ทรงขึ้นครองราชสมบัติได้ทรงนำแนวคิดของ พ่อขุนรามคำแหงที่ทรงจารึกไว้ในหลักศิลาจารึกไว้มาเป็นแนวทางในการบริหารประเทศและทรงกระทำตามบูรพมหากษัตริย์ไทยในกาลก่อนที่แสดงให้เห็นว่าสมัยนั้นพระมหากษัตริย์ทรงปกครองให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุขได้เพราะกุศโลบายอย่างนี้ ในสมัยพระองค์ทรงจะกระทำตามเพื่อให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุขดังเช่นสมัยของพระองค์ท่านพ่อขุนรามคำแหง” (บุญทัน ดอกไธสง สัมภาษณ์ 2555)

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ได้วิเคราะห์ไว้ว่า “ผมว่าอันนี้ชัดเจนมาก พสกนิกรคือคนของพระราชา พสกนิกรคือคนของพระเจ้าแผ่นดิน ท่านก็เปิดให้ตั้งแต่โรงเรียนถวายฎีกาท่านชอบมากเรื่องถวายฎีกาอันไหนเป็นความจริงท่านให้รางวัลด้วยในประกาศรัชกาลที่ 4” (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ สัมภาษณ์ 2554)

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อุทยานไต้หวันวิเคราะห์ไว้ว่า “ก่อนที่จะยุติธรรมได้ท่านต้องรู้ข้อเท็จจริงก่อน เพราะฉะนั้นการที่ท่านรู้จักสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนอันเนื่องมาจากเป็น

พระภิกษุสามเณยออกไปพบปะกับประชาชนออกไปพบพื้นที่พบของจริงนี่คือ ต้องรู้ของจริงก่อนนำร่องถึงจะเกิดคามยุติธรรมต้องรู้ของจริงก่อนถึงจะรู้เหตุผล ที่นี้คงต้องเป็นภาคปฏิบัติเพราะว่าท่านรู้เท่าทันความจริง เช่นว่าเจ้าเมืองมันรีดไถประชาชนยังไงท่านทำนโยบายการมาวิ่งเต้นมาติดสินบนขอให้คนโน้นคนนี้เป็นเจ้าเมืองเหมือนเอาผีห้าฝัโหงมาสูบริดประชาชนเป็นบาปกรรมหนักหนา ฉะนั้นไม่รับเด็ดขาดใครจะมาวิ่งเต้นยังงี้ก็ไม่ยอมรับเด็ดขาดแล้วก็ร้องทุกข์โดยตรงถือว่าเป็นหัวใจสำคัญที่สุดตลอดรัชกาล แม้ว่าพระองค์จะสวรรคตแล้วยังรับสั่งพระเจ้าแผ่นดินต่อไปต้องถือเอาการรับฎีกาเป็นพระราชกิจที่สำคัญที่สุดตามรัชกาลต่อไปเรื่อยๆท่านมีกำหนดตายตัวเลยว่าเดือนหนึ่งจะออกกี่ครั้ง” (ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธา สัมภาษณ์ 2554)

ปิยนาค บุญนาคได้วิเคราะห์ไว้ว่า “ในเรื่องของความยุติธรรมในการร้องทุกข์ไขอันนี้ก็อยู่ในนี้เหมือนกันก็ทรงเปลี่ยนแปลงการฎีกาสมัยก่อนรัชกาลที่ 3 มันก็มีการตั้งกองร้องฎีกาแต่คนที่พอร้องได้จะต้องถูกเขียนถูกโทษซะก่อน เพื่อจะให้บอกว่าไม่เป็นความเท็จแต่รัชกาลที่ 3 ให้คนออกมารับไม่ได้บอ่ยแต่รัชกาลที่ 4 ท่านออกรับเองเลยซึ่งท่านจะบอกว่กี่วันกี่วันจะมารับถ้าท่านไม่มาเองท่านก็จะให้ราชโอรสที่ใกล้ชิดมารับหรือน้องท่านก็น่าจะนับรวมกับอันนี้ด้วย เพราะว่าเมื่อคราวพระองค์พระวชิรญาณภิษุทรงเห็นว่า “พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเหมือนพระประธานขัดสมาธินั่งแท่นสูงอยู่ในพระอุโบสถ” ซึ่งไม่ได้ทรงเห็นหรือไม่ได้ทรงได้ยินอะไร ดังนั้นเจ้านายและขุนนางจึงมีโอกาสข่มเหงราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อนอยู่เสมอ ยิ่งกว่านั้นบ่าวไพร่ก็เอาอำนาจของเจ้านาย ขุนนางไปข่มเหงราษฎรอีกต่อหนึ่ง” (ปิยนาค บุญนาค สัมภาษณ์ 2554)

ณรงค์ พ่วงพิศได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “เพราะศิลาจารึกมันก็บอกให้เห็นแล้วว่าและส่งผลในข้อที่ 2 แห่งศิลาจารึกกับพระแท่นมณฑลศิลาอาสน์มันคนละอันกัน พระแท่นมณฑลศิลาอาสน์นั่นก็คือแท่นกระดานหินท่านทำขึ้นมาศิลาจารึกก็บอกไว้ว่า ถ้าเป็นวันโกนวันพระข้างขึ้นข้างแรม แเปด – สิบห้า แเปด – สิบห้า วันนั้นเป็นวันธัมมัสสวนะก็ให้พระภิกษุสงฆ์ขึ้นเทศนา แต่ถ้าเป็นวันธรรมดาไม่ใช่วันธัมมัสสวนะพระองค์จะเสด็จขึ้นเอง ในศิลาจารึกจะบอกเอาไว้ว่า “บรรดาท่วยทั้งหลายพสกนิกรทั้งหลายถือบ้านถือเมืองคือบริหารบ้านเมืองก็มาฟังท่านสั่งสอน” อาจจะเป็นการสั่งสอนในการบริหารบ้านเมืองผมเข้าใจว่าคงไม่ใช่สอนธรรมะอย่างเดียวคงสั่งสอนในเรื่องการบริหารบ้านเมืองด้วยเพราะว่าในนั้นลูกขุนลูกนายและท่วย ท่วยคือท่วยราษฎร ดังนั้นก็แสดงให้เห็นว่าแล้วมันมีประโยชน์กับการนำร่องความยุติธรรมความจริงการนำร่องความยุติธรรมมีอยู่ในพงศาวดารศิลาจารึกได้บอกเอาไว้ว่าใครเจ็บท้องข้องใจให้มาเคาะระฆังกระดิ่งที่แขวนประตูเมืองท่านก็จะออกมาตัดสินคดีความให้อันนี้ถือได้ว่าในศิลาจารึก แต่ถ้าหากว่าพูดถึงเรื่องของพระแท่น มณฑลศิลาอาสน์ถามว่ามันเกี่ยวข้องกับคามยุติธรรมร้องทุกข์โดยตรงต่อพระมหากษัตริย์ไหมผมเข้าใจว่ามันก็มีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเนื่องจากว่าการที่ท่านให้บรรดาขุนนางข้าราชการทั้งหลาย

ได้มาใกล้ชิดกับพระองค์ในขณะที่วันธรรมดาซึ่งไม่ใช่วันพระซึ่งพระองค์สั่งสอนอบรมในฐานะท่านเป็นพ่อขุน ท่านก็ทำให้ลูกขุนทั้งหลายรู้ว่าต้องทำอะไรในสิ่งที่เกิดประโยชน์แก่ราษฎรแก่ประชาชนแก่ประเทศชาติซึ่งอันนี้จะว่าไปแล้วมันก็ไปสอดคล้องกับในศิลาจารึกท่านบอกว่าท่านให้ติดกระดิ่งไว้ที่ประตูเมืองใครมีเรื่องเจ็บท้องข้องใจก็ให้มาเคาะพระองค์ก็จะมาตัดสินคดีความลักษณะอย่างนั้นมันก็เป็นการชี้ให้เห็นว่าในศิลาจารึกนั้นแม้ทั้งในพระแท่นมณฑลศิลาอาสน์นั้นเองก็เป็นตัวที่จะชี้แนวคิดหรือสร้างแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องการให้ประชาชนอยู่ดีมีสุขในฐานะท่านเป็นเจ้าขุนพ่อขุนรามคำแหงเป็นพ่อขุน

เพราะฉะนั้นรัชกาลที่ 4 ท่านได้รับอิทธิพลจากนี้ท่านก็อาจจะจะเป็นพ่อขุน (สมัยรัตนโกสินทร์) นั่นคือหมายความว่าคนทั้งหลายที่สามารถฟังสิ่งที่ท่านสั่งสอนอบรมได้ให้ความเป็นธรรมได้เพราะฉะนั้นขอให้ไปดูถ้าเราไม่เชื่อว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องจริงให้ไปดูในประกาศในรัชกาลที่ 4 ซึ่งท่านประกาศในแต่ละเรื่องๆ มีทั้งเรื่องยุติธรรมเรื่องของความถูกต้อง ไม่ถูกต้องอะไรต่างๆ ให้ราษฎรได้รับรู้สิ่งเหล่านี้ทำให้เห็นว่าอยู่ใกล้ชิดกับราษฎรตามแบบอย่างพ่อขุนรามคำแหงนั้นผมคิดว่ามันมีอิทธิพลต่อวิถีคิดของท่านก็จากศิลาจารึกแท่นนั้นและก็จากพระแท่นมณฑลศิลาอาสน์ท่านพ่อขุนรามคำแหงได้ขึ้นไปนั่งแล้วสั่งสอนผู้คนทั้งหลายในการปกครองบ้านเมืองซึ่งพระองค์ท่านก็คงได้ใช้วิธีการเดียวกันเพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 4 ท่านทำท่านบอกให้ใครต่อใครรู้ว่าท่านต้องการจะทำอะไรการประกาศรัชกาลที่ 4 ท่านประกาศอยู่เรื่อยๆ ถึงแม้ไม่ได้อยู่ใกล้ชิดแต่การประกาศไปแล้วก็เหมือนกับว่าคนได้ออยู่ใกล้ชิดกับท่านเพราะรู้ท่านพูดอะไรรู้ว่าท่านพูดอะไรรู้ว่าท่านคิดอะไรอยู่มันก็เหมือนพ่อขุนรามคำแหงนั่งอยู่บนเก้าอี้แล้วก็ทุกคนก็นั่งอยู่บนเก้าอี้ท่านก็นั่งบนพระแท่นมณฑลศิลาอาสน์คือ นัยของมันอยู่ตรงที่ว่าท่านจะสื่อกับผู้คนรอบข้างของท่านอย่างไร สมัยของพ่อขุนรามคำแหงคนยังน้อยอยู่ที่เรียกมามานั่งฟังกันเดี๋ยวมันจะพูดให้ฟังสอนกันไปสอนโน้นสอนนี้สอนกันไป แต่สมัยพระองค์คนมันเยอะแล้วและความเป็นกษัตริย์อยู่ในฐานะเป็นสมมติเทพตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่รัตนโกสินทร์ยังคงมีไว้แต่ว่าก็คงไม่เข้มแข็งไม่เข้มงวดเหมือนในสมัยอยุธยาแล้วมันเข้าสู่ยุคมนุษยนิยม

เพราะฉะนั้นพระมหากษัตริย์จะเหมือนคนธรรมดามากขึ้นเพราะฉะนั้นที่ท่านเขียนใบประกาศประกาศเป็นเล่มหนามากแสดงตอนนั้นคนรู้หมดเหมือนอยู่ใกล้ชิดกับท่านเลยเพราะอ่านประกาศประกาศครั้งแรกอาจจะติดใจตามกำแพงเมืองต่อมาก็มีผู้รวบรวมขึ้นมาก็ทำให้รู้ขุนนางก็รู้ราษฎรก็รู้ท่านคิดอะไรดีไม่ใช่อะไรเข้าไปอยู่ในหัวใจประชาชนผมคิดว่าทำให้การที่คนมีความรู้สึกว่าบอกกับพระเจ้าแผ่นดินได้อะไรได้ใครเจ็บท้องข้องใจอะไรไปร้องฎีกาได้มันทำให้เราย้อนกลับไปถึงว่าการที่ท่านได้ศิลาจารึกมาเนื้อหาในศิลาจารึกในบางส่วนนั้น ได้ถูกท่าน

นำเอามาใช้ในการปฏิบัติพระองค์ในการบริหารบ้านเมืองในนี้ต้องวิเคราะห์หนึ่งเพราะมันจะไม่บอกอะไรตรงๆเราต้องมองถึงความปฏิสัมพันธ์” (ณรงค์ พ่วงพิศ สัมภาษณ์ 2554)

สุภาภรณ์ จินตคามณี โรจน์ ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “มันเป็นนโยบายในรัชกาลที่ 4 ทรงพยายามใกล้ชิดกับประชาชนและภาพลักษณ์ของกษัตริย์ทรงใส่ใจในพุทธศาสนาในธรรมะแต่เดิมสมัยทวารวราชในสมัยอยุธยา ทรงไม่สนใจในเรื่องนี้พอถึงสมัยรัตนโกสินทร์ก็จะเน้นสมมติราชมากกว่าทวารวราช” (สุภาภรณ์ จินตคามณี โรจน์ สัมภาษณ์ 2554)

สรุปได้ว่า จากการสัมภาษณ์จะพบได้ว่าส่วนใหญ่มีความคิดเห็นเหมือนกันว่า พระวชิรญาณภิกษุได้ทรงเสด็จออกธุดงค์ตามหัวเมืองต่างๆ ได้ทรงค้นพบหลักศิลาจารึกและพระแท่นมณีศิลาพระองค์ทรงสนพระทัยและได้ศึกษาอย่างจริงจังจนสามารถอ่านออกจึงได้ทราบว่าเป็นหลักศิลาจารึกและพระแท่นมณีศิลาของพระมหากษัตริย์ไทยสมัยสุโขทัยพระนามว่า พ่อขุนรามคำแหง เอาไว้ว่าราชการและตัดสินคดีความต่างๆ พระองค์ทรงนำแนวความคิดนี้เป็นนโยบายในการปกครองและบริหารประเทศและทรงเน้นในความยุติธรรมมาก หลังจากพระองค์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติพระองค์ทรงปรับเปลี่ยนแปลงการร้องทุกข์แต่เดิมต้องไปตีกลองที่ทิมดาบกรมวัง ให้พระเจ้าแผ่นดินทรงได้ยินเสียงกลองก็โปรดฯ ให้มารับฎีกาจึงเรียกกันว่า ตีกลองร้องฎีกา ครั้นผู้มีอำนาจมาคิดกันไม่ให้ราษฎรเข้าถึงกลองทำให้การถวายฎีกาก็ยากขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งประเพณีเสด็จออกรับฎีการายธุดงค์ด้วยพระองค์เองทุกวัน โคนเดือนละ 4 ครั้ง ให้เจ้าพนักงานตีกลองวินิจฉัยเกรงเป็นสัญญาณให้ราษฎรเข้าถวายฎีกาได้เป็นนิมิต ถ้าหากพระองค์ติดภารกิจสำคัญก็จะให้พระเจ้าน้องยาเธอหรือพระราชโอรสรับฎีกาแทนพระองค์ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อประชาชนมาก พระองค์พระราชทานเงินให้กับผู้มาถวายฎีกาถ้าหากว่าเรื่องถวายฎีกาได้ชำระความเป็นไปตามเรื่องราวฎีกาก็จะพระราชทานเงินเพิ่มอีกด้วย

ซึ่งมีความสอดคล้องกับแอ็บบ็อต โลว์ มอฟเฟ็ทได้บันทึกไว้ว่า “ในระหว่างที่พระองค์ทรงดำรงพระสมณเพศ พระองค์ได้ทรงค้นพบหลักศิลาจารึกหลักหนึ่ง มีข้อความตอนหนึ่งว่า “ในปากปทุมมิกคิงจอนหนึ่งแขวนไว้หนั้น ไพร่ฟ้าหน้าใสกลางบ้านกลางเมืองมีถ้อยมีความเจ็บท้องข้องใจ มนนจากกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบไว้ไปส่วนนคคิงอันแขวนไว้ พ่อขุนรวมคำแหงเจ้าเมืองได้ยินเรียก เมื่อถามสวนความแก่มนนด้วยชื่อ” พระราชกรณียกิจอันสำคัญ ประการหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกระทำคือการรื้อฟื้นสิทธิในการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาซึ่งมีมาแต่โบราณกาล เพื่อแสวงหาความยุติธรรมพระองค์ทรงเห็นว่าสิทธิอันนี้เป็นรากฐานของความอยู่เย็นเป็นสุขของบรรดาอาณาประชาราษฎร์ของพระองค์ แม้เมื่อพระองค์ใกล้จะเสด็จสวรรคตอยู่แล้วพระองค์ยังทรงรับสั่งกับผู้ที่เฝ้าใกล้ชิดในพระที่นั่งว่าอย่าให้การทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาของราษฎรต้องมีอันยกเลิกไป ได้ทรงคะเนว่าในระหว่างรัชสมัยของพระองค์ พระองค์ได้ทรงรับพิจารณาฎีกาของ

ราษฎรประมาณปีละเกือบพันราย” (แอ็บบ๊อต โลว์ มอฟเฟ็ท แผ่นดินพระจอมเกล้า แปลโดย นิจทอง โสภิตแปล 2520: 15-16)

นฤมล ชีรวัดน์ก็ได้เขียนวิทยานิพนธ์ไว้ว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางระเบียบการถวายฎีกาในรัชสมัยของพระองค์ให้รัดกุมยิ่งขึ้น ทรงออกพระราชบัญญัติประกาศให้ราษฎรทราบถึงวิธีการถวายฎีกาพระองค์ทรงมารับถวายฎีกาข้างขึ้น 2 ครั้ง ข้างแรม 2 ครั้ง เดือนละ 4 ครั้งแล้วมีพระบรมราชโองการโปรดราชบุรุษอ่านถวายและทรงให้ตุลาการชำระความโดยเร็วพระองค์ทรงแนะนำว่าให้เขียนตัวอักษรให้ชัดเจนอ่านง่ายถ้ามีผู้ขัดขวางในการฎีกาให้มาถวายตอนเสด็จราชดำเนินในที่ต่างๆถ้าไม่มีผู้ขัดขวางห้ามถวายฎีกาเด็ดขาดขณะเสด็จราชดำเนิน อีกประการหนึ่งผู้ถวายฎีกาจะต้องปรากฏตัวห้ามทำบัตรสนเท่ห์ทิ้งไว้ไม่ได้ ต่อมาทรงมีประการเพิ่มเติมให้ผู้ที่มาถวายฎีกาด้วยตัวเองไม่ได้ ให้ฝากฎีกาญาติพี่น้องหรือมุลนายมาถวายแทนและทรงโปรดพระราชทานเงินแต่ผู้ที่มาถวายฎีกาเป็นเงินบำเหน็จคนละ 1 สลึง เมื่อชำระได้ความเป็นไปตามเรื่องราวที่ผู้ยื่นถวายฎีกาแล้วจะพระราชทานเงินเพิ่มให้อีกสลึงหนึ่งเป็นรางวัลการถวายฎีกายังเป็นผลดีต่อพระองค์ทางการเมืองหลายประการคือ ทรงทราบความประพฤติของเจ้านายและข้าราชการได้ตามความเป็นจริงเนื่องจากราษฎรนิยมถวายฎีกากันมากเจ้านายถูกตรวจสอบด้วยฎีกาจึงไม่กล้าใช้อำนาจข่มเหงราษฎร ได้รับความนิยมยกย่องจากประชาชนอย่างมาก ในฐานะผู้พิทักษ์ความยุติธรรมสูงสุด” (นฤมล ชีรวัดน์ 2525: 249-254)

4.3 การสร้างพระสยามเทวาธิราช

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำริว่า ประเทศต่างๆ ในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์เช่นพม่าก็ดี มาลายูก็ดี หรือเวียดนามก็ดี ต่างก็ถูกชาวยุโรปเข้ามาแย่งไปอยู่ในอำนาจหมดสิ้นเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษบ้างของฝรั่งเศสบ้าง มีแต่เพียงประเทศไทยชาติเดียวเท่านั้นที่รอดปลอดภัยมาได้จนทุกวันนี้และทรงพระปรีชาสามารถในการรักษาประเทศนี้ชะรอยจะมีเทพยดาองค์ใดองค์หนึ่งคอยพิทักษ์รักษาบ้านเมืองไว้เป็นแน่แท้จึงได้มีพระประสงค์จะทำรูปเทพองค์นั้นไว้บูชา ด้วยพระกตัญญูทเวที จึงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ซึ่งขณะดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้า รับราชการในกรมช่างสิบหมู่ปั้นหล่อรูปสมมติเทพองค์นั้นขึ้นมาตามรูปลักษณะคือ เป็นเทวรูปประทับยืนทรงเครื่องต้น พระหัตถ์ขวาทรงพระขรรค์ พระหัตถ์ซ้ายยกเสมอพระอุระในท่าประทานพร มีขนาด 8 นิ้วฟุต มีความงดงามได้สัดส่วนมากหล่อขึ้นด้วยทองคำทั้งองค์ทรงถวายพระนามว่า “พระสยามเทวาธิราช” โปรดให้อัญเชิญไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่งทรงธรรมในหมู่พระพุทธรูปมหาเศวตฉัตร จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 9 ท่านมีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

4.3.1 พระสยามเทวาธิราชเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน

พระราชญาณกวีได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “เรื่องพระสยามเทวาธิราช รัชกาลที่ 4 เป็นคนสถาปนาขึ้นมาเนื่องจากว่าคนสมัยก่อนยังเชื่อเรื่องเทพเทวาสูง แม้ว่ารัชกาลที่ 4 สอนเรื่องเหตุผลเรื่องตรรกะ เรื่องวิทยาศาสตร์พระพุทธศาสนาถูกแปลงให้เป็นวิทยาศาสตร์ทั้งหมด แต่พระองค์ก็ทรงหวังว่า คนจำนวนหนึ่งมันไม่สามารถจะเข้าใจได้หรือการสอนวิทยาศาสตร์สอนแบบฝรั่ง OK แต่สอนแบบคนไทยทั่วไปที่ยังป่าเถื่อนอาจจะไม่เข้าใจก็ได้ แต่ถ้าสอนแบบบวงสรวงบูชา ชักหน่อยหนึ่งเอาหลักเทวดา เทวดาที่ทำให้คนรู้สอนให้คนรักชาติ ถ้าอย่างนั้นเอาพระสยามเทวาธิราช เทวดาที่ชื่อสยามหรือเทวดาที่ปกครองสยามไม่ใช่เทวดาทั่วไปหมายความว่า พระเจ้าของชาวพุทธ ความหมายพระเจ้าชาวพุทธ คือฝรั่งก็มีพระเจ้า พระเจ้าโศวเราจะทำยังไงดี ฝรั่งบอกขนาดนี้เราจะทำอย่างไรดี เปลี่ยนคนนับถือศาสนาคริสต์เยอะมากเลย ถ้าอย่างนั้นเราสร้างพระเจ้าชื่อสยามขึ้นมาแล้วกันพระเจ้าของเราเองกรณีที่คุณอยากนับถือพระเจ้าทำให้เป็นผลดีต่อการปกครองเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนเรียกว่าไม่เสียลูกค้า” (พระราชญาณกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ได้วิเคราะห์ไว้ว่า “ในการสร้างพระสยามเทวาธิราชขึ้นเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาราษฎร์ผมมองอย่างนี้ว่าคนที่เป็นหมู่ใหญ่ต้องมี Social of Heart or Social of Mind คือ เป็นศูนย์รวมหรือเป็นตัวรวมจิตใจเรานึกย้อนไปประมาณ พ.ศ. 316-318 ณ ตอนใต้ของจีนแถบๆเทือกเขาอันไตมีคนไทยอยู่กลุ่มหนึ่งนำโดยขุนหลวงแก้ว ประมาณ 5 แสนคน ขุนหลวงแก้ววิตกไม่ไหวฝีมือคนไทยแต่วิตกการรวมตัวกันของคนไทยที่ระส่ำระสายขุนหลวงแก้วจะวางแผนทำอย่างไรจะคนไทยรวมเป็นหนึ่งเดียวในที่สุดก็นึกถึงพระพุทธศาสนาจึงพาคนห้าแสนคนไปปฏิญาณตนเป็นพุทธมามะกะต่อหน้าพระเถระตรงนั้นว่าเราเป็นชาวพุทธจะปฏิบัติหลักการพุทธแล้วรวมตัวกันเป็นเอกภาพหนึ่งเดียวกันคือพระพุทธศาสนา ไม่แตกแยกเพราะฉะนั้นตรงนี้ผมเชื่อว่า ณ ตรงนั้นตรงกับพ.ศ.ที่รัชกาลที่ 4 ครองราชย์คงจะพาคนทั้งหมดแสดงเป็นพุทธมามะกะคงไม่สะดวกจึงต้องสร้างสิ่งรวมใจก็ต้องอาศัยอภินิหารกันหน่อย เป็นกุศโลบายก็เลยสร้างพระสยามเทวาธิราชขึ้นมีผลก็คือคนถือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว Two in One เมื่อเจอพระสยามเทวาธิราชก็เท่ากับเจอเทวดาผู้มีฤทธิ์ปกปักรักษา ประการที่ 2 พระสยามเทวาธิราชนั้นก็เปรียบเหมือนกับเทพศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นตัวแทนของพระมหากษัตริย์ เมื่อคนยอมรับบูชาพระสยามเทวาธิราชแล้วก็เท่ากับยอมรับพระมหากษัตริย์ด้วยเป็นขวัญเป็นกำลังใจจนเป็นผลดีต่อการปกครองประเทศก็คือทำให้คนมีความเป็นหนึ่งเดียวทางจิตใจเหมือนกับเจตนารมณ์ของขุนหลวงแก้วที่ถวายตนเป็นพุทธมามะกะรวมใจเป็นหนึ่ง” (พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ สัมภาษณ์ 2554)

ทองต่อ กล่าวไว้ ณ อยุธยาได้ให้ความเห็นไว้ว่า “ความเชื่อมั่นสร้างศูนย์รวมจิตใจคือคนไทย นอกจากนับถือพุทธศาสนาแล้วยังนับถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เรื่องเทวดา

เพราะฉะนั้นเรื่องการจะสถาปนาเทวดาที่ศักดิ์สิทธิ์ที่จะคุ้มครองป้องกันประเทศคุ้มครองประชาชนได้เป็นเรื่องไม่เสียหาย ไม่ได้หมายความว่า การบูชาพระสยามเทวาธิราชแล้วจะทำให้ทอดมือทอดเท้าไม่ทำมาหากินอย่าเอาแต่บูชาอย่างเดวิดคิดสินบนอย่างเดวิดไม่ใช่ มันทำให้เกิดมีพลังใจในการที่จะต่อสู้ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต” (ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อุษยา สัมภาษณ์ 2554)

ปิยนาด บุณนาคแสดงความคิดเห็นไว้ว่า “ในยามบ้านเมืองถูกภัยคุกคามของยุโรปตะวันตกความทันสมัยเข้ามาในสังคมไทยอย่างมากท่านคงคิดว่าควรจะมีที่พึ่ง อาจารย์ไม่ได้ศึกษาเรื่องนี้มากแต่อาจารย์ก็คิดว่า ท่านก็สร้างอุกณะเพราะว่าคนไทยเรามีความศรัทธาความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ท่านก็เก่งใจ เอาทุกอย่างเลยท่านเอาทั้งธรรมะเอาทั้งวิทยาศาสตร์เอาทั้งดาราศาสตร์ท่านเป็นนักวิทยาศาสตร์มากเลยนะแต่ท่านไม่ได้ทิ้งความเป็นตะวันออก ในประเด็นนี้ก็แน่นอนท่านก็คือ ต้องการให้พระสยามเทวาธิราชนี้เป็นศูนย์รวมจิตใจก็ทำให้การปกครองบริหารบ้านเมืองก็เมื่อคนมีที่ศูนย์รวมจิตใจก็มีที่พึ่งก็จะ Happy เพราะตอนนั้นคนจะหันไปถามถึงพระสยามเทวาธิราชเยอะนะ บางคนยังเคยบอกว่าบ้านเมืองรอดมาได้เพราะว่าพระสยามเทวาธิราช เพราะสิ่งที่ท่านทำก็เป็นประโยชน์ต่อคนรุ่นหลังด้วย” (ปิยนาด บุณนาค สัมภาษณ์ 2554)

สุภาภรณ์ จินตคามณีโรจน์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “ช่วงนั้นเราถูกคุกคามโดยฝรั่งโดยการล่าอาณานิคมอย่างเข้มข้นเขมรลาวก็เป็นเมืองขึ้นแล้วรัชกาลที่ 4 ทรงดำริว่าชะลอสยามนี้จะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไรบางอย่างปกป้องรักษาเรายูรอดมาได้ ก็คล้ายกับว่าเพื่อขวัญและกำลังใจส่งผลทางจิตวิทยาในการปกครอง” (สุภาภรณ์ จินตคามณีโรจน์ สัมภาษณ์ 2554)

4.3.2 การสร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนบูรพกษัตริย์ของสยามประเทศ

พระเทพวิสุทธิกวีได้ให้ความคิดเห็นไว้ว่า “การบูชาเทวดาเป็นเรื่อง “เทวดาพลี” ที่ลฤห์สดีพึงกระทำตามคำสอนในพระพุทธศาสนา แต่พระองค์อาจจะทรงพระดำริไกลไปกว่านั้นนั่นคือ การบูชาคุณพระบูรพกษัตริย์ทำให้ประชาชนมีศรัทธามุ่งไปที่เดียวกันความเป็นเอกภาพจะเกิดขึ้นได้ง่ายโดยเฉพาะเมื่อมีรูปเคารพเป็นรูปธรรมขึ้นมา” (พระเทพวิสุทธิกวี สัมภาษณ์ 2554)

บุญทัน ดอกไธสงได้วิเคราะห์ไว้ว่า “ในนี้เป็นแนวความคิดของศาสนาพราหมณ์เราก็พยายามจะเอามาเป็นพุทธเป็นตัวแทนของบูรพมหากษัตริย์ทั้งหมด โดยใช้วิธีพราหมณ์สร้างเป็นเทวดาขึ้นมาเพื่อมาเป็นสัญลักษณ์เขาเรียกว่า Single Symbolic Interactlism หรือปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์เอกภาพ เพื่อจะสร้างเอกภาพขึ้นมาเป็นบุคลาธิษฐานแต่ก็สามารถจงใจคนได้ อะไรก็ตามที่รัฐ โฆษกมันเป็นนโยบายเป็นสัญลักษณ์แบบพระแก้วมรกตศาสนามีพระแก้วมรกตเอกภาพอยู่นี้มีสองเอกภาพ” (บุญทัน ดอกไธสง สัมภาษณ์ 2555)

ณรงค์ พ่วงพิศได้วิเคราะห์ไว้ว่า “ผมคิดว่าประเด็นนี้ถูกแล้วคำถามที่ผมถามว่าทำไมต้องทำตรงนี้ให้เป็นที่ศูนย์รวมจิตใจล่ะทำไม เพราะก่อนหน้านั้นสงครามไทยสงครามเก้าทัพ

สมัยรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์เราก็รอดมาได้พม่าก็ถอยทัพกลับไปเกิดกรณีวังหน้ากับวังหลวง รัชกาลที่ 1 กับวังหน้าก็คือที่วัดมหาธาตุกับวังหลวงทางโน้นแต่ทุกอย่างก็ลงเอยได้ไม่มีการรบราฆ่าฟันพระที่นั่งทรงมาไกล่เกลี่ยแล้วก็หลังจากนั้นมารัชกาลที่ 2 ครองราชย์ก็มีการกวาดล้างศัตรูทางการเมืองลูกหลานของพระเจ้าตากสินกรมขุนกษัตราธิราชที่ 1 ก็ถูกประหารชีวิตแล้วก็ถูกเจ้านายของวังหน้าก็ถูกประหารชีวิตเพราะเห็นว่าข้อกล่าวหาว่าเป็นกบฏแต่ว่าทุกอย่างก็ค่อยเรียบร้อยไปไม่มีปัญหาอะไรพอมารั้งมาถึงปลายรัชกาลที่ 2 ก็มีฝรั่งมังค่าเข้ามาขณะในสมัยรัชกาลที่ 2 พอปลายรัชกาลที่ 2 ขณะนั้นพม่ากำลังโดนอังกฤษถล่มแล้วแต่เราก็ไปเจรจากับอังกฤษแต่ก็ตกลงอะไรไม่ได้ก็ยุติไปพอรัชกาลที่ 3 ขึ้นครองราชย์ก็ในที่สุดก็เจรจากันได้มีทั้งอังกฤษมีทั้งอเมริกามีทั้งฝรั่งเศสซึ่งดูเหมือนว่าพลาดท่าตรงนั้นฝรั่งอาจจะเข้ามายึดครองก็ได้แต่ก็สามารถเจรจากันไว้ได้แล้วฝรั่งก็กลับไปแล้วก็มาค้าขายกันแต่มีตอนท้ายรัชกาลที่ 3 เท่านั้นทำท่าว่าจะมีเรื่องแต่ในที่สุดก็ตกลงกันไว้ได้เขาก็กลับไปแต่ถ้ามาอีกก็ต้องเอาเรือปืนมาด้วย Gun boat policy นโยบายเรือปืนมาบังคับ

รัชกาลที่ 4 ขึ้นครองราชย์ท่านก็มองเห็นว่าเมืองไทยเป็นอย่างไรปัญหาคือว่าทำไมเราจึงรอดตายมาได้ตลอดเวลาสุดท้ายเราก็รอดมาได้ นั่นคือประการที่หนึ่ง ประการที่สองเราจะเห็นได้ว่าการที่รัชกาลที่ 4 แจกแจงให้เซ็นสัญญาเบาริงกับอังกฤษหลังจากนั้นเราก็เซ็นสัญญาอีกหลายประเทศตามมาซึ่งลักษณะอย่างนี้การที่ท่านเซ็นสัญญามันแค่เป็นการยืดเวลาการครอบครองประเทศของมหาอำนาจตะวันตกได้อย่างเฉลียวฉลาดทีเดียวเรียกว่าถ้าเราขัดขวางแบบพม่าอังกฤษจะถือเป็นสาเหตุเลยแต่เราก็ยินยอมจะเอาทุกอย่างจะเอาภาษีเท่าไรอะไรทุกอย่างไม่ว่ากันผมไม่พูดถึงรายละเอียด แต่ท่านเซ็นสัญญาเรียบร้อย ที่นี้ปัญหาเกิดขึ้นก็คือว่าในสังคมไทยช่วงนั้นตอนปลายรัชกาลที่ 3 ก่อนจะขึ้นรัชกาลที่ 4 มีความวิตกกังวลในหมู่ขุนนางข้าราชการว่าเมืองไทยเห็นทีจะไม่รอดจากฝรั่งมังค่าแน่นอนหลายคนหวาดกลัวเพราะว่ามันมีตัวอย่างมาแล้วทั้งในพม่าทั้งในเวียดนามในจีนมันเริ่มมาขยับเข้ามาใกล้ทุกทีในสมัยรัชกาลที่ 3 ทางข้างใต้มาลาญทุกคนวิตกกังวลมากแต่รัชกาลที่ 4 ใช้กุศโลบายในแง่ที่ว่าอันนี้เป็นประเด็นที่สำคัญคือ สร้างขวัญกำลังใจให้กับบรรดาคนไทยในขณะนั้นถึงแม้ว่าเหตุการณ์วิกฤติที่ผ่านมาทั้งหลายเราเอาตัวรอดมาได้ความจริงนั้นอาจจะเพราะความสามารถของพระมหากษัตริย์เองและข้าราชการขุนนางไทยที่มีความคิดเห็นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแก้ไขปัญหามันเมืองมาได้ตลอดแต่มันก็จะอาจจะยังไม่ถูกต้องทั้งหมดความรู้สึกรักชาติของคนไทยที่ยังยึดมั่นในเรื่องสิ่งอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์

เพราะฉะนั้นสิ่งที่ท่านพูดว่าไว้น่าจะเป็น “พระสยามเทวาธิราช” ที่ปกปักรักษาพวกเราอยู่อย่างนี้ให้เราอยู่ร่มเย็นเป็นสุขได้โดยไม่ต้องเสียบ้านเสียเมืองมาจนทุกวันนี้ แล้วท่านก็เลยสร้างให้เจ้านายพระองค์หนึ่งทำรูปพระสยามเทวาธิราชอย่างที่เรเห็นขึ้นมาแล้วก็ทำ

พิธีกรรมทางพุทธทางธรรมให้ถือเป็นสัญลักษณ์ของไทย สยามเทวธิดาเทวธิดายิ่งใหญ่ ความจริงพระสยามเทวธิดาคือบูรพกษัตริราชเจ้าทั้งหลาย ผมว่ามองในมุมหนึ่งก็คือการสร้างฐานอำนาจสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เข้มแข็งเพราะว่าพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์นั้นก็ทรงมาปกป้องคุ้มครองแผ่นดินของเราเพราะฉะนั้นไม่ต้องกลัวเพราะเรามีพระสยามเทวธิดาจนกระทั่งในปัจจุบันนี้ เพราะฉะนั้นพระสยามเทวธิดาคือการสร้างเป็นศูนย์รวมเพื่อหล่อหลอมให้คนที่กำลังวิตกกังวลเกี่ยวกับเรื่องอันตรายที่จะเกิดภายนอกภายใน เพราะฉะนั้นเป็นเรื่องที่สรุปได้เลยว่า เพราะต้องการเป็นสิ่งศูนย์รวมจิตใจให้กับคนไทยที่กำลังหวาดกลัววิตกกังวลเกี่ยวกับภัยที่จะเกิดขึ้นกับบ้านเมืองให้หันมารวมกันเพราะว่าถ้ามีพระสยามเทวธิดาเป็นเครื่องบูชาแล้วนี่ก็จะปกป้องคุ้มครองคนไทยได้” (ณรงค์ พ่วงพิศ สัมภาษณ์ 2554)

4.3.3 การเชื่อมโยงระหว่างพระมหากษัตริย์กับพสกนิกร

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “พระสยามเทวธิดาอย่างที่ผมได้บอกแล้วว่า ท่านสร้างความสัมพันธ์ใหม่ขึ้นมาพระมหากษัตริย์หรือ King เดิมสัมพันธ์กับไพร่ทาสนี่เป็นของเดิม ผมคิดว่าเป็นสิ่งที่ท่านทำใหม่ท่านไม่ต้องการคำนี้ ท่านต้องการคำใหม่คือคำว่า “พสกนิกร” ผมคิดว่าพสกนิกรเป็นศัพท์ที่สร้างขึ้นใหม่ในทางการเมืองซึ่งมันก็มีสิ่งที่คุณยรวมทางจิตใจผมคิดว่ามันเกี่ยวโยงกัน ในความคิดเห็นผมเพราะว่าอย่างนั้น พสกนิกรไม่รู้มาจากไหนอย่างไร ก็ต้องมีตัวเชื่อมโยง ผมเชื่อว่าเป็นการสร้างตัวเชื่อมโยง” (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ สัมภาษณ์ 2554)

สรุปได้ว่าการสัมภาษณ์ผู้ให้สัมภาษณ์มีความคิดเห็นไปแนวทางเดียวกันคือ เป็นกุศโลบายในการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับเจ้านายข้าราชการและราษฎรให้มีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจเวลาท้อแท้กับเหตุการณ์ต่างๆ ในขณะที่ชาวตะวันตกกำลังล่าอาณานิคมและเป็นการบูชาบูรพกษัตริย์ที่ทรงปกครองกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์ให้คุ้มครองปกป้องรักษาประเทศสยามรอดพ้นจากการล่าอาณานิคมของชาวตะวันตกและสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระมหากษัตริย์ที่ปกครองประเทศสยามมายาวนานให้มีความรักความสามัคคีก็จะช่วยกันฟันฝ่าอุปสรรคไปได้ด้วยดี พระสยามเทวธิดานั้น เป็นเทวรูปหล่อยืนทรงเครื่องกษัตริย์สวมมงกุฏ พระหัตถ์ขวาทรงบรรทัดพระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นจีบ พระครุฑนเศมอพระอุระ องค์พระสยามเทวธิดาสถิตอยู่ในเรือนแก้วที่ทำด้วยไม้จันทน์แบบวิมานแก่งจีน แล้วก็มีคำจารึกที่เบื้องผนังหลังเป็นอักษรจีน ซึ่งถ้าเราแปลเป็นภาษาไทยก็จะได้ว่า “ที่สถิตแห่งพระสยามเทวธิดา” ในเรือนแก้วนี้

พระอุครคณาภิรักษ์ (กิตติวุฒโฒิกกุ) ในหนังสือเรื่องพระสยามเทวธิดาได้กล่าวไว้ว่า “มูลเหตุแห่งการเกิดเรื่องนี้ก็เนื่องมาจากความเชื่อถือในพระพุทธรูปศาสนานั่นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชื่อในเทวดาผู้คุ้มครองให้

พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์จักรี ตลอดจนการที่ประเทศชาติของเราได้อยู่รอดปลอดภัยจากภัยอันตรายต่างๆอย่างใหญ่หลวงมาทุกครั้งทุกยุคทุกสมัยนั้น ก็น่าจะเป็นเหตุมาจากเทวดาคุ้มครองชาติไทยและพระราชวงศ์องค์เดียวกันนี้ จึงได้เกิดมีการหล่อพระสยามเทวาธิราชขึ้นเพื่อเป็นเทพารักษ์คุ้มครองพระบรมราชวังและประเทศไทย คติความเชื่อถืออย่างนี้มีอยู่ทั่วไปในหมู่พุทธศาสนิกชน ที่เราสร้างศาลพระภูมิขึ้นแล้วก็เราทำเจี๊วรูปของเจี๊วดินั้น ก็คือเป็นรูปของเทวดา ซึ่งเรียกกันว่าพระภูมิเทวดา สำหรับเอาไว้บูชาตามศาลพระภูมิตามบ้านของเรานั้นเอง” (พระครูอุครคณาภิรักษ์ (กิตติวุฑฺโฒภิกขุ) 2554: 17-32)

4.4 การเข้าเฝ้ากษัตริย์ของชาวต่างชาติและประชาชนทั่วไปสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าประเทศทั้งหลายทางตะวันตกออกนี้ ต่อไปภายหน้าคงจะมีแต่การเกี่ยวข้องกับฝรั่งมากขึ้นทุกทีถ้าไม่เปลี่ยนรัฐฎาภิบาลนโยบายของประเทศสยามให้ฝรั่งนิยมว่าไทยพยายามบำรุงบ้านเมือง ให้เจริญตามอารยธรรม ก็อาจจะไม่ปลอดภัยไปได้มั่นคง เพราะฉะนั้นเมื่อถึงงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ประเพณีเก่า ในวันเสด็จออกมหาสมาคมในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยด้วยพระราชบรมราชานุญาตให้พวกฝรั่งที่อยู่ในกรุงเทพฯเข้าเฝ้าด้วย เพราะเป็นแต่มีฝรั่งประมาณ 10 คน เข้าไปยืนเฝ้าอยู่ข้างหลังแถวที่ขุนนางหมอบ จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 9 ท่านมีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

4.4.1 การเข้าเฝ้ากษัตริย์ของชาวต่างชาติและประชาชนทั่วไปก่อให้เกิดประโยชน์ต่อพระองค์เป็นการมุ่งพัฒนาประเทศชาติ

พระเทพวิสุทธิกวีได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “ข้อนี้ชัดเจนแล้วว่าพระองค์ทรงมุ่งพัฒนาทั้งประเทศชาติ พระศาสนา ประชาชน วัฒนธรรม ประเพณี จารีต เพื่อความทันสมัยเป็นที่ยอมรับของนานาชาติไม่ให้เขาดูถูกดูแคลนว่าชาวสยามล้าสมัย” (พระเทพวิสุทธิกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระราชญาณกวีได้วิเคราะห์ไว้ว่า “พระองค์ทรงปรับเปลี่ยนทำให้ชาวต่างชาติมองเห็นว่าพระองค์ท่านทันสมัย อันนี้ก็เป็นสิ่งที่พระองค์ท่านได้รับความไว้วางใจเชื่อถือตั้งแต่ตอนพระองค์ทรงเป็นพระแล้ว ไปไหนมาไหนก็ทำเป็นปกติแล้วประชาชนก็ไว้วางใจชาวต่างชาติก็ไว้วางใจ พระองค์ท่านก็ทรงไว้วางใจพวกเหล่านี้ พอเป็นกษัตริย์คือ ปฏิบัติทางจริยวัตรก็ใช้งานได้เลยและทรงเปลี่ยนแปลงระบบต่างๆสมัยก่อนการเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินจะเป็นอะไรยากมาก จ้องหน้าจ้องตาที่ไม่ได้ต้องปิดประตูด่านต่าง เมื่อก่อนนี้เปลือยกายเข้าเฝ้าเพราะกลัวคนปองร้าย

ผู้หญิงก็เปลือยอก ต่อมาก็มืดเสื้อผ้าสวมใส่ให้เรียบร้อยอันนี้ก็ป็นลักษณะการปกครองแบบพ่อปกครองลูกในการบริหารประเทศ” (พระราชญาณกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “เป็นวิสัยทัศน์ที่ปรับหลักความเป็นไทยให้ความเป็นไทยที่เคารพต่อพระมหากษัตริย์ดุจดังเทพยดาซึ่งคนไทยและคนเขมรยอมรับกันมาให้ออดคล้องกับความคิดของตะวันตกที่มองดูว่าคนเป็นมนุษย์เหมือนกัน มีศักดิ์ศรีเท่ากันจึงไม่ควรยอมรับกันเกินไปตรงนี้เท่าที่ผมมีองค์ความรู้ก็คือว่า ชาวต่างชาติที่เข้ามาแล้วก็ตีการดูหมิ่นคุณแคลนพระมหากษัตริย์ว่าคดขี่ประชาชนเกินไปทำประชาชนเป็นสัตว์ไม่ให้เกียรติความเป็นมนุษย์แก่เขา ดังนั้นรัชกาลที่ 4 รู้แล้วว่าถ้าเป็นอย่างนั้นแล้วฝรั่งดูถูกประเทศไทยและจะทำให้เป็นอุปสรรคต่อการสร้างสัมพันธภาพระหว่างไทยกับต่างชาติพระองค์จึงปรับเปลี่ยนตรงนี้ให้ขุนนางข้าราชการใส่เสื้อเข้า เฝ้าเห็นไหมท่านทำให้ฝรั่งยอมรับคือในเมื่อเราเจอคนเหนือเราแล้วเราต้องการเขาเป็นพวก เราก็ต้องประนีประนอมยอมกันบ้างเป็นการถอยหนึ่งก้าวเพื่อได้อีกสิบก้าวนี้คือกุศโลบายในการทูตที่ดีซึ่งเป็นผลดีต่อบ้านเมืองในสายตาชาวต่างชาติประเทศไทยเป็นเมืองศิวิไลซ์” (พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ สัมภาษณ์ 2554)

บุญทัน ดอกไธสงได้แสดงความคิดเห็นว่า “พระองค์ทรงยอมรับว่าประเทศไทยต้องเปลี่ยนถึงบอกว่ายุคนี้เป็นยุคพัฒนาเป็นยุคเปิด Civilization หรือต้อนรับอารยธรรมยกฐานะความเป็นมอบลานไม่ใส่เสื้ออะไรต่างๆเป็นยุคโลกาภิวัตน์ Globalization ถ้าเป็นสมัยนี้เรียกว่า Post Era ยุคทันสมัยเป็นการวางเงื่อนไขที่ดีเป็นการวางแผนจัดความป่าเถื่อนเพราะการเรียนรู้ที่ดีทุกอย่างก็ยอมรับวัฒนธรรมต่างถิ่นเราต้องปรับกินข้าวด้วยมือก็มากินข้าวด้วยช้อนมันก็เป็นเรื่องดีสมัยนั้นพ่อบอกลูก พ่อสอนลูกเขาเรียกว่า Paternalism” (บุญทัน ดอกไธสง สัมภาษณ์ 2555)

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “รัชกาลที่ 4 ท่านคิดแบบฝรั่งตามความจริงท่านคิดแต่ทรงผนวชแล้วท่านนั่งคุยกับบิลเลอแก้วซ์ มีฝรั่งเขียนหนังสือโต้ตอบกัน เซอร์ จอห์น เบาว์ริง ท่านเขียนเองคิดว่าท่านเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่พูดอังกฤษได้แม้ว่าไม่ดีแต่พูดได้เขียนได้พระมหากษัตริย์ไทยองค์ก่อนๆทำไม่ได้เลย” (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ สัมภาษณ์ 2554)

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยาได้ให้ความเห็นไว้ว่า “รับทราบข้อเท็จจริงทำให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์กับประชาชนได้ใกล้ชิดกันมากขึ้นเริ่มต้นก็เปลี่ยนไม่ให้ปิดหน้าร้านปิดประตูหน้าต่างเวลาเสด็จผ่านไปที่ไหนๆให้ออกมารับเลยออกมารับที่ถนนออกมาคอยต้อนรับเสด็จที่ถนนเลยสร้างความใกล้ชิด” (ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา สัมภาษณ์ 2554)

ปิยนาค บุนนาคได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “อันนี้เป็นความทันสมัยมากกว่าการเปรียบเทียบอย่างนี้มันเปรียบเทียบกันได้ใหม่ประชาชนทั่วไปได้เพราะท่านได้รับการผนวชอย่างที่ยกท่านก็ให้คนเข้าเฝ้าเพราะสมัยก่อนมีการยิงประชาชน แต่ท่านไม่บอกไม่เอาแล้วให้ประชาชนเข้าเฝ้ามาตั้งนานท่านเห็นคุณค่าความเป็นมนุษย์ ส่วนชาวต่างชาตินั้นเป็นเรื่องที่ท่านต้องการให้เจ้าชาวตะวันตกที่เจ้าศิริวิไลซ์กว่าเราจะได้เห็นที่เราศิริวิไลซ์เหมือนกัน ไม่ใช่ต้องคลานมาหาเราท่านก็เลยให้ชาวต่างชาติอื่นเข้าเฝ้าได้แล้วก็มีเครื่องเลี้ยงชาวต่างชาติด้วยนะ” (ปิยนาค บุนนาค สัมภาษณ์: 2554)

ณรงค์ พ่วงพิศได้วิเคราะห์ไว้ว่า “ก่อนที่ท่านมาเป็น King ท่านเป็นพระมาก่อนการที่ท่านเป็นพระท่านต้องเข้าใจอีกอย่างหนึ่งว่าพระภิกษุของท่านนั้นคือตัวท่านเองนั้น เมื่อเป็นพระภิกษุแล้วท่านไม่อยู่กับวัดท่านจุดธูปออกไปที่ต่างๆนั้นต้องพบปะผู้คนชาวบ้านมาทำให้ท่านเห็นเลยว่าชาวบ้านเดือดร้อนลำบากยากแค้นแค่ไหนมีคนไม่มีกินเพราะท่านไปที่ไหนคนที่ไม่มีกินก็เอามาถวาย แต่ถ้าคนที่นั่นออกอยากแค้นแค้นก็ไม่มีมาถวาย อันนี้มันเป็นเรื่องที่ตรงของพระองค์ท่านเพราะฉะนั้นการที่ท่านอยู่ใกล้ชิดราษฎรทำให้ท่านเห็นเลยว่าขณะนั้นท่านไม่มีอำนาจแต่ถ้าท่านมีอำนาจวาสนาทุกอย่าง ถ้าท่านขึ้นเป็น King แล้วเป็นกษัตริย์แล้ว การเป็นกษัตริย์ในสังคมไทยมันจะเกิดช่องว่างระหว่างประชาชนจะมีขุนนางมาอยู่ตรงกลางแล้วทุกอย่างจะผ่านขุนนางก่อนพระถึงพระองค์ท่านอันนี้ทำให้เวลาบริหารประเทศนั้นอาจจะไม่ได้ความคิดอะไร อันนี้มันเกิดขึ้นตอนที่ท่านเป็นพระวชิรญาณภิกษุเพราะท่านได้ใกล้ชิดประชาชนแล้วใกล้ชิดกับชาวต่างชาติด้วยท่านศึกษากับบาทหลวงด้วยได้มีการเสวนากันท่านได้ความรู้สมัยใหม่เกิดขึ้นและในขณะเดียวกันท่านได้พบปะราษฎรอย่างใกล้ชิดรู้ทุกข์สุขของราษฎรเพราะฉะนั้นเมื่อท่านขึ้นครองราชย์ ท่านก็ถือว่าบทบาทพระวชิรญาณภิกษุนั้นเป็นประโยชน์ต่อการบริหารบ้านเมืองอย่างมากเพราะว่าท่านเป็น King แล้วโอกาสจะใกล้ชิดกับราษฎรถ้าท่านเปิดช่องว่างท่านให้รู้ตามความเป็นจริงและถือได้ว่าเป็นกุศโลบายที่สำคัญอย่างยิ่งที่ท่านได้รับมาแล้วเมื่อครั้งเป็นพระวชิรญาณภิกษุท่านก็นำเอาแนวคิดอันนั้นมาใช้การปกครองบ้านเมืองซึ่งได้ประโยชน์แก่ประเทศชาติและชาวต่างชาติก็ชื่นชมท่านในการที่ได้พบปะแม้กระทั่งการเขียนภาษาอังกฤษไปถึงพระนางเจ้าวิดอเรียของอังกฤษก็เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง” (ณรงค์ พ่วงพิศ สัมภาษณ์ 2554)

สุภาภรณ์ จินตานิโรจน์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “นี่คือการปรับตัวให้รู้สึกว่าการธรรมเนียมต่างๆที่เป็นตะวันตกสยามบางอย่างเราควรปรับตัวให้ฝรั่งรับได้บ้างเขาจะได้ไม่รังเกียจประเพณีเก่าแก่ของเราคือ คบกันครึ่งทางได้โดยไม่จำเป็นยึดแต่ของเก่าเปิดรับความสมัยใหม่ที่รับเข้ามาแล้วรู้สึกว่าได้เสียหายนะ อีกอย่างท่านอาจจะเรียนรู้อยู่แล้วว่าเพราะจีนทำอย่าง

นี้กับฝรั่งก็ไม่ได้อิงเป็นเรื่องขบขันไปถ้าให้ฝรั่งหมอบคลาน ในขณะที่พระท่านคงปล่อยางแล้ว
เข้าใจในการเข้าถึงชาวบ้าน” (สุภาภรณ์ จินตคามณี โรจน์ สัมภาษณ์ 2554)

สรุปได้ว่า จากการสัมภาษณ์ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านมีความคิดเห็นเหมือนกัน
ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวคิดที่ทันสมัยทรงโปรดรูปแบบกษัตริย์ตะวันตก
หลายชาติและทรงปรับเปลี่ยนการเข้าเฝ้าของชาวต่างชาติให้เข้าเฝ้าพระองค์เหมือนกษัตริย์ตะวันตก
โดยการยื่นเฝ้าได้ในท้องพระโรงตามจารีตประเพณีของตนได้และทรงปรับเปลี่ยนการเข้าเฝ้าของ
ราษฎรเพื่อให้เกิดความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรลักษณะอย่างนี้เป็นผลมาจากการ
ที่พระองค์ทรงเป็นพระวชิรญาณภิกษุแล้วทรงจาริกธุดงค์ไปตามหัวเมืองต่างๆทำให้พระองค์ทรง
ใกล้ชิดประชาชนรู้สึกถึงความยากจนและปัญหาต่างๆทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงเมตตาให้ราษฎรเฝ้าแทนพระองค์ตลอดถนนหนทางและรับเสด็จด้วยการจัดเครื่องบูชาได้ตาม
ประเพณีของตนซึ่งปลูกฝังความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ พระองค์นั้นทรงเป็นผู้นำที่ทันต่อ
เหตุการณ์บ้านเมืองในประเทศต่างๆทรงมีความรู้ในวิทยาการตะวันตกและทรงใช้ประโยชน์ใน
การศึกษามาพัฒนาปรับเปลี่ยนประเทศชาติให้ทันยุคทันสมัยทันโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงใน
ขณะนั้นทำให้ประเทศสยามรอดพ้นภัยจากจักรวรรดินิยมไปได้โดยปลอดภัย

นฤมล ชีรวัดน์ก็มีความเห็นลักษณะเดียวกันได้กล่าวว่า “พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงชาวต่างประเทศระดับต่างๆตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดิน
จนถึงพ่อค้า พระองค์ทรงพระราชทานพระหัตถ์ให้ชาวต่างประเทศจับ โปรดให้ชาวต่างประเทศยื่น
เฝ้าได้ในท้องพระโรง มีพระบรมราชานุญาตให้ค่อมเกล้าและสูบบหรี่ได้ต่อหน้าพระพักตร์ระหว่าง
การปฏิสนธิ์การ พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่ดีมีลักษณะพิเศษที่เกิดขึ้นในสมัยพระองค์คือความสนิท
สนมกับราษฎรซึ่งยังไม่เคยมีรัชสมัยใดมาก่อนที่จะเปิดโอกาสให้ราษฎรได้ใกล้ชิดเช่นนี้ลักษณะ
พิเศษนี้เป็นผลมาจากหลักธรรมทางศาสนาประกอบกับการใช้ชีวิตในช่วงผนวชที่ต้องคลุกคลีกับ
สามัญชน ทำให้พระองค์ทรงเมตตาในพสกนิกรอย่างแท้จริงทรงเล็งเห็นว่าไม่มีประโยชน์อันใดที่
จะหันกลับไปยึดถือตามโบราณราชประเพณีที่ไม่ให้ราษฎรไม่เห็นพระพักตร์เวลาเสด็จราชดำเนิน
เพื่อความปลอดภัยของพระองค์ ดังนั้นพระองค์ทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรเฝ้าแทนพระองค์ได้เต็มที่
ดังเช่นเมื่อยังทรงเพศบรรพชิตอยู่และมีพระบรมราชานุญาตให้ถวายรับเสด็จด้วยการจัดเครื่องบูชา
ตามถนนหนทางได้ตามประเพณีของตน ซึ่งเป็นการปลูกฝังความจงรักภักดีให้เกิดแก่ราษฎรและชน
ชาติต่างๆที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในขณะที่เดียวกันทรงออกกฎเกณฑ์ใหม่ในการรักษาความ
ปลอดภัยให้พระมหากษัตริย์” (นฤมล ชีรวัดน์ 2525: 175-179)

แอ็บบ็อด โลว์ มอฟเฟ็ทได้เขียนไว้ว่า “ในประเทศสยามมีบทกำหนดและ
บทพระอัยการมาตั้งแต่กรุงเก่าที่คล้ายคลึงกับของพม่าในข้อที่ว่า “ถ้ามีเรือตัดหน้าเรือพระที่นั่งหรือ

แข่งเรือขึ้นมา ก็ถูกลงพระอาญาตามกฎหมาย ถ้าราษฎรเดินขึ้นเยี่ยมหน้าต่างเยี่ยมประตูที่ใกล้ทางเสด็จพระราชดำเนิน...ก็ให้อากระสุนยิง” แท้ที่จริงแล้วสมเด็จพระชนกของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปรับปรุงกฎหมายข้อนี้มาแล้วเพราะเหตุที่ว่า ได้มีหญิงนางหนึ่ง ถูกกระสุนถูกดวงจักษุแตก ต่อแต่นั้นจึงมีพระราชบัญญัติห้ามว่า “เป็นแต่ให้เงือกเงื่อพอรู้กลัว” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงประสพด้วยพระองค์เองว่า เมื่อใดก็ตามที่พระองค์เสด็จออกไปนอกพระบรมมหาราชวัง ไม่ว่าจะเสด็จทางชลมารคหรือทางสถลมารค บรรดาดำรงหลวงและพวกที่นั่งกองจุกช่องล้อมวงมักจะ “ไล่คนเสียมิให้อยู่ใกล้ทางเสด็จพระราชดำเนิน แล้วให้ชาวบ้านปิดประตูโรงประตูบ้าน ประตูหน้าต่างเสียให้หมด” พระองค์ไม่เพียงแต่มีพระรับสั่งให้เลิกวิธีการนี้เสียทั้งสิ้น พระองค์ยังทรงพระมหากรุณาให้ประชาชนพลเมืองได้เข้าเฝ้าชมพระบารมี ทั้งยังทรงเปิดโอกาสให้ประหารราษฎรของพระองค์ ได้เข้าเฝ้ากราบบังคมทูลได้ตามปรารถนา

ในยุคที่กล่าวถึงนี้แม้ว่าการเคารพหมอบกราบจะยังมีให้ยกเลิกจนกระทั่งในรัชกาลถัดไป แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงริเริ่มที่จะเลิกธรรมเนียมการเคารพหมอบกราบ โดยได้ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ไว้สำหรับชาวต่างชาติตั้งได้มีประกาศไว้ว่า “อนึ่งถ้าราษฎรเป็นจีน แลเมื่อเพลาสด็จพระราชดำเนิน ไปถึงหน้าบ้านหน้าเรือน หน้าโรงร้าน หน้าแพถ้าจะเคารพหมอบกราบอย่างไทย ตามเคยมาแต่ก่อนก็ตามใจ หรือจะลุกขึ้นยืนก้ม Kowtow เคารพตามอย่างจีนเคารพต่อพระเจ้าแผ่นดินจีนก็ตาม อนึ่งแขกแลฝรั่งถ้ารู้ขนบธรรมเนียมไทย จะนั่งเคารพหมอบกราบอย่างไรก็ตาม หรือจะยืนเปิดหมวกก้มศีรษะยกมือเคารพอย่างแขกอย่างฝรั่งก็ตามอย่าให้ข้าราชการในกระบวนเสด็จพระราชดำเนินแลกรมเมืองนายอำเภอ นั่งจุกช่องล้อมวง แลราษฎรชาวบ้านที่ออกมา นั่งคอยรับเสด็จห้ามปรามว่ากล่าวขึ้นใจคนนอกประเทศ ซึ่งพอใจจะเคารพรับเสด็จตามจารีตของตนั้น” (แอ็บบ็อด โลว์ มอฟแฟ็ท แพล โดย นิจ ทอง โสภิต 2520: 38-39)

ข้อมูลประวัติศาสตร์บางเรื่องในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้บันทึกไว้ว่า “เมื่อถึงงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ประเพณีเก่าอีกอย่างหนึ่ง ในวันเสด็จออกมหาสมาคมในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยด้วยพระราชทานบรมราชานุญาตให้พวกฝรั่งที่อยู่ในกรุงเทพฯ เข้าเฝ้าด้วย เรื่องนี้ในเวลานั้นก็ไม่มีใครเห็นเป็นการแปลกประหลาดนัก เพราะเป็นแต่มีฝรั่งสัก 10 คน เข้าไปยืนเฝ้าอยู่ข้างหลังแถวที่ขุนนางหมอบ แต่การนั้นมีผลมาก (ถึงมาเป็นประโยชน์ในการเมืองภายหลัง) เพราะฝรั่งเหล่านั้นพากันเขียนบอกข่าวออกไปถึงนานาประเทศว่า พระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์ใหม่ทรงเปลี่ยนขนบธรรมเนียมหันเอาอารยธรรมอย่างฝรั่ง ผิดกับพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่นๆทางตะวันออก ฝรั่งตามต่างประเทศพากันพิศวงเริ่มเกิดไมตรีจิตต่อประเทศสยามผิดกว่าแต่ก่อน แม้ด้วยทรงเปลี่ยนแปลงประเพณีเดิมเพียงเล็กน้อยเท่านั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยน

ประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินทรงติดต่อร่ายฎุรอย่างหนึ่ง ด้วยคำรัสสั่งให้เลิกประเพณีโบราณ (อย่างเมืองจีน) ที่ห้ามมิให้ราษฎรเข้าใกล้ซัดหนทางเมื่อเวลาเสด็จประพาสและบังคับให้ปิดประตูหน้าต่าง บ้านเรือนที่อยู่ทั้ง 2 ข้างทางโปรดฯ พระราชทานอนุญาตให้ราษฎรเข้ามาเฝ้าได้ใกล้หนทางและให้เปิดประตูหน้าต่างได้ตามชอบใจ หากเจ้าของบ้านเรือนมีความประสงค์จะแสดงความเคารพก็ให้แต่เครื่องบูชาที่หน้าบ้าน แล้วคอยเฝ้าอยู่ที่เครื่องบูชานั้น จึงเกิดประเพณีตั้งเครื่องบูชารับเสด็จแต่นั้นมา ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับเปลี่ยนก็เป็นเหตุให้ราษฎรพากันนิยมในพระคุณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแพร่หลายอีกอย่างหนึ่ง” (ข้อมูลประวัติศาสตร์บางเรื่อง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2532: 44-45)

บันทึกรายวันของเทาชาร์ด แฮร์ริส ได้บันทึกการเข้าเฝ้าไว้ว่า “เมื่อขบวนตรงเข้าไปในท้องพระโรงพอควรแล้ว จะหยุดและถวายค่านับ 1 ครั้ง แล้วถอดหมวกจากนั้นจะเคลื่อนขบวนเข้าไปอีก เมื่อเข้าไปถึงโต๊ะแล้วที่ตั้งไว้เป็นเครื่องหมายขบวนจะหยุด ถวายค่านับอีกครั้ง แล้วคณะติดตามจะนั่งลง ผู้บังคับการอาร์มสตรองนั่ง ณ ที่ซึ่งมีหมอนอิงใบหนึ่งตรงแถวหน้าด้านซ้าย จากนั้นนายแฮร์ริสจะวางศุภศาส์นของประธานาธิบดี (ซึ่งเขาถือมาตั้งแต่ทางเข้าท้องพระโรง) ลงบนโต๊ะแล้วยืนข้างๆ ศาสน์นั้น ครั้นได้รับสัตญาณแล้ว นายแฮร์ริสจะก้าวไปข้างหน้าแล้วทูลเกล้าฯ ถวายศุภศาส์นแด่พระเจ้าแผ่นดินเสร็จแล้วเขาจะกลับมายังที่ของเขายังคงยืนอยู่และจะอ่านคำกราบบังคมทูล เมื่ออ่านจบแล้ว (จะรู้ได้โดยเขาจะถวายค่านับและส่งกระดาษให้นายเมททูน) คณะผู้ติดตามจะลุกขึ้นยืนอีกครั้งหนึ่ง ถวายค่านับแล้วกลับนั่งลงอีก (เทาชาร์ด แฮร์ริส บันทึกรายวัน แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์ 2515: 72)

4.5 บทบาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับคณะธรรมยุติกนิกาย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหลังจากพระองค์ทรงลาผนวชครองราชสมบัติแล้วในส่วนการพระศาสนาทรงปล่อยให้คณะสงฆ์เป็นผู้จัดการดูแลกันเองไม่ทรงไม่เกี่ยวข้อง พระองค์ต้องการให้เกิดความสามัคคีกันในกลุ่มพระสงฆ์มหานิกายและธรรมยุติกเพราะว่าเมื่อพระองค์ทรงครองราชสมบัติพระสงฆ์เกิดความแตกแยกเป็นสองฝ่ายอย่างเห็นได้ชัดเจนแต่พระองค์ทรงอุปถัมภ์ทั้งสองฝ่ายให้ทัดเทียมกันแสดงถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นธรรมราชาอย่างแท้จริง จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 9 ท่านมีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

4.5.1 พระองค์ทรงไม่มีบทบาทและให้สำคัญต่อคณะธรรมยุติกนิกายและไม่ส่งผลทางการเมืองต่อพระองค์

พระเทพวิสุทธิกวีได้วิเคราะห์ไว้ว่า “จากที่ศึกษามายังสังเกตได้ว่า พระองค์ทรงทุ่มเทอะไรให้เป็นพิเศษทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาองค์รวม เช่นการที่ทรงบูรณะพระปฐมเจดีย์ก็ไม่ได้ยึดมาเป็นวัดฝ่ายธรรมยุต แต่การอุปถัมภ์วัดบวรนิเวศวิหาร อาจจะมีผลบ้างเพราะ

ภายหลังเจ้านายหรือพระบรมวงศานุวงศ์ทรงผนวชที่วัดนี้เป็นส่วนมาก” (พระเทพวิสุทธิกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “พอรัชกาลที่ 4 ขึ้นครองราชย์ในเรื่องพระศาสนาพระองค์แทบจะวางมือเลยโดยปล่อยให้เป็นเรื่องสาธุศิษย์ผมอยู่ วัดราชประดิษฐ์สมเด็จพระสังฆราชสาเป็นศิษย์เก่งของรัชกาลที่ 4 พระจอมเกล้าถึงกับถามหาต๋อน ลีไปมีลูกมีเมียเป็นนักเลงการพนันรัชกาลที่ 4 ทรงคิดถึงลูกศิษย์เลยส่งคนไปตามหาแล้วบอกว่าจะ บวชหรือจะติดคุกเลยยอมบวชเป็นพระสังฆราช 18 ประโยค ผมเชื่อว่าพระองค์ไม่ถึงกับมีบทบาท ในการสนับสนุนธรรมยุติกนิกายจนเกิดความลำเอียงแก่มหานิกายพระองค์ให้ความสำคัญกับสงฆ์ เท่าๆกันดังจะเห็นได้จากบท สุขากิจาจนคาถาที่เจ้าอาวาสวัดโมลีโลกแห่งขึ้นถวายรัชกาลที่ 4 สมัยก่อนเขาสอบบาลี เขาสอบปากเปล่าหน้าพระที่นั่ง พระมหาพองเข้าไปสอบแปลว่า “อาสนะ นิ ลินโน แปลว่า อันว่านั่งเหนืออาสนะ” พระพุทธโฆษาจารย์ท่านบอกผ่านไม่ได้ นั่งเหนืออาสนะตูด ต้องลอยเหนือพื้นพระมหาพองก็แปลใหม่ อาสนะ นิลินโน นั่งในอาสนะรัชกาลที่ 4 ตรวจผ่านไม่ได้ นั่งในอาสนะมันต้องนึกฝ่ามุดเข้าไป รัชกาลที่ 4 ท่านเข้าใจภาษาอังกฤษ On Sit คือบนที่นั่ง On คือ นั่งข้างบนไม่ใช่เหนือไม่ใช่ Beyond เหนือหรือข้างบน Over ไม่ใช่ พระพุทธโฆษาจารย์เข้าใจ เพียงภาษาบาลีก็เลยขัดคอกันแต่พอรัชกาลที่ 4 ขึ้นครองราชสมบัติก็กลัวราชภัยรัชกาลที่ 4 หนีไปอยู่ บ้านเกิดเพชรบุรีถึงกับส่งคนไปบอกไม่ต้องกลัวว่าพระองค์ว่าบัดนี้พระองค์ไม่ใช่พระภิกษุแล้วเป็น ฆราวาสแล้วเป็นพระราชผู้ต้องมีราชูปถัมภ์พระสงฆ์ไปทั่วพระราชอาณาจักรแล้วพระองค์ทรง ไม่ได้แสดงความรังเกียจความเป็นธรรมยุติกนิกายเลยทรงใช้ราชูปถัมภ์เสมอภาคกันนั้นตรงนี้เป็น สิ่งที่ผมเชื่อว่าการไม่ลำเอียงทำให้พระสงฆ์ไม่แตกแยกประชาชนไม่แตกแยกการปกครอง บ้านเมืองก็เป็นเอกภาพมีผลดีต่อประเทศชาติบ้านเมืองก็คือสงบร่มเย็น” (พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ สัมภาษณ์ 2554)

บุญทัน ดอกไธสงได้ให้ความเห็นไว้ว่า “เวลาท่านเป็นกษัตริย์ท่านไม่ได้ แยกธรรมยุติกนิกายนะท่านไปทุกแห่งท่าน Balance of Power หรือเป็นดุลอำนาจ ท่านว่าเป็น พระของท่านทั้งหมดเป็นพระของประเทศหมดท่านไม่ได้ถือว่าบังเอิญวันนี้อยู่ใกล้ก็อาจจะถูกลบถูกร ุกลิดาถูกลานไปมาง่ายมีความปลอดภัยสูงไปง่ายมาสะดวกข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาก็ลำบากก็เป็น เรื่องดีไม่เคยแยกสำหรับพระองค์ ผมว่าพระองค์ทรงเป็นราชาปราชญ์มีจะนั้นเราเป็นเมืองขึ้น แน่นอนนี่คืออัจฉริยภาพที่ยิ่งใหญ่ปูทางการศึกษาสร้างมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยและมหา จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย สร้างตึกขึ้นมีความคิดก้าวไกลไม่มีแยกสมัยก่อนตั้งมหามกุฏฯ,มหาจุฬาฯ ขึ้นมา” (บุญทัน ดอกไธสง สัมภาษณ์ 2555)

ทองต๋อ กล้วยไม้ ฌ อยุชยาได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “ชัดเจนเน้นแล้วเน้นอีกบอกว่าให้ความสำคัญเท่ากันไม่ได้ให้ความสำคัญมากกว่าคณะสงฆ์คณะอื่นเลย แต่ว่ามันก็มีบทบาทโดยอัตโนมัติที่มารับเอาอิทธิพลทางด้านความคิดไปใช้ อิทธิพลทางด้านความคิด โดยเฉพาะเรื่องเหตุผลเอาไปใช้ในการปกครองในการบริหารได้” (ทองต๋อ กล้วยไม้ ฌ อยุชยา สัมภาษณ์ 2554)

ปิยนาค บุณนาคได้ให้ความเห็นว่า “ท่านให้สิทธิเท่าเทียมกันอันนี้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติกันอันนี้เป็นมหานิกายไม่ใช่ ในฐานะกษัตริย์ท่านต้องยุติธรรม” (ปิยนาค บุณนาค สัมภาษณ์ 2554)

4.5.2 พระองค์ทรงมีบทบาทสำคัญต่อคณะธรรมยุติกนิกายและส่งผลทางการเมืองต่อพระองค์

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ได้วิเคราะห์ให้ทราบว่า “เป็นงานสร้างชาติเพราะว่าธรรมยุติกนิกายนี้เป็นพุทธศาสนาอย่างใหม่คือ พุทธศาสนาเดิมของไทยก็ไม่ได้มองคนเป็นประชาชนเป็นพลเมือง แต่มองเป็นไพร่เป็นทาสเหมือนขุนนางเก่าๆก็มองเขาก็ไม่ได้มองว่าทุกคนเป็นอย่างหนึ่งอย่างเดียวกันคำว่า “พสกนิกร” แปลว่าอันหนึ่งอันเดียวกัน ก็มีศูนย์รวมอยู่ที่พระเจ้าอยู่หัวที่นี้สิ่งที่ธรรมยุติกนิกายทำ ในความเข้าใจของผมธรรมยุติกเหมือนกันหมดคือสร้างความจงรักภักดีให้มีต่อชาติบ้านเมือง ผมว่าหลวงตามหาบัวก็จัดธรรมยุติกนิกายคืออุดมการณ์ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งจริงๆถามว่ามหานิกายมีไหม มหานิกายไม่ได้คิดเรื่องนี้ตอนโน้น ที่พูดคือตอนโน้น ไม่ใช่ตอนนี้ ต้องเรียนว่าที่พูดอย่างนี้ จะบอกว่ามหานิกายไม่ได้คิดถึงประเทศชาติหรือไม่ใช่ผมหมายถึงตอนโน้น แต่ธรรมยุติกนิกายคิดเรื่องนี้มาแต่ตอนโน้นคือว่าสร้างศาสนา พระมหากษัตริย์สร้างให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้ประเทศชาติบ้านเมือง” (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ สัมภาษณ์ 2554)

ณรงค์ พ่วงพิศได้ให้ความคิดเห็นไว้ว่า “ตอนที่ท่านบวชเป็นพระก็มีคนบวชกับท่านพอท่านมาเป็น King คนก็สีกมารับราชการสนองพระเดชพระคุณกับท่านท่านก็ได้คนที่หนึ่งเป็นคนที่อยู่ใต้อาณาจักรมาก่อนเป็นธรรมยุติกนิกายมาก่อนเรียกว่า ถ้าจะบริหารบ้านเมืองแล้วก็มีขุนนางข้าราชการเหล่านี้รู้แนวคิดอะไรต่างพูดง่าย ๆ ท่านเป็นคนมีแนวคิดสมัยใหม่ เพราะฉะนั้นขุนนางข้าราชการที่มีแนวคิดแบบสมัยใหม่บริหารบ้านเมืองถือได้จะช่วยบริหารประเทศนั้นตามแนวคิดใหม่ไปอย่างราบรื่นไม่มีอุปสรรคเพราะอะไร เพราะว่าถ้าท่านไปคิดอยู่คนเดียวแล้วคนอื่นไม่ไปด้วยยังคิดแบบเก่าท่านไปไม่ได้พัฒนาประเทศแบบสมัยใหม่ไม่ได้ ผมฟันธงว่าธรรมยุติกนิกายนี้แหละมีส่วนสำคัญ เพราะว่าสมัยก่อนคนที่เข้ารัชกาลต้องบวชเป็นพระก่อนแน่นอนเลยต้องบวชต้องเรียนมาก่อนแล้วถึงรับราชการสนองพระเดชพระคุณได้ถ้าคุณไม่ได้บวชไม่ได้เรียนมาก็ไม่ได้มีการได้บวชได้เรียนได้เรียนรู้ธรรมยุติกนิกายคือว่าสายท่านผมใช้คำพูดว่า

“สายท่าน” สายในที่นี้คือ พรรคพวก กลุ่ม คือกลุ่มของท่านเข้ามาบริหารหรืออาจชั้นล่างชั้นบน กลุ่มต่างๆแต่ทุกคนรู้แนวคิดที่สามารถไปกันได้และต่อไปคนเหล่านี้ก็มีการพัฒนาถึงกับชั้นบริหาร กลุ่มกองต่างๆได้ซึ่งอันนี้เป็นประโยชน์เพราะเราจะพูดถึงธรรมเนียมปฏิบัติกันที่นั่น วัดบวรนิเวศไม่ต้องห่วงก็กลายเป็นมหามกุฏราชวิทยาลัยไปเป็นศูนย์กลางเลยที่เดียวและในขณะเดียวกันวัดนี้ก็เป็ นวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของธรรมเนียมปฏิบัติก็ได้แล้วที่รัชกาลที่ 4 ท่านก็เคยอยู่ที่นี้อย่างรัชกาลปัจจุบัน ท่านก็บวชที่วัดบวรนี้พอมองได้ธรรมเนียมปฏิบัติส่งผลต่อวัดบวรนิเวศในทางที่ดีมาตลอด” (ณรงค์ พวงพิศ สัมภาษณ์ 2554)

สุภาภรณ์ จินดามณี วิจารณ์ได้ให้ความคิดเห็นไว้ว่า “ท่านเป็นประมุขทั้งทาง โลกและทางธรรมอย่างชัดเจนและท่านให้ความสำคัญต่อธรรมเนียมปฏิบัติมากประเด็นเรื่องธรรมเนียม น่าสนใจแต่จากที่ได้ไปทำเรื่องคาทอลิกในอีสานจะพบได้ว่า การแพร่หลายของธรรมเนียมปฏิบัติในอีสานมี บทบาทที่น่าสนใจมาก เพราะที่ไหนธรรมเนียมปฏิบัติไปเต็มทีนั่นคาทอลิกไปลำบากมาก เช่นจังหวัดอุบล เป็นต้น วัดสุปฏิภูมิเป็นแหล่งธรรมเนียมปฏิบัติพวกบาทหลวงฝรั่งเศสเผยแพร่ยากมาก เลยต้องไป สกกลนครเพราะว่าพระเคร่ง คนก็เคร่งตาม อย่างมอญก็เหมือนกัน คริสต์เข้าไม่ถึงเคร่งแล้วมีอีก ประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจมาก บทบาทของบุคคลที่มีหน้าที่เผยแพร่ธรรมเนียมปฏิบัติ เช่นหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เป็นเหมือนแม่ทัพของธรรมเนียมปฏิบัติอีสาน เส้นทางจาริกของท่านเป็นคล้ายๆเป็นเครือข่ายของธรรม ปฏิบัติด้วย อีกทั้งคนอีสานก็ชอบพระที่เคร่งอีกด้วย ความสำคัญของอีสานในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นเป็น ดินแดนที่เปราะบางมากในการคุกคามของฝรั่งเศส เป็นไปได้หรือไม่ว่าธรรมเนียมปฏิบัติในอีสานเป็นการ โยงใยชาวบ้านผูกพันอยู่กับธรรมเนียมปฏิบัติผูกพันอยู่กับส่วนกลางเพื่อไม่เข้าร่วมกับฝรั่งเศสอาจจะมีส่วน บ้างแต่จริงโดยธรรมชาตินั้นพระหรือว่าชาวบ้านหันมานับถือธรรมเนียมปฏิบัติกันส่วนมาก” (สุภาภรณ์ จินดามณี วิจารณ์ สัมภาษณ์ 2554)

4.5.3 พระองค์ทรงยุติบทบาทต่อคณะธรรมเนียมปฏิบัติแต่ส่งผลทางการเมืองต่อ

พระองค์

พระราชญาณกวีได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “บทบาทต่อคณะสงฆ์ธรรมเนียมปฏิบัติ นี้นะ พระองค์ท่านไม่บัญชาการเลยนะ หลังจากสึกไปแล้วก็ทรงรับตั้งรูปไปไหนที่เป็นพระห้ามพิมพ์ เผยแพร่เพราะฉะนั้นเราไม่เห็นรูปทรงเป็นพระมีแต่ที่เป็นผ้าขาวแต่นี้ก็เรียกว่าให้บริหารกันเอง แต่ พระองค์ท่านก็มีวัดประจำรัชกาลคือ วัดราชประดิษฐ์ วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดโสมนัส วัดสวๆ ทั้งนั้นเลยส่วนวัดบวรนิเวศวิหารนั้นเป็นวัดทรงผนวชเป็นเจ้าอาวาสเป็นศูนย์กลางการปกครองของ คณะสงฆ์ของพระพุทธศาสนาเลยแหละตอนนั้น ถือว่าเป็นศูนย์กลางอย่างยิ่งเลย ถ้าใครจะมาติดต่อ ทางศาสนาสมัยก่อนก็ต้องไปวัดบวรนิเวศไม่ว่าจะมาจากลัทธิหรือจะมาจากไหน เหมือนवादิกัน น้อยๆวัดบวรนิเวศเจริญรุ่งเรืองมากและเป็นวัดที่ทันสมัยทุกคนพูดภาษาบาลีพระในวัดบวรนิเวศ

พูดภาษาบาลีพระมาจากลังกาเยอะมาจากลาวมาจากเขมรพระที่ส่งไปอยู่วัดปทุมวนารามไ้ก็มาจากลาวพระเขมรแล้วส่งไปอยู่เขมรก็เป็นคณะธรรมยุติกเขมรก็ไปจากวัดบวร ศรีลังกาก็มีมา จำไม่ได้สายไหนมั่งก็ไม่รู้หลายสาย ส่งผลแน่นอนเพราะมีพระสงฆ์เป็นฐาน หมายความว่าพระจะคุยอะไรต่างๆพระสงฆ์ทั่วประเทศเป็นฐานให้หมดเลยช่วยบอกประชาชนว่าพระมหากษัตริย์คืออย่างนั้นดีอย่างนี้ เหมือนกับในหลวงรัชกาลปัจจุบันนี้ใช้พระสงฆ์เป็นฐานไม่ได้ใช้ ส.ส. เพราะว่า ส.ส.สองแสนต่อหนึ่งคน แต่พระสงฆ์นี้หนึ่งต่อหนึ่ง หมายความว่าหนึ่งวัดหนึ่งหมู่บ้านดังนั้นถ้าจะสื่ออะไรสื่อผ่านพระสงฆ์ง่ายและเร็วง่ายต่อการบริหารประเทศ” (พระราชญาณกวี สัมภาษณ์ 2554)

สรุปได้ว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่มีความคิดเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ธรรมราชาครองราชย์ด้วยทศพิธราชธรรมพระองค์ทรงไม่ทอดทิ้งพระพุทธศาสนาเพราะเป็นรากฐานของสังคมไทย โดยเฉพาะพุทธศาสนาเกื้อหนุนความคิดในการปกครองโดยพระมหากษัตริย์มาตลอด หลังจากพระองค์ทรงลาผนวชครองราชสมบัติแล้วในส่วนการพระศาสนาทรงปล่อยวางให้คณะสงฆ์เป็นผู้จัดการดูแลกันเองไม่ทรงไม่เกี่ยวข้อง ดังมีการยื่นฎีกาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย เมื่อทรงรับฎีกาของพระมหาเถระฐานของพระองค์เป็นพระราชอาพระมหากษัตริย์ จึงทรงพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยว่า “การปฏิบัติพระธรรมพระวินัยเป็นกิจของพระสงฆ์ปฏิบัติมิใช่ราชกิจของพระเจ้าแผ่นดินที่จะทรงสั่งให้ทำประการใด” พระองค์ทรงประกาศนโยบายว่าอะไรที่เป็นกิจของสงฆ์จะไม่ทรงไปเกี่ยวข้องขอเพียงแต่ให้พระสงฆ์ประพฤติดีอยู่ในวินัยสิกขาบทที่พอพระองค์จะเป็นองค์อุปถัมภ์ภพ จะเห็นได้ว่าพระองค์วางตัวเป็นกลางและให้ความเคารพในการกระทำกิจต่างๆของพระสงฆ์ไม่ว่าจะเป็นมหานิกายหรือธรรมยุติ

4.6 การบูรณปฏิสังขรณ์พระสมุทฺรเจดีย์เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของชาติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเนตรยาวเห็นความสำคัญแก่พุทธศาสนาในการบูรณปฏิสังขรณ์พระสมุทฺรเจดีย์เพื่อให้เป็นสัญลักษณ์ของประเทศสยามนับตั้งแต่มีการก่อสร้างพระสมุทฺรเจดีย์แล้ว ถ้าหากพระมหากษัตริย์เสด็จโดยชลมารคผ่านเข้าและผ่านออกจะต้องหยุดเรือพระที่นั่งแล้วทรงบูชาด้วยเครื่องสักการะทุกครั้งและอีกเรือของชาวต่างประเทศที่เข้ามาทางปากแม่น้ำเจ้าพระยา จะได้มองเห็นแต่ไกล เป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้แก่คนไทยเดินทางเข้าออกประเทศและการขอพรในการออกเรือทำการค้าหรือการประมงเป็นต้น จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 9 ท่านมีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

4.6.1 การบูรณปฏิสังขรณ์พระสมุทฺรเจดีย์ให้เป็นสัญลักษณ์ของชาติและเป็นที่เคารพรอบไว้หัวของพุทธศาสนิกชนคนไทย

พระเทพวิสุทธิกวีได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “เห็นว่าพระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาหนักแน่นและแรงกล้าในพระพุทธศาสนา ทรงทำหน้าที่เป็นอุบาสก ประกาศให้ชาวโลกได้รับรู้ว่าที่นี้คือดินแดนพระพุทธศาสนาและประกาศความมีอธิปไตยเหนือดินแดนไปพร้อมกัน เพราะเจดีย์ก็คือสัญลักษณ์แห่งธงชัยอย่างหนึ่ง” (พระเทพวิสุทธิกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระราชญาณกวีได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “นี่ก็อุบายเหมือนกันเป็นการประกาศให้เห็นว่า นี่เมืองพุทธ อีกประการหนึ่งคือทำให้พุทธานุภาพคุ้มครอง ให้คน โน้มศีรษะให้คนเดินทางไปมาเกิดความปลอดภัย อย่างน้อยที่สุดถ้าเป็นคนพุทธก็ยกมือไหว้และเกิดความปิติริมนกเวลาเข้าออกประเทศ” (พระราชญาณกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “เราต้องเข้าใจว่าสมัยก่อนต้องใช้เรือในการเดินทาง จะเข้ากรุงเทพฯเมืองหลวงจะเข้าจะออกพระสมุทฺรเจดีย์ผมว่าตรงนี้เป็นกุศโลบายสำคัญที่รัชกาลที่ 4 จะบอกกับชาวต่างชาติว่าคุณควรจะมีกริยามารยาทและปฏิบัติอย่างไรเมื่อเข้าเมื่อเข้าสู่แผ่นดินนี้ This is Country that is Buddhi Country หรือเมืองพระพุทธศาสนา ถ้าคุณต้องการเหยียบแผ่นดินนี้คุณต้องปฏิบัติและให้เกียรติคนที่เป็นชาวพุทธ ผมว่าตรงนี้ก็เหมือนธรรมเนียมของสถานทูตต่างๆที่จะแนะนำให้คนที่เข้ามาในประเทศว่า คุณควรปฏิบัติตัวอย่างไร เป็นกุศโลบายของรัชกาลที่ 4 และเป็นการตอกย้ำความมั่นใจความมั่นคงของเราว่าฉันคือคนไทยคนพุทธประเทศนี้คือประเทศไทยประเทศพุทธประชาชนในแผ่นดินนี้คือแผ่นดินไทยแผ่นดินพุทธเมื่อคุณเข้ามาแล้วคุณต้องเคารพเป็นการปรามเป็นการเตือนซึ่งเป็นแง่ดีแง่จิตวิทยา” (พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ สัมภาษณ์ 2554)

บุญทัน ดอกไธสงได้วิเคราะห์ว่า “อันนั้นเป็นสิ่งที่ดิฉันเรียกว่า Buddhism Symbolic Interactlism หรือปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์เชิงพุทธ สมัยนี้สร้างสนามบินเป็นแสนล้านเอง เอายักษ์ไปอยู่ ควรเอาพระพุทธรูปทองคำเอาพระพุทธรูปสวยไปวางไว้เป็นห้องโถงใหญ่คนมานั่งพักมาได้เห็น ไม่ใช่เอาภาคสัญลักษณ์การต่อสู้ พวกสัตว์เป็นยักษ์เป็นมารกันเป็นแถวเต็มหมกมันไม่มีทางออกเองมาใส่พญามังกร ไม่มีอะไรหรือกระบี่เป็นบุคลาธิษฐานสร้างขึ้นมามาหามังกรที่ไหนเจอมิแต่เงื้อมงูจงอางงูเห่ามันจินตนาการจะจริงไม่จริงไปถามหลวงปู่เทศน์คุณ มันเป็นเรื่องดีเป็นขวัญกำลังใจน้ำขึ้นน้ำลงทำให้คนไทยไม่กลัวทำให้คนไทยรำลึกนึกถึงพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ในทุกๆกรณี” (บุญทัน ดอกไธสง สัมภาษณ์ 2555)

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “คือการสร้างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้แก่ประเทศชาติและพระศาสนาโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้สร้าง” (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ สัมภาษณ์ 2554)

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยาได้วิเคราะห์ไว้ว่า “เริ่มต้นเป็นสัญลักษณ์นำหน้าเป็นที่กราบไหว้เจตนาที่ใหญ่กว่านั้น เป็นด่านแรกเลยเป็นที่กราบไหว้เจดีย์ที่ไหนก็ได้ แต่อันนี้เป็นด่านแรกเรือเข้ามาที่ต้องปะทะที่นี้ก่อนบอกให้รู้ว่าเมืองนี้เป็นเมืองพุทธ เมื่อเป็นเมืองพุทธขอให้ตระหนักด้วยว่าวิธีปฏิบัติต่อเมืองพุทธเขาทำกันอย่างไร เป็นการคล้ายๆบอกกตिका โดยปรนัยว่า เมื่อมาในเมืองพุทธแล้วจะทำอย่างไร ชาวพุทธมีนิสัยใจคออย่างไรไปในตัวเลย เป็นการแนะนำประชาชนไปเลยแล้วก็ให้เขารู้ว่านับถือศาสนาอย่างไร ฝรั่งเศสต้องการความเคารพต่อศาสนสถานยังงี้ไปในตัว” (ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา สัมภาษณ์ 2554)

ปิยนาด บุนนาคได้ให้ความเห็นไว้ว่า “พระสมุทรเจดีย์เป็นเจดีย์ที่ตั้งอยู่ปากน้ำ เป็นที่ ที่ชาวต่างชาติเข้ามาเป็นทางเข้าออก ในแง่ชาวต่างชาติก็จะรู้สึกว่ที่เจดีย์นี้ คือ Symbol ของประเทศพอเข้ามาเป็นปราสาทราชวังเป็นสีทอง เห็นวัดอรุณราชวรารามเขาก็จะเห็นเป็นอันดับแรกเลย เขาจะรู้สึกว่าเราก็มีศาสนาเป็นหลักไม่ใช่เราเป็นชาติก็ก๊อ กขณะเดียวกันชาวนาประชาราชญ์เวลาเข้าออกจะรู้สึกว่าศรัทธาเลื่อมใสสงบจิตใจก่อนออกทะเล” (ปิยนาด บุนนาค สัมภาษณ์ 2554)

ณรงค์ พ่วงพิศได้วิเคราะห์ไว้ว่า “พระพุทธสมุทรเจดีย์สร้างสมัยรัชกาลที่ 2 แต่ยังไม่ได้เริ่มเป็นความคิดที่จะสร้างขึ้นมาแต่ว่ารัชกาลที่ 3 มาต่อแต่ก็ยังไม่เรียบร้อยรัชกาลที่ 4 ท่านก็จัดการเรื่องนี้ท่านบอกว่าเพื่อให้เป็นพระเกียรติยศแก่แผ่นดินนั้นหมายความว่า การบูรณะพระสมุทรเจดีย์เพื่อให้คนกราบไหว้และให้ผู้คนที่ย้ายมาจากต่างบ้านต่างเมืองผ่านแล่นเรือเข้ามาจะเห็นเป็นสง่าแล้วพระสมุทรเจดีย์เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาของไทยเราเหมือนอย่างที่เราบอกชาวต่างชาติวัดอรุณราชวรารามที่มีเจดีย์ แล้วก็ชาวต่างชาติก็จะเห็นสมัยนั้นก็จะมีการบูรณะเจดีย์พอเข้ามาปากน้ำก็จะแล่นเรือเข้ามาอันนี้ก็ท่านบอกว่าเพื่อเป็นเกียรติยศแก่แผ่นดิน นอกจากนี้ท่านยังให้สร้างวังท่านประทับสำหรับมาสมโภชพระสมุทรเจดีย์ไว้สำหรับพระเกียรติยศของพระองค์ด้วยท่านใช้คำว่า “ พระเกียรติยศของพระองค์” นั้นหมายถึงวังไว้สำหรับสมโภชเวลาสมโภชพระสมุทรเจดีย์ก็ต้องมีวังที่ประทับ พลับพลาชื่อพระที่นั่งสมุทรราภิมาฯ อันนี้ผมยกมาให้ดูประเด็นมันอยู่ที่เกียรติยศของแผ่นดิน เกียรติยศของพระองค์แล้วก็บรรทมชื่อพระที่นั่งสุขไสยาสน์ที่เรือนประเทียบหลังหนึ่งชื่อว่า ตำหนักนาฏนารีภิรมย์ ที่ตึกแถวชื่อสนมนิกร โรงละครชื่อสถานสถา สำหรับรับแขกที่นั่นด้วย โรงที่พักทหารให้ชื่อ โรงเรียนาสงคราม ทั้งหมดก็คือรอบๆบริเวณพระเจดีย์นั้น แต่สิ่งหนึ่งนี่ฟังแล้วก็คือว่าผมชอบใช้คำว่า “พระเกียรติยศแผ่นดิน” ให้รู้แผ่นดินสยาม

นั่นก็มีดี ธงไทยคือพระพุทธรูปศาสนาเป็นหลักเพราะว่าพวกฝรั่งเข้ามาคริสเตียนทั้งนั้น แต่พวกคริสเตียนก็จะมีโบสถ์อะไรของเขาแต่ของเราเป็นเจดีย์ขึ้นไปเจดีย์ทางพระพุทธรูปศาสนาก็ถือได้ว่าเป็นการแสดงให้เห็นว่านี่แหละคือสัญลักษณ์ของประเทศไทยเรานี้ เพราะว่าเข้ามาปากน้ำจะเห็นก่อนหลังจากคุณเข้ามาก็จะเห็นแบบนี้ เยอะๆไปเรื่อยๆเป็นการบอกกล่าวให้ชาวต่างชาติได้รู้ นี่ก็ถือว่าเรื่องของศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้องกับปกครองบ้านเมืองของรัชกาลที่ 4 ด้วยเหมือนกันและพระพุทธรูปสมุทรวรเจดีย์ก็เป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา” (ณรงค์ พ่วงพิศ สัมภาษณ์ 2554)

สุภาภรณ์ จินตคามณี โรจน์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “นอกจากให้รู้เป็นเมืองพุทธแล้วและคล้ายๆกับ Landmark เวลาเข้าออกประตูบานแรกเมื่อคุณเข้าสยามต้องรับรู้ที่เราเป็นใคร” (สุภาภรณ์ จินตคามณี โรจน์ สัมภาษณ์ 2554)

สรุปได้ว่าความคิดเห็นส่วนใหญ่ของผู้ให้สัมภาษณ์เหมือนกันว่า ในอดีตนั้นคนที่มาติดต่อค้าขายกับประเทศสยามต้องเดินทางด้วยเส้นทางน้ำเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวต่างชาติต้องโดยสารทางเรือเข้ามาปากแม่น้ำซึ่งจะเห็นพระสมุทรวรเจดีย์เด่นเป็นสง่าเป็นสัญลักษณ์ของชาติเพื่อให้ชาวต่างชาติรู้ว่าคุณกำลังเข้าอาณาจักรไทยอาณาจักรพุทธศาสนาเป็น Buddhism Symbolic Interactlism หรือปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์เชิงพุทธ ทำให้ชาวต่างชาติเกิดความเข้าใจในวัฒนธรรมอันดีประเพณีของไทยและก่อให้เกิดความสร้างขวัญและกำลังใจแก่คนไทยที่กำลังเดินทางออกไปค้าขายในต่างแดนเกิดศรัทธามงคลแก่ผู้กราบไหว้และพบเห็นอีกด้วย

จดหมายเหตุได้กล่าวความเป็นมาของพระสมุทรวรเจดีย์ไว้ว่า “ได้ทรงบริจาคราชทรัพย์แลกำลังไพร่พลให้สร้างป้อมสร้างเมืองขึ้น ทั้งนี้เพื่อจะกั้นข้าศึกศัตรูนอกประเทศที่เป็นคนมีทิวอย่างอื่นไม่นับถือพระพุทธรูปศาสนาไม่ให้นำย่ำยี่ล่วงเกินต่อพระราชอาณาจักรซึ่งดำรงพุทธศาสนาอยู่และทรงคิดจะบรรจุพระบรมธาตุในเจดีย์นี้ด้วย เพื่อแสดงว่า “ป้อมค่ายนครชั้นนั้นเป็นเครื่องกันอธิโลกยภัยพระมหาศูปพุทธเจดีย์เป็นเครื่องกันปรโลกภัย” ” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จศ. 1222 เลขที่ 82 อ้างใน นฤมล ชีรวัดน์ 2525: 33)

บันทึกรายวันของเทาเซนด แฮร์ริสได้บันทึกไว้ว่า เหนือเกาะที่มีป้อมขึ้นไปไม่ไกล มีพระเจดีย์สวยมากอยู่องค์หนึ่ง ตั้งเป็นศรีสง่าอยู่บนเกาะเล็กๆอีกเกาะหนึ่ง มิใช่เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพ แต่เป็นสถานที่ชุมนุมใหญ่โตในเทศกาลมิงานฉลอง ซึ่งเมื่อถึงเทศกาลนั้นจะมีผู้นำผ้าหลากสีไปห่มองค์พระเจดีย์ (เทาเซนด แฮร์ริส, แพลโดย นันทา วรเนติวงศ์ 2515: 24)

ในหนังสือคำประกาศได้กล่าวเกี่ยวกับพระสมุทรวรเจดีย์ไว้ว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จประพาสเมืองสมุทรปราการเสด็จไปนมัสการพระสมุทรวรเจดีย์ด้วยได้ทอดพระเนตรสภาพต่างๆไป ของพระสมุทรวรเจดีย์ทรงพระราชปรารภว่าพระสมุทรวรเจดีย์นี้มีความสำคัญมากแต่รูปทรงต่ำเตี้ยไม่สง่างามหากจะสถาปนาให้สูงใหญ่ขึ้นไปอีกเรือของชาว

ต่างประเทศที่เข้ามาทางปาก แม่น้ำเจ้าพระยาจะได้มองเห็นแต่ไกล จึงทรงหารือกับเจ้าพระยาธรรมาวิ
 วงศ์มหาโกษาธิบดีหรือเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุญนาค) ถึงเรื่องนี้เจ้าพระยาธรรมา
 วงศ์ฯทราบเรื่องคนร้ายลอบขึ้นไปลักพระบรมธาตุที่อยู่แล้วจึงเห็นเป็น โอกาสเหมาะที่จะกราบ
 บังคมทูลให้ทรงทราบ ในขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าเพราะ
 พระเจดีย์สร้างแบบสี่เหลี่ยมย่อไม้สิบสองมีองค์ระฆังเล็กเรียวยาวปลายฐานเป็นบัวหงายซ้อนกัน
 เป็นชั้นๆประกอบทั้งที่คอรระฆังซึ่งบรรจุพระบรมธาตุไว้ก็ไม่แน่นอนหาผู้ร้ายจึงถือโอกาสปีนป่ายขึ้น
 ไปทำลายได้ง่ายเมื่อตกลงพระทัยที่จะจัดสร้างพระสมุทรเจดีย์ขึ้นใหม่แล้วจึงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้ช่างไปถ่ายแบบเจดีย์ลอมฟางที่พระนครศรีอยุธยาแล้วโปรดเกล้าฯให้เจ้าพระยา-ธรรมาวิวงค์มหา
 โกษาธิบดีเป็นแม่กอง กรมหมื่นสีหวิกรมเป็นนายช่าง พระยามหาอรรณนิกรและพระยามมมหาเดช
 ผู้คุมเลขาหารปืนใหญ่เมืองสมุทรปราการเป็นนายงาน โดยให้ทหารปืนใหญ่เมืองสมุทรปราการ
 เป็นผู้ช่วยเหลือก่อสร้างแม่กองเจ้าของการได้จัดซื้อหินถมพื้นเพิ่มไปจนรอบเกาะที่ตั้งโดยต่อ
 ออกไปทางด้านใต้แล้วรื้อศาลาลงจัดสร้างพระวิหารใหญ่หันหน้าสู่ทะเลส่วนองค์พระเจดีย์แบบ
 ลอมฟางนั้นได้สร้างสวมรูปพระเจดีย์องค์เดิมไว้โดยเพิ่มส่วนสูงขึ้นไปอีก 6 วารวมเป็นสูง 19 วา 2
 ศอกคืบ หรือ 39.75 เมตร

สร้างพระเกี่ยวสิ่งของคับบนชั้นที่สองสร้างพระแท่นทางด้านทิศเหนือและทิศ
 ใต้สำหรับตั้งเครื่องสังเวทส่วนทางทิศตะวันออกทรงโปรดเกล้าฯให้ช่างสลักแผ่นทองแจ้งประวัติ
 การก่อสร้างและจุดประสงค์ตลอดจนพระราชทรัพย์ที่ได้ทรงบริจาคไปโดยพร้อมมูลเพื่อให้ชนรุ่น
 หลังได้ทราบ นอกจากนั้นได้ทรงโปรดเกล้าฯให้ช่างทำการก่อสร้างศาลาที่ประทับทางทิศเหนือ
 สำหรับบำเพ็ญพระราชกุศลกับทรงสร้างฐานโพธิ์ส่วนทางทิศใต้ทรงโปรดให้สร้างหอเทียนคู่หนึ่ง
 และหอรระฆังคู่หนึ่งหน้าพระวิหารและทรงโปรดเกล้าฯให้สร้างบันไดศิลาแลงลงสู่แม่น้ำทางทิศ
 ตะวันออก นอกจากนั้นมีหลักผูกเรือและเสาเข็มเจดีย์รอบตัวเกาะในการก่อสร้างครั้งหลังนี้
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ 12 พระองค์ไว้ที่คอรระฆัง
 แทนของเดิมที่คนร้ายลักไปโดยแห่มาทางชลมารคครั้งถึงวันอาทิตย์แรม 3 ค่ำเดือนยี่ (ตรงกับวัน
 อาทิตย์ที่ 30 ธันวาคม 2403) เวลาบ่ายพระสงฆ์ราชาคณะ 90 รูป เจริญพระพุทธมนต์รุ่งขึ้นวันจันทร์
 ที่ 31 ธันวาคม 2403 พระสงฆ์รับพระราชทานฉันท์เสร็จแล้วได้ฤกษ์ทรงบรรจุพระบรมธาตุ แล้ว
 ทรงกระทำพระราชพิธียกคอรระฆังประดิษฐานพระปฏิมากรไชยวัฒน์และพระห้ามสมุทรไว้ใน
 วิหารและทำการสมโภชเป็นงานใหญ่หลังการสมโภชพระสมุทรเจดีย์แล้วประมาณ 5 เดือน
 กิจการต่างๆ ของพระสมุทรเจดีย์ก็แล้วเสร็จสมบูรณ์ ณ วันแรม 9 ค่ำเดือน 7 ตรีศกจุลศักราช 1223
 ตรงกับวันที่ 2 มิถุนายน พุทธศักราช 2404 สิ้นพระราชทรัพย์ในการก่อสร้าง 588 ชั่งหรือ 47,240
 บาท นับตั้งแต่มีการก่อสร้างพระสมุทรเจดีย์แล้วถ้าหากพระมหากษัตริย์เสด็จโดยชลมารคผ่านเข้า

และผ่านออกจะต้องหยุดเรือพระที่นั่งแล้วทรงบูชาด้วยเครื่องสักการะทุกครั้ง” (ทิพากรวงสมหา
โกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), เจ้าพระยา 2548: 295)

4.7 วิสัยทัศน์การปกครองการบริหารประเทศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว

การปกครองและการบริหารประเทศต้องอาศัยวิสัยทัศน์ที่ยาวไกลที่จะทำให้
ประเทศก้าวไกลพัฒนาไปตามโลกาภิวัตน์และรอดพ้นจากการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกการ
ยอมรับวิทยาการต่างๆที่เข้ามาและพระองค์ลั่นกรองสิ่งที่จะรับมาให้ดีที่สุด เป็นประโยชน์แก่
ราชอาณาจักรและราชบัลลังก์ในอนาคต เพื่อจะแสดงความเป็นกษัตริย์ผู้มีพระเนตรอันยาวไกลใน
ยุคนั้นด้วย ทรงปรับเปลี่ยนให้ทันสมัยแบบตะวันตกทั้งการเศรษฐกิจ การบริหารราชการแผ่นดิน
และสภาพความเป็นอยู่ของราษฎรในสังคมและการวางรากฐานให้กับพระมหากษัตริย์องค์ต่อไป
จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 9 ท่านมีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

4.7.1 วิสัยทัศน์การปกครองการบริหารประเทศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว

พระเทพวิสุทธิกวีได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “พระองค์ทรงรอบรู้ทุกด้านทั้ง
ทางคดีโลกคดียุทธคดีที่ได้กล่าวมาแล้วและได้ศึกษาความเป็นไปของโลกตะวันตกได้อย่างดียิ่ง
ทรงนำวิทยาการต่างๆแนวความคิดต่างๆมาปรับปรุงประยุกต์ให้ประเทศชาติได้พัฒนาการศึกษา
ภาษาอังกฤษให้กับพระโอรสของพระองค์เองเป็นการปูรากฐานให้กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัวอีกด้วยเพื่อจะได้ขับเคลื่อนแนวคิดในการพัฒนาประเทศต่อไป” (พระเทพวิสุทธิกวี
สัมภาษณ์ 2554)

พระราชญาณกวีได้วิเคราะห์ไว้ว่า “หลังจากที่พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์
แล้ว ก็ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเรียกว่าทำมากับมือ 27 ปีเต็มแล้วต่อให้อีกก็ทรงทำนุบำรุง
อุปถัมภ์บำรุงแล้วที่พระองค์ทรงมีลูกมาก มากกว่ารัชกาลที่ 5 ร.5 มีลูก 80 คน รัชกาลที่ 4 มีลูก 82 คน
มีพระมเหสีเจ้าจอม 47 คน ตอนนั้นเป็นยุคที่ตะวันตกคุกคามมาก ๆ ล่าเมืองขึ้นอาณานิคมต่างๆ
พระองค์ก็วางเอาไว้ว่าลูกคนไหนต้องเรียนรู้อะไร หลังจากขึ้นครองราชย์แล้วลูกคนไหนเรียนเยอรมัน
ลูกคนไหนเรียนโซเวียตนะ ลูกคนไหนไปเรียนอังกฤษลูกคนไหนไปเรียนอเมริกา ประมาณนั้นแล้วก็เอาฝรั่ง
มาเป็นผู้รับใช้มาพัฒนาประเทศ ตอนนั้นฝรั่งก็เข้ามาทั้งแพทย์ทั้งพยาบาลทั้งนักการปกครอง
พระองค์ท่านก็จะนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาประเทศเรียกว่าพลิกประเทศเข้าสู่ยุคตะวันตกเลย
ทำให้เห็นว่าตะวันตกนี้จะเห็นว่าซึ่งส่งผลมาถึงลูกของพระองค์ท่านก็คือรัชกาลที่ 5 เห็นพระที่นั่ง-
อนันตสมาคมตะวันตกแท้ๆ สัญลักษณ์ตะวันตกแท้ๆเลยทำให้ลูกของพระองค์ท่านกระจายไปเกือบ
ทั่วโลกเลยไปเรียนหนังสือและกลับมาพัฒนาประเทศสิ่งที่พระองค์ทำไว้ส่งผลมาถึงลูก ลูกก็ทำตาม

คุณแลศาสนาคุณแลบ้านเมืองสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสก็คุณแลพระพุทธรูปศาสนารัชกาลที่ 5 ก็คุณแลบ้านเมืองแบ่งกัน” (พระราชญาณกวี สัมภาษณ์ 2554)

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ได้วิเคราะห์ไว้ว่า “รัชกาลที่ 4 ขึ้นครองราชย์คนที่มีวุฒิภาวะแล้วคนมีวิสัยทัศน์ระดับ World Class คือมองอะไรระดับโลกแล้วเพราะมีคู่มือสำคัญคือภาษาอังกฤษและที่สำคัญพระองค์มีเพื่อนเป็นชาวต่างชาติเขียนจดหมายคุยกันแหม่ม แอนนา เข้ามาช่วยสอนหนังสือและนักการทูตหลายๆคนก็รู้จักกับพระองค์ซึ่งผมเชื่อว่าวิสัยทัศน์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าก็คือระดับ World Class ต้องการให้ประเทศชาติไม่ถูกต่างชาติตะวันตกกดขี่และเป็นที่ยอมรับในของประเทศตะวันตกด้วยกันเพราะเป็นประเทศสามารถติดต่อต่างชาติตะวันตกได้เป็นอย่างดีและผมก็เชื่อว่าวิสัยทัศน์มาปรากฏเป็นรูปธรรมมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ถูกฝรั่งเศสอังกฤษยึดแผ่นดินเยื่อเย็ดเสียน้อยเพื่อรักษาใหญ่ไว้ ผมว่าตรงนี้เป็นคุณผมถือว่ารัชกาลที่ 4 เป็นคนเข้าใจภาษาอังกฤษเป็นคนสื่อสารกับชาวต่างชาติซึ่งถือว่าเป็นความศิวิไลซ์หมดทุกด้านและพระองค์เข้าถึงสิ่งนี้คือสิ่งที่พระองค์มีวิสัยทัศน์ผมเชื่อว่าเป็นผลดีและวิสัยทัศน์เป็นเลิศ พระองค์ทรงเอาภาษาอังกฤษมาบ่มเพาะมาเลี้ยงดูลูกเจ้าชายเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์รัชกาลที่ 5 แม้ไม่ได้จบต่างประเทศแต่ก็เก่งพอๆกับจบจากต่างประเทศรัชกาลที่ 5 เป็นผู้สวดยผลลัพท์ถ้าหากรัชกาลที่ 4 เหมือนดวงตะวันที่ส่องแสงทอแยมรุ่งเรืองขอบฟ้าให้กับประเทศไทยคือความเจริญรัชกาลที่ 5 คือผู้สวดยผลจากการที่พระอาทิตย์ขึ้นเต็มดวงแล้วดังนั้นนี่คือภาพที่เห็นชัดเจนว่ามีผลดีต่อประเทศชาติรัชกาลที่ 5 สวดยผล” (พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ สัมภาษณ์ 2554)

อาจารย์บุญทันได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “ในช่วงนั้นฝรั่งมาและสัญญาเบาริง 100 บาทมันให้เรา 3 บาท เริ่มเข้ามาเอาเปรียบพวกเราสัญญาผูกมัดพวกเราพระองค์เข้ามาก็ไม่ให้มายึดอำนาจไปในสมัยพระองค์ไม่ได้สูญเสียอะไรมากมายแต่จะมาสัญญาเสียสมัยรัชกาลที่ 5 ฝรั่งเงื่อมิดแต่พื้นไม่ลงรัชกาลที่ 5 ทรงฉลาดศึกษาจากพ่อมา ส่วนที่ไม่เป็นหัวใจถูกตัดออก 14 ครั้งมากกว่าประเทศของเราที่ตัดออกไปเป็นอยู่ได้ปัจจุบันเป็นเพราะสถาบันนี้แหละคนไทยเก่งทุกยุคทุกสมัยเราไปเอาเปลือกมาอธิบายกันถ้ามองลึกแล้ว องค์กรไหนจะอยู่รอดดีไม่ดีไม่สำคัญสำคัญมันอยู่รอด Survivor หรือเปล่าชาติมีประเทศได้เพราะ Survivor” (บุญทัน ดอกไทรสง สัมภาษณ์ 2555)

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยู่ชยาได้วิเคราะห์ไว้ว่า “เป็นพระมหากษัตริย์ที่เปิดโลกเข้าสู่ความทันสมัยหัวใจสำคัญอยู่ตรงนี้ ทุกๆด้านแทบทุกด้านทั้งทางด้านเศรษฐกิจด้านการทหารด้านการปกครองด้านอะไรต่างๆมีผลทำให้การปกครองการบริหารมันพัฒนาขึ้น ประเด็นความสำคัญของรัชกาลที่ 4 ไม่ใช่ศาสนาแต่เป็นการเมืองโดยตรง หัวใจสำคัญในการครองราชย์อยู่ที่ข้อสุดท้ายท่านทำให้ประเทศทันสมัยมันก็ถึงทุกอย่างให้มันก้าวตามท่านไป เปิดโลกทัศน์ใหม่ซึ่ง

ศาสนาก็เป็นส่วนหนึ่งของโลกทัศน์คือฝรั่งหมายความว่าปะทะกับฝรั่งยังงั้นจะติดต่อกับฝรั่งยังงั้นที่จะปลอดภัยและได้รับผลประโยชน์คนโบราณคิดว่าเรามีหอกมีดาบเยอะเยอะก็ได้รู้ความจริงว่ามันเริ่มพาดพิงมหาอำนาจที่ใหญ่ที่สุด โคนพม่าถูกอังกฤษโค่นรวบ ท่านได้สร้างทัศนคติเริ่มเปิดโลกข้อสำคัญทุกอย่าง คือการปลุกฝังพระราชโอรสของท่านได้รับถ่ายทอดออกไป 100 เปอร์เซนต์ สอนด้วยพระองค์เองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับทุกอย่างจากพระองค์สั่งสอนทำให้รัชกาลที่ 5 และพระราชโอรสของพระองค์ได้สานต่อชาวโลกเลยไปเน้นหนักว่าท่านไปทางวิทยาศาสตร์ซึ่งไม่เกี่ยวกับท่าน” (ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา สัมภาษณ์ 2554)

อาจารย์ปิยนารถได้วิเคราะห์ไว้ว่า “ท่านก็มองว่าตอนนั้นประเทศตะวันตกกำลังจะมาคุกคามไทยเรา ถึงแม้จะไม่บีบคั้นเรามากมายอย่างรัชกาลที่ 5 แต่เริ่มๆแล้วอังกฤษเข้ามาโดยทางสิงคโปร์ มาลายูตอนใต้แล้วเข้าไปพม่า ส่วนฝรั่งเศสมาทางอินโดจีนมาเวียคนามแล้วใช้เวียคนามเป็นฐานของเขมร แล้วสนใจเขมรกับลาว เพราะฉะนั้นพยายามบีบคั้นเอาเขมรส่วนนอกไปได้โดยสมัยรัชกาลที่ 4 พวกนี้อ้างความชอบธรรมว่า White Man Burden ก็คือว่า ภาระของคนผิวขาว อ้างว่าตัวเองจะมา Civilize จะมา Activated คนที่ด้อยกว่าให้เจริญเหมือนตามแบบเขา แต่จริงๆจะมาเอาทรัพยากรธรรมชาติรัชกาลที่ 4 ทำอย่างไรจะมาตั้งรับ ท่านเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกสมัยรัตนโกสินทร์ที่ท่านใช้วิธีการตั้งรับก็คือว่าท่านคิดว่าเราต้องใช้การเจรจาทางการทูต เพราะว่าเราสู้เขาไม่ได้ท่านได้พูดคำหนึ่งซึ่งคิดฉับประทับใจมากกว่าคนเราไม่สามารถต่อสู้ คือเราซึ่งด้อยต่อเขากำลังอาวุธไม่สามารถต่อสู้กับฝรั่ง ได้ด้วยกำลังอาวุธ แต่เราก็ต่อสู้ด้วยปัญญาแล้วก็ด้วยหัวใจด้วย Heart คือหัวใจ ต่อสู้ด้วยความคิด คือคิดจะต่อสู้เขาอย่างไรปัญญาไม่ใช่มุทะลุจะไปต่อสู้เขาแล้ว

ขณะเดียวกันต้องต่อสู้ด้วยความรักประเทศชาติสู้ด้วยใจท่านบอกว่าคนเรานี้ควรจะต้อง Beshoot Rules Limb ต้องยอมเสียแขนขาซึ่งเป็นผลประโยชน์ส่วนน้อยเพื่อรักษา Save Heart หัวใจเอาไว้เพราะฉะนั้นท่านเลยดำเนินการที่ว่า **ประการที่หนึ่ง** การเจรจาทางการทูตเจรจาให้ถึงที่สุดเลย **ประการที่สอง** ถ้าเจรจาไม่ได้ผลก็ต้องยอมเสียดินแดนก็คือต้องยอมเสีย Limb แขนขาเพื่อรักษา Independent หรือเอกราชของประเทศไว้ เพราะฉะนั้นใน พ.ศ. 2410 พระองค์ทรงเสียเขมรส่วนนอกให้กับฝรั่งเศสไป **ประการที่สาม** ในขณะเดียวกันเจรจาทางการทูตทำอะไรชักงอไปแล้วนี้ เราต้องปรับปรุงประเทศของเราด้วยเพราะฉะนั้นยุคของท่านจึงเป็นยุค Modernization คือยุคปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่เรื่องการให้สิทธิพลเมืองอีกส่วนหนึ่ง ในแง่การคำนึงถึงเสรีภาพคำนึงถึงคุณค่าความเป็นมนุษย์ ขณะเดียวกันท่านก็ส่งเสริมเรื่องวัตถุมิการสร้างถนนหนทางสมัยใหม่มีการส่งเสริมเรื่องของสวัสดิการของคนเรื่องสุขภาพบ้างเรื่องของกิจการตำรวจทหารสมัยใหม่ก็เริ่มสมัยพระองค์ท่านเพราะฉะนั้นท่านเป็นนักการเมืองนักการปกครองที่มีการมองการณ์ไกลและยังมี

พระราชดำริ อีกอย่างเรื่องวิสัยทัศน์อีกอย่างเรื่องของรัชกาลที่ 5 ซึ่งพระองค์คิดว่าไม่ควรจะตั้งรัชกาลที่ 5 เป็นกรมบวรวังหน้าเพราะอันตรายเพราะพระองค์ทรงคำนึงถึงเจ้าปราสาททอง เจ้าพระยาชลโยมสุริยวงศ์ ที่แย่งราชบัลลังก์จากลูกๆพระเจ้าทรงธรรมสมัยอยุธยาเหมือนกับท่านดำริ เพราะฉะนั้นท่านก็เลยทรงไม่ได้ตั้งแต่ขณะเดียวกันท่านก็พยายามสร้างความสัมพันธ์กับ (ช่วง บุนนาค) ก็คือไปขอลูกสาวเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ท่านเจ้าคุณแพซึ่งเป็นหลานปู่ของสมเด็จพระเจ้าพระยาช่วง บุนนาค ให้มาเป็นพระชายาองค์แรกพระสนมเอกรัชกาลที่ 5 และสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติโดยการแต่งงานแล้วท่านก็ให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เสด็จไปที่บ้านที่จวนของสมเด็จพระเจ้าพระยาเสมอเพื่อจะไปเรียนรู้อะไรต่างๆ อันนี้คือท่านก็สร้างทั้งผู้สืบทอดราชบัลลังก์สร้างทั้งการดึงรับความมั่นคงของประเทศโดยการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ” (ปิยนถ บุนนาค สัมภาษณ์ 2554)

ณรงค์ พ่วงพิศได้ให้ความเห็นไว้ว่า “คือวิสัยทัศน์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหลังขึ้นครองราชสมบัติเกี่ยวกับการปกครองและการบริหารประเทศนี้ วิสัยทัศน์อันที่หนึ่งท่านมองเรื่องของเศรษฐกิจรัชกาลที่ 4 ท่านยอมรับเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แบบเสรีนิยม เพราะฉะนั้นการที่ท่านยอมรับการเซ็นสัญญาเบาริงแล้วก็ต้องยกเลิกการค้าแบบผูกขาดโดยพระคลังสินค้าแล้วก็ชาวต่างชาติซื้อขายอะไรกับใครได้ตามที่เราตกลงกันเรื่องภาษีอากรถือได้ว่าการเปลี่ยนวิธีการค้าขายแบบใหม่ อันที่จริงมันก็มีมาก่อนหน้านี้แล้วแต่มันก็ไม่ชัดเท่ากับในสมัยนี้ก็ได้แล้วถ้าคุณให้คิดหลังจากเซ็นสัญญาเบาริงไปแล้วผลปรากฏว่าการค้าขายกับต่างประเทศได้ขยายตัวไปอย่างกว้างขวางแล้วก็เหตุการณ์อันนี้จะเห็นได้ว่าการผลิตต่างๆนี้ตามการผลิตสินค้าเพื่อการส่งออกจะขยายตัวมากขึ้นแทนที่จะผลิตเพื่อไว้กินไว้ใช้ในบ้านของตัวเองในครอบครัวเริ่มการลงทุนแล้วทำให้เกิดสภาพที่เรียกกันว่า ระบบที่ต่อมาทำให้เกิดมีธนาคารเกิดมีการลงทุนการค้าขยายตัวออกไปวิสัยทางเศรษฐกิจผมคิดว่าท่านไม่เป็นรองใคร ท่านคิดไว้ไกลมากและการเซ็นสัญญาคุมสิ่งทีตามมาจากด้านเศรษฐกิจมันขยายตัวมากมายทีเดียว

ในประการที่สองผมคิดว่าในเรื่องการเมืองการปกครองท่านมีความคิดสมัยใหม่เต็มทีเพราะว่าสิ่งที่ท่านพยายามที่จะบอกให้คนทั่วไปได้รู้ว่า แนวคิดการเมืองแบบสมัยใหม่ที่ท่านมองเห็นก็คือผมยกตัวอย่างให้ฟังง่ายว่าการให้ประชาชนมีส่วนร่วม อันที่จริงแล้วมันเป็นแนวคิดทางด้านตะวันตกแนวคิดสมัยใหม่คนไทยไม่คิดอย่างนั้นแต่เราเพิ่งมาคิดเพราะว่ายกตัวอย่างง่ายๆเช่น ท่านบอกให้ใครต่อใครว่า จะทำถนนจะทำสะพานใครที่จะร่วมทำบริจาคช่วยเหลืออะไรกันต่างๆที่ร่วมกันได้นั้นก็หมายความว่า ให้คนที่เขาใช้ได้มีส่วนร่วมหรืออย่างกรณีการแต่งตั้งใครซักคนที่เป็นขุนนางข้าราชการแทนที่ท่านจะตั้งท่านไม่ตั้งท่านให้ขุนนางพิจารณา มาร่วมประชุมกันพิจารณาลือว่าใครสมควรจะได้เป็นท่านมหาราชครูปุโรหิต มหาราชครูมหิธร คือ

มหาราชครูปุโรหิต ก็เป็นพวกพราหมณ์ มหาราชครูมหิธรก็เป็นขุนนางไทยเพราะว่าทั้งสองก็เกี่ยวกับกฎหมายทั้งนั้นเมื่อสองคนสิ้นไปแล้วท่านให้ขุนนางประชุมปรึกษาหารือกันแล้วใครเหมาะสมตำแหน่งสองตำแหน่งนี้แล้วเสนอขึ้นมาพระองค์จะทรงแต่งตั้งนี่คือตัวอย่างให้เห็นว่าแนวคิดการเมืองการปกครองสมัยใหม่การให้คนมามีส่วนร่วมแล้วท่านก็มองว่าพระมหากษัตริย์จริงๆก็คือมนุษยธรรมศาสนาสามัญชน เพียงแต่เป็นผู้นำทางด้านความคิดวัฒนธรรมแบบสมัยใหม่ซึ่งเกิดขึ้นจากแนวคิดแบบตะวันตกมีอยู่ในความประสงค์ท่านมาโดยตลอด เพราะฉะนั้นอย่างที่บอกไว้ว่าขุนนางข้าราชการที่เข้าเฝ้าอะไรต่างๆท่านก็เปลี่ยนวิธีการจากวัฒนธรรมเดิมๆให้เป็นวัฒนธรรมสมัยใหม่ให้ชาวต่างชาติรู้สึกว่าคุณสามารถที่จะเข้ามาติดต่อซื้อขายได้ง่าย

เพราะฉะนั้นเราจะเห็นได้ว่าถ้ามองในแง่หนึ่ง เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม สังคมอีกอย่างหนึ่งสังคมเริ่มเปลี่ยนการเปลี่ยนสังคมของท่านนี่ในเรื่องของการที่ท่านบอกว่ายกตัวอย่างว่า แต่เดิมบรรดาที่เป็นสนมกำนันทั้งหลายก็อยู่ไปจนกว่าหมดภารกิจแต่ท่านบอกว่าท่านผู้ใดอยากไปแต่มีเข้ามีเรือนอะไรต่างๆท่านก็ยินดีท่านก็เปิดโอกาสให้ พุดงายมาเป็นสนมอะไรของท่าน สมัยก่อนคนชอบมาถวายเจ้านาย ท่านก็รู้สึกว่าคุณสมัยใหม่เขาน่าจะมีเสรีภาพในการตัดสินใจอะไรต่างๆได้บ้างคือวิถีคิดเกี่ยวกับเรื่องสังคม ผมคิดว่าท่านคงได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตกแน่ๆไม่ว่าจะเป็นเรื่องเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง สังคม วัฒนธรรม แต่จะให้มันออกมาอย่างชัดเจนเป็นรูปธรรมไม่ได้เพราะว่าในขณะที่อิทธิพลความคิดแบบอนุรักษนิยมในสังคมไทยสมัยนั้นยังคงมีอยู่อย่างหนาแน่น ผมก็จะตอบในประเด็นๆตรงเศรษฐกิจว่าวิสัยทัศน์ทางเศรษฐกิจเป็นยังไงซึ่งให้เห็นอย่างสัญญาเบาใจ เช่นสัญญาเบาใจเสร็จหลายอย่างเกิดขึ้นการค้าขายประการที่สองการเมืองการปกครองของท่านจะเห็นได้ว่าท่านพยายามปลดปล่อยอำนาจของพระองค์ท่านให้คนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารบ้านเมืองมากขึ้นแล้วที่อันหนึ่งในเรื่องวัฒนธรรมทรงเปลี่ยนแปลงหลายๆประเด็นเพราะฉะนั้นรัชกาลที่ 4 เท่ากับเป็นการวางรากฐานที่สำคัญให้กับรัชกาลที่ 5 ในการปฏิรูปประเทศเข้าสู่ความทันสมัยอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจนถ้ารัชกาลที่ 4 ไม่วางฐานตรงนี้ไว้ให้มั่นคงการทำงานในรัชกาลที่ 5 คงประสบความสำเร็จยากลำบากไม่ใช่บ่อย” (ณรงค์ พ่วงพิศ สัมภาษณ์ 2554)

สุภาภรณ์ จินตมาณีโรจน์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “วิสัยทัศน์พระองค์ก็ก้าวไกล อย่างทำสนธิสัญญาเบาใจ การจัดการปัญหาภายในเช่นการตั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็น Second King ท่านก็พยายามทำหลายๆอย่างมาก กษัตริย์วิสัยทัศน์ดีมากองค์หนึ่ง คนจะให้น้ำหนักกับรัชกาลที่ 5 เยอะแต่อาจารย์กลับมองว่า ถ้าเตรียมไว้ไม่ดีสมัยรัชกาลที่ 4 เพราะรัชกาลที่ 4 ทำอะไรเยอะมากพระองค์ทำทุกอย่างทุกด้านพระพุทธศาสนาก็ด้วยอย่างหนึ่ง ทำทุกอย่างเพื่อให้รู้ว่าเรามีความเจริญอะไรต่างๆ โปรดให้เขียนพงสาวดารเขมร พระองค์ทรงปรีชาชาญ

และเป็นคนมีวิสัยทัศน์อย่างที่รัชกาลที่ 5 ขึ้นครองราชย์พระองค์ก็ทรงวางแผนไว้ท่านเตรียมรัชกาลที่ 5 อย่างที่พระองค์เสด็จไปดูสุริยุปราคา ก็ทรงป่วยทั้งพ่อทั้งลูก ท่านไม่ได้แค่ศึกษาการเมืองภายในของเราเท่านั้น แต่ได้ศึกษาการเมืองระหว่างประเทศด้วยว่าโลกต้องเจอภาวะอะไรแล้วสยามต้องเจออะไรบ้างปรับตัวอย่างไรบ้างท่านทำอะไรสำคัญไว้เยอะมาก แต่ช่วงนั้นท่านก็คุมเกมอยู่” (ศุภักษร จินตคามณี วิจารณ์ สัมภาษณ์ 2554)

4.7.2 การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับการสร้างชาติ

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “ผมคิดว่าสิ่งที่การสร้างชาติเป็นอันหนึ่งอันเดียวแก่ประเทศชาติบ้านเมืองนี้เป็นการสร้างฐานของประเทศไทยสมัยใหม่ถ้าเราไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันก็จะแตกแยกเป็นแวนแคว้นเป็นหัวเมืองเพราะตอนนั้นคนไทยไม่ได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีสานคือลาว เหนือเชียงใหม่ก็คือลาว หัวเมืองมอญหัวเมืองเขมรหัวเมืองมลายู พูดอย่างตรงไปตรงมาไม่ได้เป็นคนไทย คนไทยก็แค่อยุธยาเท่านั้นพ้นจากสุโขทัยไปก็ลาวหมด หัวเมืองอีสานลาวทั้งหมด แต่จะเป็นลาวอะไรอีกเรื่องหนึ่ง หัวเมืองเขมรสุรินทร์แถวนั้น สิ่งที่เป็นคำตอบคือว่า ธรรมเนียมกติกานี้มองทุกคนเป็นพสกนิกร คือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอันหนึ่งอันเดียวกันเป็น Unity เดียวกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันซึ่งอันนี้เป็นรากฐานของ Modern State ของ Modern Nation เพราะคำว่า Nation ท่านต้องเข้าใจนะว่า Nation ที่แปลว่าชาติ ชาติในภาษาเก่าแปลว่า ชาติ-ชาติ คือการเกิด คือการถือกำเนิดซึ่งไม่ได้แปลว่า หนึ่งเดียวกันเลย การเกิดคืออะไร ประทานโทษ ชาติผู้ดี ชาติสกุล ชาติไพร่ ชาติสุนัข มันไม่เกี่ยวกับ Nation ทุกวันนี้ก็ยังพูดกันชาติสุนัขกันเลยไม่เกี่ยวกับ Nation State กับ Nation ยุคใหม่ก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนไปแล้ว ธรรมเนียมกติกาก็สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้เกิดขึ้นเป็นพุทธศาสนาที่มีวัตถุประสงค์ชัดเจน คือความเป็นรักชาติสมัยใหม่ ผมเข้าใจว่าการที่สร้างวัดป่าออกไปข้างนอกเป็นวัตถุประสงค์ที่จะรักชาติ ผมเข้าใจว่าอย่างนั้น เพราะมีงานวิจัยเกี่ยวกับวัดป่าอุทิสตนเองมีความทุกข์ยากลำบาก เดินชุกแต่เผชิญช่วงหลังๆ มามหาณิกายเขาก็ปรับตัวแล้ว เขาก็ไม่ได้อยู่กับที่แต่ถ้าไม่มีธรรมเนียมกติกาก็อาจจะไม่มีรัฐชาติสมัยใหม่เกิดขึ้น” (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ สัมภาษณ์ 2554)

สรุปได้ว่าจากการสัมภาษณ์ผู้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่มีความคิดเห็นตรงกันว่า “พระองค์ทรงมีสายพระเนตรอันยาวไกลและทรงเป็นผู้ใฝ่ศึกษาหาความรู้ครั้งพระองค์ทรงเป็นพระภิกษุพระองค์ทรงศึกษาพระไตรปิฎกอย่างถ่องแท้และศึกษาวิทยาการทางโลกตะวันตกอีกทางหนึ่งด้วยทำให้พระองค์ทรงปรีชาสามารถรอบรู้ทั้งทางโลกทางธรรมทรงนำมาใช้ในการปกครองและการบริหารประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพทรงมีแนวคิดที่ทันสมัยมีเหตุมีผลอันเป็นผลเนื่องมาจากการบ่มเพาะความรู้จากการผนวช 27 พรรษาภายใต้พระพุทธศาสนาทรงนำแนวความคิดทางด้านพุทธศาสนามาผนวกกับวิทยาการทางโลกตะวันตกทำให้ประเทศชาติรอดหน้าไปไกลเมื่อ

เทียบเคียงกับประเทศเพื่อนบ้านของเราซึ่งถูกจักรวรรดินิยมยึดอำนาจไปหมดแล้วอีกทั้งพระองค์ทรงปรับเปลี่ยนการเมืองการปกครองของพระองค์ เช่น การปรับเปลี่ยนทางการค้าทางด้านเศรษฐกิจทรงปล่อยให้เป็นไปตามกลไกของตลาดไม่มีการผูกขาดเช่นก่อนมีอิสระในการทำมาค้าขาย การถวายฎีกาต่อพระมหากษัตริย์การเพื่อให้ความยุติธรรมแก่ราษฎรผู้ทุกข์ยากเดือนร้อนและการสร้างขวัญกำลังใจโดยการสร้างพระสยามเทวาธิราชและการปรับเปลี่ยนการเข้าเฝ้าของพระมหากษัตริย์ทั้งชาวสยามและชาวต่างประเทศให้มีความใกล้ชิดมีความเป็นกันเองมากขึ้น พระองค์ทรงยังทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองและเป็นที่ยึดเหนี่ยวของปวงชนชาวสยาม โดยพระองค์ทรงสร้างวัดเพื่อเป็นพระเกียรดิศของพระองค์มี 5 วัด คือ วัดบรมนิวาส วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม วัดโสมนัสวิหาร วัดปทุมวนาราม วัดมกุฏกษัตริยาราม ที่ตั้งงามของศิลปะกรุงรัตนโกสินทร์ และพระองค์ทรงบูรณปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ต่างๆและวัดต่างๆอีก 40กว่าวัด เช่น วัดอรุณราชวราราม วัดบวรนิเวศ พระเจดีย์ภูเขาทอง วัดสระเกษ พระราชทานนามว่า บรมบรรพต พระสมุทรเจดีย์ กลางน้ำเมืองสมุทรปราการ พระพุทธเสลเจดีย์ ยอดเขามหาสวรรค์ หรือที่เรียกว่า พระนครคีรี ที่ทาดุโรรมให้กลับมาสง่างามเช่นดั้งเดิม ที่สำคัญพระองค์ทรงมีปฏิภาณไหวพริบที่ดีทรงทำให้ประเทศสยามรอดพ้นจากการเป็นอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศสแต่ก็ทำให้ประเทศสยามสูญเสียดินที่เป็นอันมาก แต่ก็ยังนับว่าเป็นความปรีชาญาณของพระองค์ที่ทำให้ประเทศสยามยังมีเอกราชจนทุกวันนี้ที่สำคัญพระองค์ทรงสั่งสอนพระราชโอรสของพระองค์ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ให้มีความรู้ความสามารถทัดเทียมกับประเทศตะวันตก แนะนำวิทยาการต่างๆทั้งทางโลกทางธรรมให้แก่พระองค์เพื่อจะนำไปพัฒนาประเทศเมื่อพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ต่อไปพระองค์ทรงมีความรอบรู้ในด้านต่างๆจนเป็นที่ยอมรับของชาวต่างประเทศไม่ว่าจะเป็นด้านภาษาศาสตร์ สังคมศาสตร์ ด้านดาราศาสตร์ เช่นพระองค์ทรงทำนายการเกิดขึ้นของสุริยุปราคาที่ตำบลห้วยกอได้อย่างแม่นยำเป็นสาเหตุทำให้พระองค์ทรงประชวรเป็นไข้ป่า (มาลาเรีย) ทรงสวรรคตในเวลาต่อมา